

FSP

Fórum sociální politiky

FSP

Fórum sociální politiky

Redakční rada:

Prof. PhDr. Tomáš Sirovátka, CSc. (předseda - MU)

Doc. Adina Barbulescu, PhD (West University of Timisoara)

Prof. Dr. habil. Lutz Bellmann (Institute for Employment Research Nuremberg)

Ing. Vlastimil Beran, Ph.D. (RILSA)

Ivana Dobrotić, PhD (University of Zagreb)

Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. (FHS UK)

Doc. JUDr. Iva Fischerová, CSc. (MUP, o. p. s.)

Mgr. Daniel Gerbery, Ph.D. (Inštitút pre výskum práce a rodiny)

Prof. Jason Heyes (Sheffield University)

Prof. Dr. Valentina Hlebec (University of Ljubljana)

Prof. Ing. Vojtěch Krebs, CSc. (VŠE)

Mgr. Aleš Kroupa (RILSA)

PhDr. Věra Kuchařová, CSc. (RILSA)

Doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc. (VŠE)

Wim Van Lancker, PhD (KU Leuven)

Mgr. Jana Paloncycová, Ph.D. (RILSA)

Doc. Ing. Ladislav Průša, CSc. (Slezská univerzita v Opavě)

Oksana Mikhaylovna Shubat, PhD (Ural Federal University)

Prof.drhab. Marek Szczepański (PoznanUniversityofTechnology)

Dorottya Szikra, PhD habil. (Center for Social Sciences, Budapest; Central European University, Vienna)

Prof. Ing. Jaroslav Vostatek, CSc. (VŠFS)

Konstantinos N. Zafeiris, PhD (Democritus University of Thrace)

Vydává:

RILSA
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i.
Dělnická 213/12
170 00 Praha 7 – Holešovice
IČO 45773009

Facebook: <https://www.facebook.com/vyzkumnyustavprace>
LinkedIn: <https://cz.linkedin.com/company/vyzkumnyustavprace>
Twitter: https://twitter.com/RILSA_research

Šéfredaktor:

PhDr. Petr Šafařík
petr.safarik@rilsa.cz

T: +420 211 152 722
M: +420 777 529 070

18. ročník
Vychází 4krát ročně
Číslo 3/2024 vychází 17. 9. 2024

Registrace MK ČR E 17566
ISSN 1803-7488 – elektronická verze

Grafické zpracování:

Vydavatelství KUFR, s. r. o., Naskové 3,
150 00 Praha 5, www.tiskarnakufr.cz

CC licence:

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence.
(<https://www.creativecommons.org/licenses/by/4.0>)

Časopis je indexován v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and Social Sciences) a je zařazen Radou pro výzkum, vývoj a inovace do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR. Fórum sociální politiky je zařazeno i do elektronické databáze CEEOL (Central and Eastern European Online Library) – platformy globálně zpřístupňující společenskovední a humanitněvědní publikace ze střední, východní a jihovýchodní Evropy.

Informace pro autory

Obsahové zaměření časopisu: sociální problematika v nejširším vymezení. Časopis se skládá ze dvou částí. V první, tvořené rubrikou Recenzované články, jsou uveřejňovány pouze recenzované příspěvky. O zařazení do recenzované části časopisu rozhoduje redakční rada na základě výsledků recenzního řízení, které je oboustranně anonymní. Redakce v tomto směru provádí potřebné kroky. Autoři mohou nabízet články do obou částí, tj. do recenzované i nerecenzované části. Redakce přijímá pouze dosud nepublikované příspěvky. Autor by měl připojit úplnou kontaktní adresu včetně telefonního čísla a e-mailové adresy. Příspěvky zasílejte v elektronické podobě na adresu: petr.safarik@rilsa.cz.

Formální požadavky

Rukopis příspěvku do recenzované části (nejlépe v členění úvod, současný stav poznání, zkoumaná problematika a použité metody, výsledky, diskuse, závěr) o rozsahu zhruba 30 tisíc znaků včetně mezer v editoru MS Word musí vedle vlastního textu obsahovat 10–15řádkový abstrakt a klíčová slova, obojí v češtině a v angličtině. U grafů a obrázků prosíme o připojení jejich zdrojových souborů (formát Excel skupinový sloupcový, ne prostorový). Redakce provádí jazykovou úpravu textu. Více viz: <https://www.rilsa.cz/casopis-fsp/>

Obsah časopisu

CZ

Editorial	6
Recenzované články	
Příjmy, životní spokojenost a sociální identita českých seniorů v mezinárodním porovnání Jiří Večerník	8
Vztah sociální pracovník–klient v azylových domech v Jihočeském kraji Hana Donéeeová	42
Poznatky z výzkumu	
Sociální ekonomika a integrační sociální podniky pro osoby starší 50 let Marie Dohnalová – Kateřina Legnerová	58
Nerovnost a média: obsahová analýza mediálního pokrytí ekonomické nerovnosti v České republice Daniel Petera	72
Diskuse	
Občina / společně sdílené statky / commons Jiří Silný	106
Recenze	
Když se řekne veřejné mínění... Jan Keller	116
Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít Jan Mertl	121
Sociální práce: současné trendy Vladimír Barák	125
Summaries of non-reviewed articles	128

Contents

EN

Editorial	6
Reviewed articles	
Income, life satisfaction and the social identity of Czech seniors in the cross-national comparison context Jiří Večerník	8
The social worker - client relationship in the South Bohemia region of the Czech Republic Hana Donéeová	42
Findings from research	
The social economy and integration social enterprises for persons over 50 Marie Dohnalová - Kateřina Legnerová	58
Inequality and the media: a content analysis of the media coverage of economic inequality in the Czech Republic Daniel Petera	72
Discussion	
Municipality / jointly shared goods / commons Jiří Silný	106
Book reviews	
Review of the book "When it comes to public opinion..." Jan Keller	116
Review of the publication "Fantastic data in public policy and how to use it" Jan Mertl	121
Review of the book "Social work: current trends" Vladimír Barák	125
Summaries of non-reviewed articles	128

Editorial

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

vítejte u třetího letošního čísla časopisu Fórum sociální politiky (FSP). Velice nás těší, že i ono přináší velmi aktuální články. V době nové české penzijní reformy se jistě hodí dozvědět se o příjmech, životní spokojenosti a sociální identitě českých seniorů v mezinárodním porovnání. Tak zní název první recenzované statě nynějšího vydání FSP, v níž docent Jiří Večerník ze Sociologického ústavu Akademie věd ČR nabízí mezinárodní komparaci jednak se zeměmi V4, jednak s vybranými západoevropskými státy.

J. Večerník zjistil například to, že věkový průřez životní spokojenosti se podle skupin zemí liší: zatímco v zemích V4 je sestupný, na Západě je stabilní. Čeští důchodci se v porovnání se západoevropskými zařazují na nižší pozice a do nižších tříd, jsou kritičtější k příjmovým rozdílům a společnost mají častěji za polarizovanou. V tom jsou čeští důchodci podobni seniorům z ostatních zemí V4, ale v porovnání s nimi vykazují lepší vycházení s příjmy a větší životní spokojenost.

Druhý recenzovaný příspěvek se věnuje vztahu sociálních pracovníků vybraných azylových domů v Jihočeském kraji České republiky s jejich klienty a poukazuje na etické problémy ve vztahu sociálních pracovníků a jejich klientů. V závěru doporučuje, aby se sociálním pracovníkům dostávalo v oblasti etiky a komunikace kvalitní školení.

Velmi aktuální jsou i oba články rubriky „Poznatky z výzkumu“. První se zabývá sociální ekonomikou a klade si otázku, nakolik jsou integrační sociální podniky v České republice zaměřeny také na lidi starší 50 let. V první polovině letošního září Poslanecká sněmovna České republiky posunula návrh zákona o integračním sociálním podniku do třetího čtení. Jistě nejen výzkumníkům by pomohlo, kdyby byl vyžadován zápis do veřejného seznamu sociálních podniků: pak by se snáze zjistilo i to, kolik jich v Česku vůbec pracuje s cílovou skupinou osob starších 50 let.

Druhý článek rubriky „Poznatky z výzkumu“ přináší obsahovou analýzu mediálního obrazu ekonomické nerovnosti v České republice. Shledává jednak malý zájem novinářů o toto důležité téma, jednak to, že danou – jak uvedeno, nerozvinutou – veřejnou diskusi velmi ovlivňuje (post)komunistická minulost. Zajímavý je i ten závěr, že na rozdíl od jiných zemí v České republice v debatách o nerovnostech téměř úplně chybí politici – účastní se jich hlavně novináři, nezávislí odborníci a zástupci průmyslu a zájmových skupin.

Opravdu nás velice těší, že jsou silné aktuální vazby i mezi příspěvky třetího letošního čísla Fóra sociální politiky navzájem: vždyť recenze hodnotí čerstvé odborné publikace o veřejném mínění, datech ve veřejné politice a o sociální práci.

Co nabídne příští číslo Fóra sociální politiky? Jeden z recenzovaných článků se bude zabývat digitalizací dávek státní sociální podpory na Úřadu práce ČR a dopadem na jeho zaměstnance. Jedním z cílů je zjistit, nakolik přijali nově zaváděné nástroje digitalizace dávek státní sociální podpory, která je součástí transformace a modernizace úřadů práce.

Další recenzovaná stať 4. čísla FSP pojedná o digitálním znevýhodnění a bude zjišťovat, které skupiny obyvatel ČR jsou jím nejvíce ohroženy. Rubrika „Knihy, které nezestárly“ připomene významnou knihu amerického ekonoma Thorsteina Veblena „Teorie zahálčivé třídy“. Opět nebudou chybět ani kvalitní recenze pozoruhodných titulů společenskovědní literatury, například knihy „Jsme dnes všichni vědeckí experti?“ od britského sociologa Harryho Collinse, klasika tzv. nové sociologie vědy.

S přáním inspirativního čtení

Petr Šafařík
šéfredaktor

Recenzované články

Příjmy, životní spokojenost a sociální identita českých seniorů v mezinárodním porovnání¹

Jiří Večerník

Abstrakt

Cílem empirického příspěvku jsou příjmy a životní spokojenost českých seniorů a dále vnímání jejich sociální pozice v porovnání s ekonomicky aktivními. Zjištění jsou zasazena do mezinárodního srovnání jednak se zeměmi V4, a jednak s vybranými západoevropskými státy. Nejprve je uveden přehled výzkumných proudů o stárnutí a situaci seniorů. V analytické části jsou na základě šetření EU-SILC sledovány příjmy domácností ve věkovém průřezu, vycházení s nimi a životní spokojenost. Příjmy s věkem klesají, vycházení s příjmy je však vyrovnané. Věkový průřez životní spokojenosti se podle skupin zemí liší – zatímco v zemích V4 je sestupný, na Západě je stabilní. Hlavní faktory životní spokojenosti jsou ve všech zemích stejné: vycházení s penězi, důvěra v druhé a zejména pocitované zdraví. V další analýze jsou na základě dat ISSP ukázány charakteristiky subjektivního statusu důchodců v porovnání s ekonomicky aktivními. Čeští důchodci se v porovnání se západoevropskými zařazují na nižší pozice a do nižších tříd, jsou kritičtější k příjmovým rozdílům a vidí společnost častěji jako polarizovanou. V tomto ohledu jsou čeští důchodci podobní důchodcům z ostatních zemí V4, avšak v porovnání s nimi vykazují lepší vycházení s příjmy a větší životní spokojenost.

Klíčová slova:

senioři, Česká republika, životní spokojenost, šetření EU-SILC, mezinárodní komparace

¹ Tento článek byl zpracován v rámci programu AV ČR Strategie AV 21, výzkumné aktivity „Sociální nerovnost a sociální identita v České republice 1990–2022“ s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO 68378025. Disponibilita dat EU-SILC byla založena smlouvou mezi Eurostatem a Sociologickým ústavem RPP 247/2019. Pro data ISSP byl použit kumulativní soubor „Social Inequality I-V“ – ZA No.8790, přístupný pro výzkumné účely na <https://issp.org/>.

Abstract

The aim of this empirical study concerned the incomes and life satisfaction of Czech seniors and their perception of their social position in comparison with the economically active population. The findings were considered in the form of a cross-national comparison with other V4 member states and selected Western European countries. The study begins with an overview of the various research streams on ageing and the situation of the elderly. The analytical section monitors household incomes across ages, the ability to make ends meet and life satisfaction based on EU-SILC survey data. While income declines with age, the ability to make ends meet appears to be balanced. Life satisfaction across ages varies by country – whereas it is declining in the V4 countries, it is stable in the Western European countries. The main life satisfaction factors are the same across all the countries considered: the ability to make ends meet, trust in others and particularly the perceived health. The subsequent analysis, based on ISSP data, considers the characteristics of the subjective status of pensioners compared to the economically active population. Compared to Western Europeans, Czech pensioners classify themselves as being in lower positions and in lower classes, are more critical of income differences and more often see society as being polarised. In this respect, the opinions of Czech pensioners are largely the same as those of pensioners in other V4 countries, but in comparison with these countries they are better able to make ends meet and have higher levels of life satisfaction.

Keywords:

seniors, Czech Republic, life satisfaction, EU-SILC survey, cross-national comparison

1. Úvodem

Existuje několik vzájemně propojených proudů výzkumu souvisejících se stárnutím populace a životními podmínkami seniorů. Z nich nad jiné významný proud se zabývá penzijními systémy a reformami potřebnými pro jejich udržitelnost z hlediska měnícího se demografického složení populace. Další proud se týká zaměstnávání starších osob a aktivního stárnutí, které je prospěšné pro ekonomiku země i spokojenost seniorů. Neméně frekventovaný proud literatury pak zkoumá ohrožení chudobou ve stáří vyplývající z možného oslabení kapacity sociálního zabezpečení

a individuální nepředvídatosti/neprozíravosti. Světové a evropské instituce se dlouhodobě věnují takový závažným tématům, jako jsou „odvrácení krize stáří“ (World Bank 1994), „udržení starších lidí v zaměstnání“ (OECD 2017) a „poskytování průměrných důchodů“ (European Commission 2024).

Nelze ovšem opomíjet ani další témata, která se týkají seniorů a důchodců samotných, jejich sociálního statusu, příjmů, bydlení a dalších životních podmínek, a také jejich sociální identity a subjektivní životní spokojenosti. Výzkum sociální struktury se téměř výhradně zaměřuje pouze na ekonomicky aktivní populaci, neboť jejím základním ukazatelem je socioekonomický, resp. profesní status. Přechod z ekonomické aktivity do neaktivity, ať náhlý či postupný, je nad jiné významným životním zlomem či etapou mající svá pozitiva i negativa v závislosti na tom, jak žádoucí a vítaný či naopak vynucený a nechtěný tento přechod je. Neméně důležité je i to, jaký status se v tomto přechodu a následném vývoji daří danému jednotlivci udržet z hlediska domácích financí a osobního životního stylu, a to v závislosti na zdravotním stavu.

Ukončení ekonomické aktivity přináší přerыв životního běhu, v lecčem však i kontinuitu. Pochopitelně také ekonomicky neaktivní senioři jsou sociálně diferencováni, jako obvykle podle úrovně vzdělání, příjmu a v mnoha ohledech i podle navykého životního stylu. To vše souvisí s jejich dřívějším povoláním a zaměstnáním i s jejich dalšími aktivitami a osobnostním nastavením. Získaný a interiorizovaný sociální status po odchodu z trhu práce nezaniká zcela. S tím související důležité výzkumné otázky jsou zanedbávány. Měli bychom se ptát, do jaké míry mohou být důchodci definováni svým aktuálním postavením – ekonomickou neaktivitou a celkově nižšími příjmy. A ptát se také na to, do jaké míry mohou být definováni svým „emeritním“ statutem – tedy dosaženým sociálním postavením odpovídajícím jejich vzdělání, dřívějšímu zaměstnání a z něho odvozeným příjmům.²

² V tomto textu používáme „emeritní status“ v obecném smyslu jako „bývalý“ či „ve výslužbě“, se zdůrazněním identitární kontinuity, statusové symboliky a s tím spojených požitků. V některých komunitách je tento pojem formalizován. Například Akademie věd ČR uděluje statut emeritního vědeckého pracovníka jako „uznání celoživotní úspěšné vědecké práce a zásluh o rozvoj pracoviště a vědního oboru“. Nositel tohoto statutu „má právo docházet na pracoviště, být informován o činnosti pracoviště a být zván na významné akce“. Jde o nápodobu statusu emeritních profesorů západních univerzit. „Social Inequality I-V“ – ZA No.8790, přístupný pro výzkumné účely na <https://issp.org/>.

Při studiu tranzitivních postkomunistických zemí je důležitá historická perspektiva, zejména s ohledem na diskontinuitu ekonomického a politického vývoje. Ačkoli bylo v komunistické éře sociální zabezpečení vyzvedáváno jako jedna z hlavních „výmožností socialismu“, ve skutečnosti měly starobní důchody nízkou prioritu ve výdajích státního rozpočtu, který preferoval armádu a policii, těžký průmysl a družstevní zemědělství. Penzijní systém nebyl oddělen od státního rozpočtu, neexistovalo důchodové pojištění a tedy ani vazba mezi příspěvkem a dávkami, diferenciace důchodů byla velmi malá. Rozdíl mezi průměrnou mzdou a důchodem byl ovšem rovněž malý, a to hlavně proto, že i mzdy byly nízké. Bylo tudíž oprávněné, že sociální statistika sledovala důchodce jako samostatnou sociální skupinu, s dalším důležitým rozlišením na důchodce pracující a nepracující. V tom ostatně pokračuje i nadále, neméně oprávněně.

Na rozdíl od předlistopadové éry jsou údaje o seniorské populaci bohaté a její životní podmínky jsou studovány z mnoha hledisek, povětšinou však podle souhrnných ukazatelů. Ambicí tohoto empirického příspěvku je tedy zaměřit se na příjmy a životní spokojenost dnešních českých důchodců a vnímání jejich sociální pozice v mikropohledu a v porovnání s ekonomicky aktivními. Naše zjištění zasazujeme do mezinárodního srovnání jednak se středoevropskými postkomunistickými zeměmi (V4) a jednak s několika západoevropskými státy. Vybrali jsme země blízké nám geograficky či z hlediska sociálního systému. Podle Esping-Andersenovy typologie režimů sociálního státu (1990) patří sledované státy Rakousko, Německo a Francie ke korporativnímu typu a Švédsko k sociálně-demokratickému typu. Podle přístupu Soedehe a Vroomana (2008), kteří rozlišili čtyři typy důchodových režimů podle úrovně důchodového zabezpečení a povinného soukromého pojištění, patří tyto země do jednoho typu vyznačujícího se poměrně vysokými důchody odvozenými od výdělků.

Připomeňme zde, že mezinárodní srovnání není v tomto textu cílem (nemluvíme o komparaci penzijních systémů), nýbrž slouží k osvětlení pozice a postavení českých důchodců. Tento text je dále uspořádán následovně. Nejprve uvádíme přehled výzkumných proudů, které se týkají stárnutí a situace seniorů. Poté se, v analytické části, věnujeme příjmům důchodců a jejich diferenciaci a následně pak životní spokojenosti, která je s příjmy do značné míry spjata. Naposledy se pak zabýváme

sociální identitou důchodců a jejich percepce sociální struktury. V závěrečné části shrnujeme základní poznatky a diskutujeme některé problémy s daty.

2. Přehled výzkumů stárnutí a seniorů

Stárnutí populace je obecným trendem na celém světě a je v centru pozornosti velkého množství společenských a interdisciplinárních výzkumů. Základní charakteristiky stárnutí a seniorů v Evropě jsou popisovány pomocí různých srovnávacích databází včetně demografických statistik, statistiky pracovních sil, statistiky životních podmínek domácností a zdravotních statistik. Údaje jsou shrnovány a analyzovány v mnoha zprávách, včetně série *Aging Europe* vydávané Evropskou komisí (naposledy Eurostat 2020), statistiky *Active Ageing Index* sledovanou Evropskou hospodářskou komisí OSN (UNECE 2019) či série dvouletých zpráv OECD o penzijních systémech v zemích OECD a *G20 Pensions at a Glance* (naposledy OECD 2023).

Většina údajů je založena na popisu národních indikátorů (doplňených hlubšími sondami), které poskytují nástin společenského postavení seniorů, aniž by se příliš věnovaly vnitřním rozdílům této společenské kategorie. Uvedené rozdíly jsou však zkoumány různými společenskými obory pomocí národních a srovnávacích datových souborů, zejména pak mezinárodního longitudinálního panelu *Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe* (SHARE), který obsahuje četné údaje o zdraví, socioprofesionálním statusu a sociálních a rodinných sítích osob ve věku 50+ ve 27 evropských zemích a Izraeli. Tento výzkum byl použit v mnoha článcích a také v několika shrnujících studiích (viz např. Sohler, Van Ootegem a Verhofstadt 2020, Börsch-Supan et al. eds. 2019).

Ekonomickým teoriím týkajícím se příjmu důchodců doposud dominuje Modiglianiho (1966) model životního cyklu, podle kterého se domácnosti v ohledu výdajů a úspor rozhodují tak, aby se vyrovnávala období s předvídatelně vyššími či nižšími příjmy. Vzhledem k tomu, že odchod do důchodu je jednou z nejvíce předvídatelných změn příjmů, by tedy jím neměla být osobní spotřeba ovlivněna. Podobně Friedmanova (1957) hypotéza permanentního příjmu předpokládá, že spotřeba člověka je

určena nejen jeho aktuálním příjmem, ale také jeho příjmem očekávaným v budoucnosti. Protože realita těmto teoriím neodpovídá, ekonomové sociálního zabezpečení (viz např. Banks, Blundell a Tanner 1998, Haider a Stephens 2007, Olafsson a Pagel 2018) se zabývají tím, proč uvedené teorie selhávají a řeší „záhadu důchodů a spotřeby“ (retirement-consumption puzzle).

Ekonomové studující „reálnou ekonomiku“ se spolu se sociology a politology³ zaměřují na různé aspekty životních podmínek důchodců, zejména pak na opatření k minimalizaci chudoby, podporu zaměstnávání seniorů a aktivní stárnutí. Jak již bylo zmíněno výše, studie vypracovávají různé instituce, zejména pak OECD a Evropská komise. Existují i další velké výzkumné ústavy (např. nadace EU Eurofound) a objemné výzkumné projekty, často financované různými programy EU v oblasti aktivního a zdravého stárnutí (viz např. Ageing as Future, <https://www.alternalszukunft.uni-jena.de/>, Mobilising the Potential of Active Ageing in Europe, <https://cordis.europa.eu/project/id/320333/reporting/it>).

Kromě výše uvedených studií se OECD věnovala *politikami stárnutí a zaměstnanosti*, kdy řada zemí (včetně států střední a východní Evropy) zpracovala národní zprávy, jejichž výsledky byly posléze shrnuty v publikaci Working Better with Age (OECD 2019). Jako hlavními výzvy pro vnitrostátní politiky na úrovni „push“ a „pull“ faktorů byly stanoveny: 1. potřeba snížit podíl předčasných odchodů do důchodu a poskytovat pobídky pro setrvání v zaměstnání; 2. potřeba investovat do zaměstnatelnosti starších osob prostřednictvím vzdělávacích programů; 3. potřeba poskytovat pobídky pro zaměstnavatele, aby najímali nebo ponechávali v práci starší pracovníky; 4. potřeba brát v úvahu aspekty rozmanitosti a interindividuální rozdíly v zaměstnatelnosti a pracovní orientaci při koncipování politik aktivního stárnutí.

Jiná cílená studie OECD, *Preventing Aging Unequally* (OECD 2017), se věnovala příjmové nerovnosti v rámci celého životního cyklu. Podle ní příjmová nerovnost měřená Giniho koeficientem obvykle roste s věkem v rámci stejné kohorty a dosahuje vrcholu přibližně ve věku 55–60 let v průměru, napříč kohortami a zeměmi. Nerovnost pak obecně klesá, a to asi o 3 procentní body do věku 75–79 let, což odpovídá

³ Upozorněme zde, že do politické vědy, tak jak je pěstována na Západě, patří i sociální politika. Tak tomu v naší politologii doposud – ke škodě věci – není.

desetiprocentnímu snížení nerovnosti. To je v souladu s hypotézou věku jakožto vyrovnávacího mechanismu (the age-as-leveller hypothesis), podle které nerovnost klesá tak, jak se senioři odpoutávají od systémů, které reprodukují sociální nerovnost (jako je trh práce), a spolu s tím, jak penzijní systémy směřují k přerozdělování příjmů ve prospěch chudších důchodců (tamtéž, s. 30).

Evropská komise vydává tříleté *zprávy o přiměřenosti důchodů*, což se stalo na posledky v roce 2024 (European Commission 2024). Přiměřenost důchodu je definována třemi kritérii. Za prvé se měří schopností předcházet a zmírňovat riziko chudoby (tj. míra a hloubka příjmové chudoby a vážné materiální deprivace) osob ve věku 65+. Za druhé se měří mírou, v jaké důchody nahrazují výdělků v období před důchodem. Za třetí záleží na tom, v jakém věku a na jak dlouho jsou důchody dostupné. Doba života v důchodu musí být zohledněna při posuzování udržitelnosti penzijních systémů a ovlivňuje tak náhradový poměr a schopnost předcházet chudobě.

Dalším důležitým rámcem pro studium starších lidí je *koncept kvality života*. Ten je pojat jako vícerozměrný konstrukt různých oborů – včetně ekonomie, sociologie, environmentálních a zdravotních studií – se zvláštním důrazem na subjektivní blahobyt. Zatímco však studie o kvalitě života používají věk jako sociální kategorii/proměnnou podobně jako pohlaví nebo sociální třídu, až na několik výjimek opomíjejí důchodce jako specifický objekt výzkumu (Walker a Mollenkopf 2007, s. 3). Namísto toho je často sledován celý životní cyklus (např. Börsch-Supan et al. eds. 2019). Tato výzkumná perspektiva byla založena průkopnickým sociologickým dílem o věkové stratifikaci, kteréžto téma však nebylo bohužel dále příliš rozvíjeno (White Riley, Johnson a Foner eds. 1972).

Častým tématem výzkumného zájmu je *přechod z ekonomické aktivity do důchodu*, včetně jeho sociálně-strukturních dopadů a možného časového posunu. Podle Ekerdta (2010) existují čtyři oblasti týkající se posunu rozhraní mezi prací a důchodem, které si zasluhují pozornost: forma a načasování penzijních příležitostí, trh práce pro seniory, kvalita důchodů (především ve smyslu jejich spolehlivosti) a zkušenost života v důchodu. Autor uvádí, že „statusové charakteristiky, jako je pohlaví, sociální třída, rasa a etnicita, představují základy stratifikace, které rozšiřují nebo omezují příležitosti v mnoha bodech životního běhu. Nastavují šance při setkání

se sociální strukturou (např. na trhu práce), ale také zprostředkovávají efekty sociální struktury“ (tamtéž, s. 72).

Subjektivní blahobyt je dalším důležitým ukazatelem kvality života. Palomäki (2018) ve své dizertaci zkoumala paradox příjmové spokojenosti vyjádřený faktem, že starší populace bývá ohledně domácích financí spokojenější než jiné skupiny, a to navzdory menšímu objemu svých finančních prostředků. Výsledky propočtené jednak z dat za Finsko, a jednak z dat *European Union Statistics on Income and Living Condition* (EU-SILC) za celou Evropu ukázaly, že důchodci vycházejí s peněží snáze, než by se dalo předpokládat pouze na základě jejich příjmu. Pokud jde o subjektivní spokojenost, rozdíl mezi statutem „emeritního xyz“ a statutem „důchodce“ by se dal měřit posunutím referenční kategorie pro srovnání vlastní situace s ostatními. Palomäki (2017) ukázala, že po odchodu do důchodu se vnímání referenční skupiny začíná přesouvat od běžné populace k důchodcům.

Celkově byly problémy penzijního systému a důchodů řešeny v hojné literatuře o *sociálním státu (welfare state) v postkomunistických zemích*, o jeho podobě, vývoji a problémech. Navzdory společným rysům postkomunistické transformace se cesty reformních kroků z hlediska rozvoje různých aspektů sociálního státu v jednotlivých zemích lišily (Nelson, Tilly a Walker 1998, Müller 1999, Stanovnik, Stropnik a Prinz 2000, Cerami a Vanhuyse 2009, Hoff 2016). Důchody a důchodci byli v těchto studiích jednou ze složek celkového obrazu transformace. Například podle Vanhuyseho (2006) byl „abnormální odchod do důchodu“ (předčasné a invalidní důchody, aplikované zejména v Maďarsku a Polsku) jednou ze strategií „rozděl a zklidni“ (divide and pacify) během rané transformace.

Ohledně měněního se sociálního postavení důchodců napříč politickými režimy nastínil Večerník (2009) tři stylizovaná období. Za komunistického režimu byli důchodci – jako neproduktivní část populace – odsunuti na okraj společnosti. Obnovení demokratických režimů ve střední Evropě obdařilo důchodce efektivním volebním právem, takže politické strany se začaly více zajímat o jejich životní podmínky a zaměřovat k nim své programy. Nakonec důchodci byli lapeni mezi „levicová“ a „pravcová“ řešení, kdy „levice“ se přiklání k větší solidaritě (zvyšování a vyrovnávání důchodů) a „pravice“ si žádá více ekvivalence důchodů s předchozími výdělky a tedy

větší diferenciaci důchodů dosahovaných na základě kombinace veřejných a soukromých prostředků.

Z hlediska ekvivalence výdělku a starobního důchodu se v sociální politice hovoří o „principu zásluhovosti“ a přiměřené míře jeho prosazení. Zde používáme termín „emeritní status“ jako připomínku situace v předválečném Československu, kdy státní zaměstnanci po odchodu do důchodu zaznamenávali jen malé zhoršení životní úrovně. V té době počínaje zaměstnanci pošt a státních drah až po vysoké ministeruské úředníky hrdě používali své dřívější profesní tituly spolu s dodatkem „ve výslužbě (v.v.)“. Takový model samozřejmě není aplikovatelný na většinu populace kvůli neúměrně vysokým nákladům pro penzijní systém. V přímém protikladu k „emeritnímu“ statusu komunistický režim vytvořil skupinu důchodců jako zvláštní a poměrně homogenní sociální kategorii specifickou svojí relativně velmi nízkou životní úrovní, s velmi slabou vazbou na předchozí zaměstnání.⁴

Oproti výzkumnému zájmu o aktivní stárnutí nenacházíme mnoho literatury o aktuálních rozdílech v příjmech a životních podmínkách důchodců, zejména zajímáme-li se o srovnání napříč časem a zeměmi. Sporadická literatura o období komunismu se zabývá spíše penzijními systémy (viz např. Švejnar 1996, Nelson Tilly a Walker eds. 1998) a jinak jsou k dispozici pouze údaje o průměrných důchodech a dalších souhrnných indikátorech. Srovnávací empirické průzkumy provedené v postkomunistických zemích střední a východní Evropy na počátku devadesátých let obsahující jinak cenné informace o příjmech a životních podmínkách populace v období režimního přelomu mají pro analýzu situace důchodců značné nedostatky.⁵

Dostupnost dat zaměřených na diferenciaci začíná v polovině nultých let, avšak jejich využití pro toto téma není zdaleka hojné. Konkrétně jde zejména

⁴ *Cestou ke komunistické sociální homogenizaci bylo mj. zrušení veškerého soukromého pojištění a tedy doslovné ožebračení živnostníků, kteří nebyli „pod penzí“ a na důchod se jím zajišťovali. Na druhé straně si komunistická nomenklatura zřídila zvláštní „osobní důchody“ pohybující se v násobné výši vůči běžným dávkám. Jejich zrušení bylo jedním z prvních kroků penzijní reformy v polistopadové éře.*

⁵ *Zejména je třeba litovat toho, že v unikátním šetření Sociální stratifikace ve východní Evropě po roce 1989 (SSEE) sebráném v Česku, Maďarsku, Polsku a na Slovensku v letech 1993–1994, byli osloveni dotázaní pouze do věku 70 let.*

o srovnávací data Eurostatu založené ve velké míře na šetřeních EU-SILC, která byla odstartována v roce 2005. Indikátory OECD relevantní pro toto téma počínají až rokem 2010. Uvedme několik faktů o příjmové nerovnosti mezi starší seniory pocházejících z uvedených dvou databází, a to za země V4 v porovnání se západní, popř. i jižní Evropou.

Ukazatele Eurostatu uvádějí náhradový poměr jakožto výši důchodu po ukončení aktivity v procentech výdělku před důchodem. V roce 2023 činil v Česku 52 % stejně jako na Slovensku a v Maďarsku, přičemž v Polsku byl o něco vyšší. V západní Evropě jsou rozdíly větší. Zatímco v Německu činí uvedený poměr 49 %, v Rakousku 56 % a ve Francii 59%. Pro příjmovou nerovnost v populaci 65+ používá Eurostat dva indikátory: poměr horních a dolních 20 % a podíl starších lidí s příjmem vyšším nebo rovným 130 % příjmového mediánu. Podle obou těchto ukazatelů jsou Česko a spolu se Slovenskem nejvíce nivelizovanými zeměmi Evropy také v případě seniorů. Poměr kvintilů je v nich 2,7 a 2,5, zatímco v Rakousku činí 4,4, v Německu 3,9 a ve Francii 3,7. S podílem pouhých 9 % seniorů s příjmem od 130 % příjmového mediánu výše se pozice Česka ukazuje jako zcela výjimečná, neboť na Slovensku je to 19 %, v Polsku 18 % a v Rakousku 20 %.⁶

Podobně vypovídají rovněž ukazatele OECD týkající se věkově specifické příjmové nerovnosti, konkrétně Giniho koeficient a poměry P90/P10 a P50/P10 příjmového rozdělení populace 65+. Měřeno Giniho koeficientem, příjmová nerovnost mezi starší populací ve všech zemích střední Evropy je pod průměrem OECD. Nejnižší nerovnost byla v Česku a na Slovensku (0,20 a 0,21), dále v Maďarsku a Polsku s podobnou úrovní jako v Rakousku, Německu a Francii (0,26–0,27). Česko je dále výjimečné tím, že příjmová nerovnost v populaci seniorů je na mnohem nižší úrovni než v populaci celkem. V ostatních zemích jsou tyto relativní distribuce mnohem podobnější, v některých případech je nerovnost v příjmech seniorů dokonce větší než v celé populaci (např. ve Švédsku nebo ve Švýcarsku) (OECD 2023).

⁶ Údaje v tomto odstavci jsou založeny na databázi Eurostatu (<https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>), tabulkách *ilc_pnp3*, *ilc_pns4* a *ilc_di20*.

Celkově vzato, víme toho hodně o důchodech a důchodcích, avšak spíše jen v souhrnných číslech, průměrech a zobecněních. Naopak málo toho víme o jejich vnitřní diferenciaci (s výjimkou počtů důchodců v pásmech poskytovaných důchodů) a subjektivních aspektech života důchodců. Příjmové ukazatele jsou vypovídající, avšak nedostatečné pro popis a vysvětlení blahobytu a dalších aspektů sociálního postavení seniorů. Ohledně diferenciací důchodců podle subjektivních ukazatelů je literatura skromná a v podstatě nemáme k čemu v dostupné literatuře referovat. Ne méně nepoznaná je oblast sociální identity důchodců relativně vzato k sociálnímu sebezařazení aktivní populace.

3. Výzkumné otázky a datové zdroje

Životní mezník ukončení ekonomické aktivity může být vnímán mnoha různými způsoby na široké škále od netrpělivě očekávaného, a tedy velmi žádoucího, až po odmítaný a odkládaný, a tudíž stresující. V příslušném rozhodnutí se střetávají objektivní podmínky charakteru profese a typu zaměstnání se subjektivními okolnostmi zdravotního stavu a výkonnosti. V návaznosti na to se (re)formuje i sociální identita: od pozitivního přijetí nové situace po její odmítání a pokračující reference k profesnímu statusu, což souvisí s výše uvedenou dichotomií důchodcovského vs. emeritního statusu. „Identity transition“ v přechodu do důchodu je předmětem významného výzkumu (viz např. Froidevaux, Hirschi a Wang 2018, Stiemke a Hess 2022, Smith et al. 2024).

Ukončení ekonomické aktivity přináší diskontinuitu životního běhu, obsahuje však také prvky kontinuity. Neaktivní senioři zůstávají sociálně diferencovaní podle úrovně vzdělání, příjmu a navyklého životního stylu – což vše souvisí s dřívějším povoláním a zaměstnáním, sociálními kontakty a zájmovými aktivitami. Získaný a interiorizovaný sociální status tedy po odchodu z trhu práce nezaniká zcela. Z tohoto hlediska se klade otázka po sociální identitě, kterou můžeme zkoumat v širokém prostoru tematiky aktivního stárnutí mezi sociologií a psychologií. Přínosné a zajímavé je rovněž porovnání subjektivní sociálně-třídní identity, percepce sociální struktury a vlastní pozice v jejím rámci. V tomto ohledu můžeme čerpat

z postojových otázek obsažených v modulech „Sociální nerovnost“ výzkumného programu ISSP.

Naším samozřejmým východiskem je fakt, že důchodci nejsou homogenní sociální kategorií, nýbrž že jsou diferencovaní z hlediska různých charakteristik, které vesměs souvisí s jejich dřívějším zaměstnáním. Sledujeme postavení českých důchodců, resp. seniorů, z hlediska objektivních a subjektivních charakteristik, které zasazujeme do dvou širších rámců. Prvním je věková diferenciaci v celém rozložení dospělé populace. Ptáme se, jaký je průřez sledovaných indikátorů podle věku a jakou pozici v něm zaujímají senioři. Druhým obecným rámcem je mezinárodní srovnání, kdy náš stát srovnáváme jednak s dalšími zeměmi V4 provázaných čtyřicetiletým komunistickým ujařmením a oktrojovanou unifikací, a jednak s několika západoevropskými zeměmi představujícími nám blízká nastavení sociálního státu.

V těchto dvou rámcích (tj. věkových kategoriích a mezinárodním srovnání) formulujeme několik otázek týkajících se postavení a diferenciaci seniorské populace, a to ve dvou blocích odpovídajících dvěma tematickým okruhům a také dvěma velmi odlišným zdrojům dat.

V první části analýzy založené na datech EU-SILC sledujeme nejprve věkový průřez příjmů domácnosti a ptáme se, do jaké míry se odchyluje od rovnoměrného rozložení, které by mělo být jakýmsi etalonem průběhu příjmů v životním cyklu podle výše uvedeného Modiglianiho modelu. Druhá otázka se týká toho, jak domácnosti různého věku vycházejí s příjmy. V jejím objasnění se k příjmovým relacím přidává jednak absolutní výše příjmu (z hlediska kupní síly), a jednak konzumní chování (z hlediska jeho racionality a úspornosti). V obou těchto případech sledujeme nikoli příjmy osob, nýbrž příjmy domácností připojené k souboru osob. Třetí otázka se týká věkového průřezu životní spokojenosti a její diferenciaci. V podrobnější analýze se ptáme, jakou roli hrají příjem a další charakteristiky osob a domácností v determinaci životní spokojenosti.

Pro tuto analýzu používáme statistické šetření EU-SILC (*European Union Statistics on Income and Living Conditions*), které se sbírá ve všech členských zemích EU počínaje rokem 2005 (k historii a poslání tohoto šetření viz Wirth a Pforr 2022). V ČR je shromažďuje Český statistický úřad pod názvem „Životní podmínky“,

Tabulka 1 Soubory EU-SILC 2022: Podíl důchodců ve věkových skupinách a velikost šetřených souborů (%)

	CZ	HU	PL	SK	AT	DE	FR	SE
% důchodců v kategorii								
56–65	29,2	27,6	40,5	38,4	49,1	18,9	33,6	16,8
66–75	92,6	93,1	92,1	97,9	96,4	92,0	95,5	91,9
76–	99,3	97,6	92,6	99,8	96,8	96,4	98,5	99,3
Celkem důchodců v populaci	38,9	37,9	37,3	37,5	35,1	28,1	32,8	26,6
N=	15141	14124	39519	11295	9951	55273	30537	15663

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora). Populace 18+.

Tabulka 2 Soubory ISSP 2009 a 2019: Podíl důchodců a velikost šetřených souborů (%)

	CZ	HU	PL	SK	AT	DE	FR	SE
2009								
Ek. aktivní	50,2	50,8	52,7	51,3	57,7	53,0	49,1	67,6
Důchodci	26,1	28,8	27,1	24,3	24,2	28,0	40,8	17,0
Ostatní	23,7	20,4	20,3	24,3	18,1	19,0	10,2	15,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	1205	1010	1263	1159	1019	1395	2817	1137
2019								
Ek. aktivní	58,2	-	-	-	49,5	56,3	55,3	55,4
Důchodci	27,3	-	-	-	37,9	28,2	34,2	28,4
Ostatní	14,5	-	-	-	12,6	15,5	10,6	16,2
Celkem	100,0	-	-	-	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	1924	-	-	-	1261	1325	1598	1636

Zdroj: ISSP 2009 a 2019 (výpočet autora). Populace 18+.

a to v návaznosti na předchozí mikrocensová šetření (poslední bylo provedeno v roce 2002). Zde používáme mezinárodní šetření EU-SILC za rok 2022 a z něho pak hlavně otázky po příjmu domácností, vycházení s příjmy a životní spokojenosti osob. Jednotkou pozorování je dospělá osoba, k níž jsou připojeny demografické a ekonomické charakteristiky domácnosti, v níž žije. V tabulce 1 uvádíme podíly důchodců v seniorských věkových skupinách a celkovou velikost vyšetřených souborů za sledované země.

Ve druhém bloku doplňujeme informaci o postavení českých důchodců dle subjektivního sociálního statusu a vnímané sociální identity. V tomto případě je použit sociologický výzkum „Sociální nerovnost“ realizovaný v rámci *International Social Survey Programme* (ISSP). Na základě těchto dat hovoříme nejprve o subjektivní sociální pozici (měřené sebezařazením dotázaného na hypotetickém společenském žebříčku) a poté o sociálním statusu či identitě (měřených sebezařazením dotázaného do některé z nabídnutých sociálních tříd, resp. skupin). Sledované postoje či názory pochopitelně nemohou jít do hloubky formování sociální identity či zkoumání třídního vědomí jakožto internalizace stereotypních kolektivních identifikací (Jenkins 2014). Pomocí předem strukturovaných otázek obsažených ve výzkumu ISSP však můžeme doplnit obraz naznačený objektivními indikátory sociálního statusu.

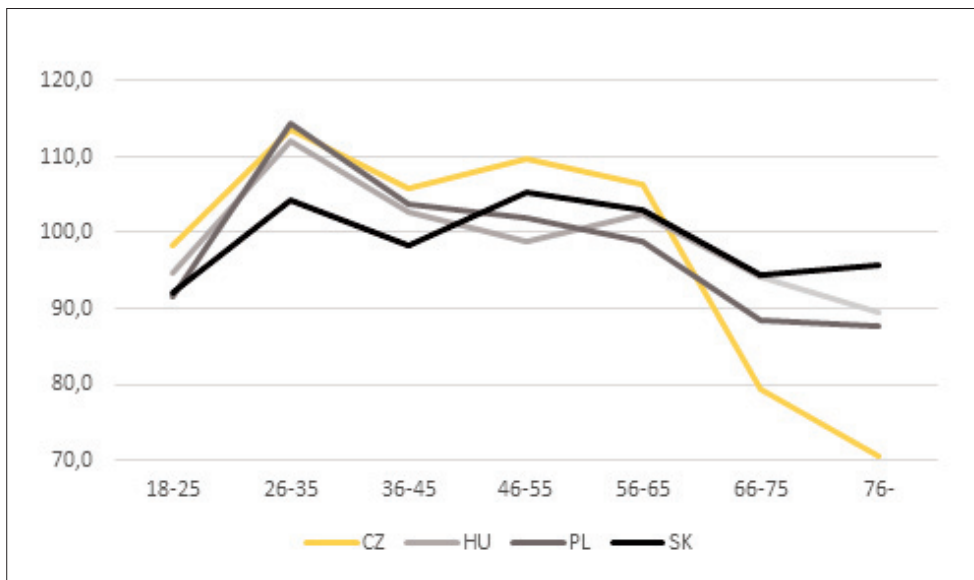
Zmíněný výzkum ISSP se opírá o daleko menší soubory dotázaných než šetření EU-SILC. V tomto případě proto nemůžeme jít do podrobností věkového členění, nýbrž pouze porovnáváme důchodce s ekonomicky aktivní populací. Kromě malé velikosti má tento jinak unikátní zdroj ještě další problémy. Především jeho poslední vlna se uskutečnila v roce 2019 (předtím v letech 1992, 1999 a 2009), přičemž další proběhne opět po deseti letech. Z uvedené poslední vlny jsou přítomny ze zemí V4 k dispozici oficiální data pouze za Česko. V Polsku nebyl tento výzkum proveden vůbec, na Slovensku nebyl dokončen a v maďarském souboru chybí identifikační proměnné. Proto pro orientační porovnání se zeměmi V4 používáme předchozí vlnu stejného modulu ISSP z roku 2009. V tabulce 2 uvádíme podíly důchodců ve vyšetřených souborech sledovaných zemí a celkové počty dotázaných osob.

4. Analýza

4.1 Příjmy domácností a vycházení s nimi

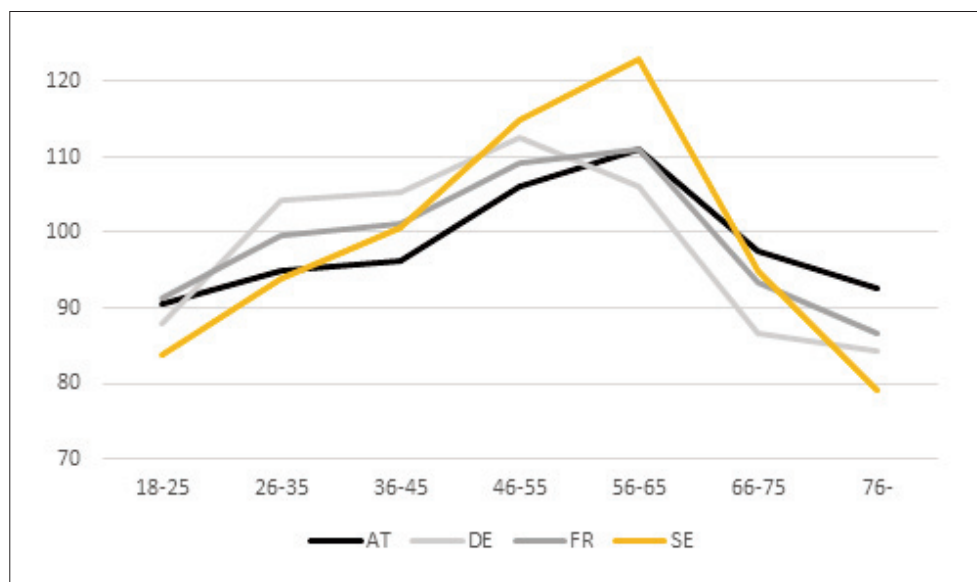
Podle statistických dat byl v ČR v roce 2021 průměrný starobní důchod na polovině čisté mzdy a 40 % hrubé mzdy. Podle šetření ČSÚ „Životní podmínky“ činily v tomto roce čisté peněžní příjmy na osobu v domácnostech nepracujících důchodců 81 % těchto příjmů v zaměstnaneckých domácnostech, z toho pak 93 % v domácnostech důchodců s pracujícími členy a 78 % v „čistých“ domácnostech důchodců. Za uvedenými průměry se ovšem skrývá značná diversita. Můžeme se ptát, jak silná tato diversita je, čím je ovlivněna a jak jsme na tom v mezinárodním srovnání. Zásadní důležitost má zasazení do kontextu, v daném případě především do vývoje příjmů v životním běhu simulovaném průřezovými daty podle věkových kohort, a současně také do mezinárodního porovnání se zeměmi V4 a západní Evropy (viz grafy 1a a 1b).

Graf 1a Ekvivalizovaný příjem domácnosti podle věkových kategorií – země V4 (% průměru)

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

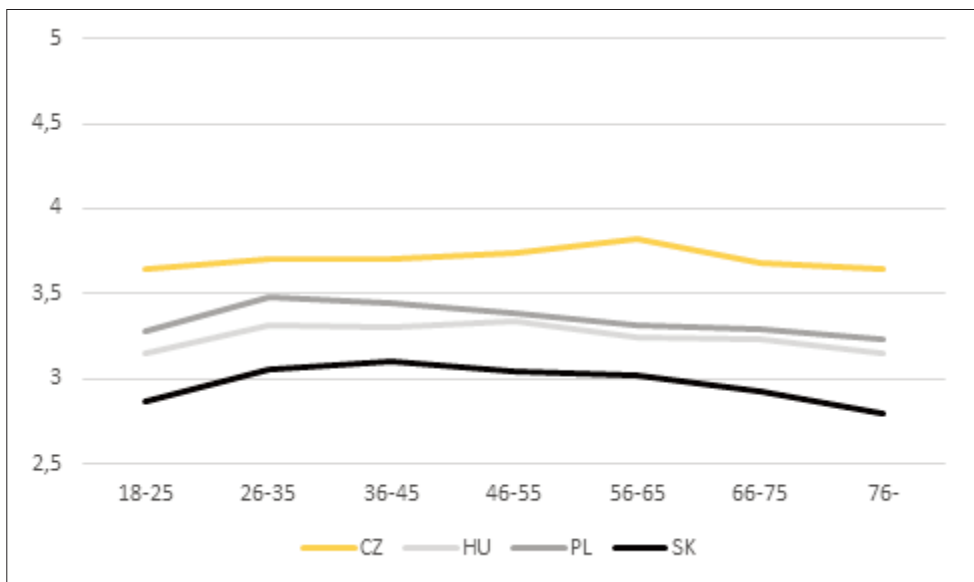
Graf 1b Ekvivalizovaný příjem domácnosti podle věkových kategorií – západní Evropa
(% průměru)

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

Okolo věku 63 let dochází ve sledovaných zemích (v Rakousku o něco dříve) ke zlomu v ekonomické aktivitě populace, kdy se většina dospělých ocitá v důchodu. Spolu s tím klesají i příjmy domácností. V aktivitě nadále setrvává výběr kvalifikovanějších, takže distance v příjmech mezi aktivními a neaktivními v seniorské populaci je enormní. Věkový profil příjmů je v různých zemích podobný, avšak zdaleka ne stejný. Česko je v tomto ohledu specifické, neboť rozdíly příjmů domácností podle věku jsou tu největší ze sledovaných zemí. Příjmy nejprve vrcholí krátce před třicítkou a – již o něco méně – znovu okolo padesátky; po šedesátce pak strmě klesají. S obdobnou kulminací příjmů ve zralém věku (avšak až po padesátce) a strmým poklesem v závěrečných letech života se jinak setkáváme pouze ve Švédsku. V ostatních sledovaných zemích je průřezový trend příjmů pozvolnější, a to nejvýrazněji na Slovensku a ve Francii, dále pak v Maďarsku a v Rakousku.

Graf 2a Jak domácnost vychází s příjmy podle věkových kategorií – země V4 (index 1–6)

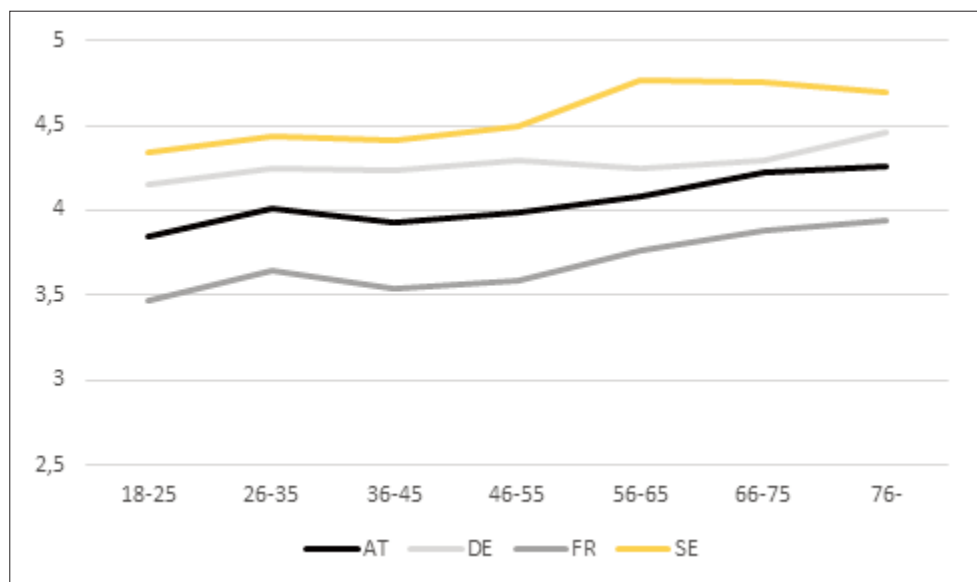

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

Diferenciace příjmů domácností podle věkových kohort se v průřezu snižuje, přičemž zejména ve vyšším věku (po nepatrné předdůchodové kulminaci) dále klesá. Na rozdíl od komunistické éry však věk už v ČR není nějak závažným faktorem výdělků a příjmů domácnosti v aktivním věku, nýbrž je to hlavně vzdělání, profese a také pohlaví. V případě seniorů je tomu ovšem jinak, a to výrazně právě v případě Česka, kde – na rozdíl od jiných srovnávaných zemí – s každou další věkovou kohoutou příjem výrazně klesá. To platí i poté, když v regresní analýze kontrolujeme efekty pohlaví, rodinného stavu a socio-profesních kategorií. Zde si musíme uvědomit, že sledujeme-li příjmy domácností, pak jejich nejsilnějším faktorem je v České republice i v dalších zemích V4 a západní Evropy rodinný stav, resp. život v páru (Večerník 2021). Je tomu tak i po ekvivalizaci příjmů, která převádí příjmy různě velkých domácností na jednotku „ekvivalizovaného dospělého“⁸

⁸ V tomto textu používáme standardní přepočty, totiž modifikovanou stupnici OECD, podle které je první dospělé osobě přiřčena váha 1,0; dalším osobám 13tiletým a starším váha 0,5; dětem do 13 let včetně váha 0,3. Podrobněji viz Mysíková (2021).

**Graf 2b Jak domácnost vychází s příjmy podle věkových kategorií – západní Evropa
(index 1–6)**

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

Použitý ukazatel ekvivalizovaného příjmu je objektivní, má však mnohé závady. Zavedená ekvivalenční škála je velmi jednoduchá, takže nemůže odrážet drobnější rozdíly ve složení domácnosti a váze sdílených výdajů. Proto bychom měli upřednostnit zdánlivě subjektivní indikátor toho, jak domácnost vychází s příjmy. Ten má totiž v sobě mnoho objektivních prvků, jako jsou zejména náklady bydlení a finanční platby, k nimž se řadí subjektivní charakteristiky skromnosti či náročnosti, sklon k úsporám či ke spotřebě (blíže viz Mysíková a Večerník 2015). Nemůže tudíž překvapit, že věkový průřez tohoto objektivně-subjektivního indikátoru se od předešlého zásadně liší. Trend je mnohem více povolný a v seniorském věku dochází k malému poklesu v zemích V4, a naopak k výraznému růstu v západoevropských zemích (viz grafy 2a a 2b).

Odpovědi na otázku, které proměnné ovlivňují snazší vycházení s příjmy, se příliš neliší ani mezi sledovanými skupinami zemí a ani v jejich rámci.⁹ Prvořadým faktorem je

⁹ Zde komentujeme výsledky regresní analýzy, která pro úsporu místa není uvedena v tabulkách.

pochopitelně výše příjmu. Významný je dále život v páru (díky vyšším příjmům, sdíleným výdajům a zřejmě i bdícím očím hospodyň) a důležité je rovněž vyšší vzdělání – odstupňovaně středoškolské a poté vysokoškolské (zřejmě díky racionálnějšímu hospodaření vzdělanějších). Toto platí pro všechny sledované země. Nenaplnil se však předpoklad, že by na snazší hospodaření v transitivních zemích s jejich tradicí naturálních příjmů mělo vliv bydlení na venkově či ve vlastním domě. Bydlení ve vlastním domě naopak mírně přispívá k dobrému vycházení s příjmem v Německu a Francii.

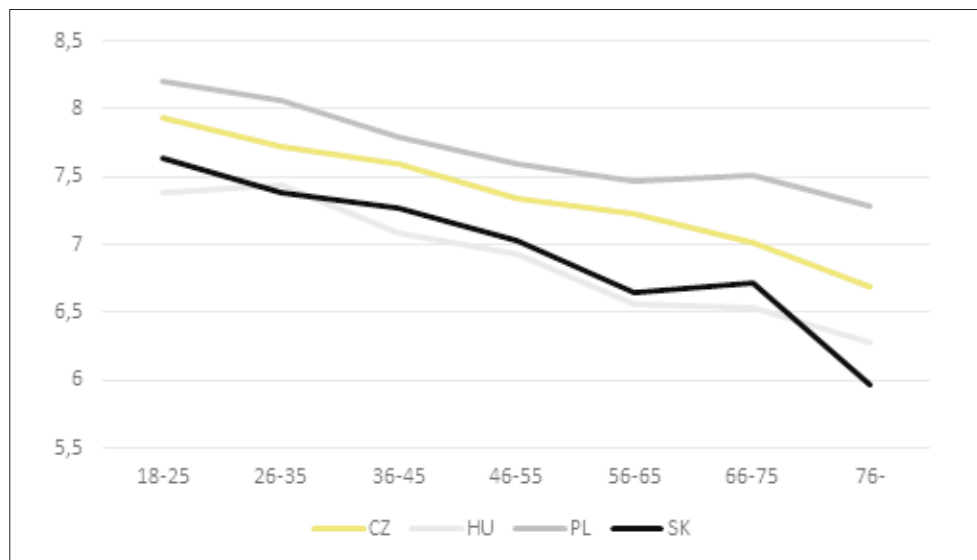
4.2 Životní spokojenost a její determinanty

V září 2009 byla uveřejněna objemná zpráva „Komise pro měření ekonomické výkonnosti a sociálního pokroku“ vedené Josephem E. Stiglitzem, Amartyou Senem a Jeanem-Paulem Fitoussim. Obsahovala řadu doporučení ohledně ukazatelů lidského blahobytu překračující měřítko HDP. Jedním z doporučení bylo: „Měření objektivní i subjektivní spokojenosti poskytuje klíčové informace o kvalitě života lidí. Statistické úřady by měly začlenit otázky, které zachycují životní hodnocení lidí, hédonické zkušenosti a priority ve svém vlastním výzkumu“ (Zpráva 2009). V návaznosti na uvedené doporučení byl subjektivní blahobyt historicky po prvé sledován ve velkém statistickém šetření, a to v modulu šetření EU-SILC 2013. Počínaje rokem 2021 je otázka po životní spokojenosti kladena pravidelně v hlavním dotazníku tohoto šetření (viz grafy 3a a 3b).

Pro analýzu dat zde používáme prozatím poslední dostupné údaje šetření EU-SILC za rok 2022. Spokojenost se životem, měřená na škále 0–10, vykazuje co do úrovně značné rozdíly jak mezi oběma sledovanými skupinami zemí, tak v jejich rámci. Byť na různých hladinách spokojenosti, země V4 vykazují ve věkovém průřezu obdobný sestupný trend směrem k seniorským kohortám. Sledované západoevropské země nijak zásadně nepřevyšují postkomunistické země v průměrné úrovni spokojenosti, zato se ale od nich výrazně odlišují z hlediska jejího věkového průřezu. V kontrastu s víceméně kontinuálním sestupem po kohortách v zemích V4 tedy zjišťujeme značnou stabilitu životní spokojenosti napříč věkem v západní Evropě. Pouze v nejstarší věkové kohortě tam dochází k sestupu, který následuje mírný vzestup v předchozí kohortě 66–75 let.

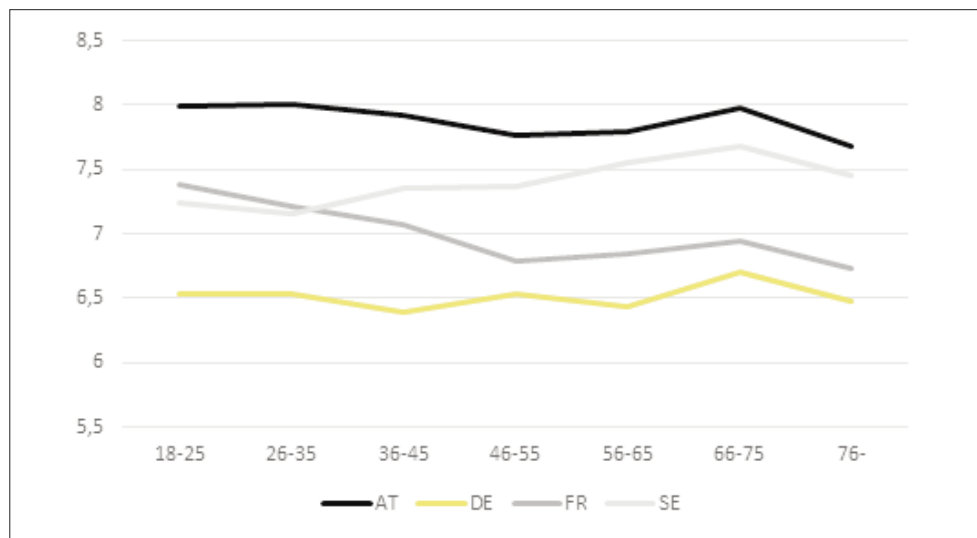
Pomocí regresní analýzy sledujeme faktory spokojenosti se životem v rámci jednotlivých zemí, v rozlišení faktorů objektivních (pohlaví, věk, vzdělání, příjem, bydlení) a částečně

Graf 3a Spokojenost se životem podle věkových kategorií – země V4 (index 0–10)

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

Graf 3b Spokojenost se životem podle věkových kategorií – západní Evropa (index 0–10)

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

či spíše subjektivních (vycházení s příjmem, zdravotní stav, důvěra v druhé). Použijeme-li bourdieuvský narativ „kapitálů“, potom je tedy v analýze zahrnut kapitál ekonomický (příjem, zaměstnání, bydlení), lidský (vzdělání, zdraví) a sociální (aproximovaný důvěrou v druhé, která úzce souvisí s kulturními a sociálními aktivitami). V první regresní analýze sledujeme pouze objektivní faktory, ve druhé analýze připojujeme rovněž subjektivní faktory. Seznam použitých proměnných a referenční kategorie jsou uvedeny v příloze.

Jak ukazuje první regresní analýza životní spokojenosti seniorů (tabulka 3a), objektivní faktory mají poměrně malý vliv, kdy celková vyčerpaná variance se ve většině zemí pohybuje mezi 6 a 9 procenty, pouze za Maďarsko a Slovensko je vyšší. Spíše než rozdíly mezi oběma skupinami zemí nacházíme některé společné determinující proměnné procházející všemi zeměmi nebo jejich většinou, bez ohledu na osu Východ-Západ. K nim patří především vliv příjmu, který je statisticky vysoce významný ve všech zemích, byť se jeho síla liší (od malé v Rakousku po velkou u nás a na Slovensku). Pro všechny země se ukazuje

Tabulka 3a Determinace životní spokojenosti seniorů – objektivní faktory (OLS regrese, nestandardizované regresní koeficienty)

	CZ	HU	PL	SK	AT	DE	FR	SE
(Constant)	0,97	1,21	3,68*	-0,05	4,44*	0,53	1,16*	3,57*
MALE	-0,13	-0,07	-0,17*	0,04	-0,20*	-0,30*	-0,02	-0,09
MARRIED	0,22*	0,45*	0,71*	0,45*	0,40*	0,23*	0,28*	0,53*
AGE 66_75	0,00	-0,03	0,14	0,16	0,53*	0,69*	0,27*	0,64*
AGE 76_	-0,26	-0,05	0,20	-0,35	0,54*	0,62*	0,21	0,51*
SEC_EDUC	0,11	0,45*	0,41*	0,75*	0,65*	0,57*	0,16*	-0,13
TER_EDUC	0,57*	0,84*	0,68*	1,50*	0,85*	0,94*	0,39*	-0,10
ACTIVE	0,14	0,37*	0,24*	0,42*	0,40*	0,53*	0,40*	0,50*
CITY	-0,15	-0,01	-0,07	-0,25	-0,23*	0,12	0,11	-0,05*
TOWN	0,13	-0,09	-0,12	-0,06	-0,10	-	0,01	-0,06
HOUSE	0,00	0,04	0,08	-0,25	0,16	0,14*	0,24*	0,16
LINCOME	0,64*	0,54*	0,32*	0,64*	0,24*	0,47*	0,49*	0,33*
R2	0,07	0,12	0,09	0,14	0,09	0,07	0,07	0,06

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora). Populace 55+.

* Statisticky významné na hladině <.001.

prospěšnost života v páru a také vliv vyššího vzdělání (kromě Švédska). Jen pro některé země však platí, že významně méně jsou spokojeni muži a osoby v nejstarší věkové kategorii.

Jestliže do regrese začleníme rovněž subjektivní faktory, pak odčerpají efekt některých z předchozích faktorů a řádově navýší vysvětlenou varianci na 25 až 43 procent (tabulka 3b). Vysvětlení spokojenosti se životem seniorů ve všech sledovaných zemích dominuje finanční komfort (jak domácnost vychází s příjmem), důvěra v druhé a subjektivní zdraví, a to bez nějakého jednoznačného odlišení Východu a Západu. Napříč sledovanými zeměmi se setkáváme se všemi možnými konstelacemi ohledně pořadí zmíněných tří hlavních faktorů či „kapitálů“. Jako stabilní zůstává jen dominantní pozice významu zdraví pro životní spokojenost. Zatímco po začlenění subjektivních indikátorů ztrácí vzdělání ve většině zemí na statistické významnosti, život v páru a vyšší věk zůstávají významné.

Tabulka 3b Determinace spokojenosti se životem u seniorů – objektivní a subjektivní faktory (OLS regrese, nestandardizované regresní koeficienty)

	CZ	HU	PL	SK	AT	DE	FR	SE
(Constant)	1,53	0,54	2,17	-0,11	3,43*	-1,02	1,93	2,03*
MALE	-0,15	-0,12	-0,19	0,08	-0,16	-0,15*	-0,13*	-0,20*
MARRIED	0,08*	0,26*	0,58*	0,27*	0,29*	0,28*	0,27*	0,42*
AGE 66_75	-0,02	0,14	0,23*	0,24*	0,27*	0,42*	0,13	0,37*
AGE 76_	-0,13*	0,22*	0,36*	0,05	0,41*	0,27*	0,09	0,38*
SEC_EDUC	-0,01	-0,03	0,29*	0,29	0,20*	0,12	-0,03	-0,13
TER_EDUC	0,01	-0,01	0,32*	0,63*	0,06	0,03	-0,11	-0,36*
ACTIVE	-0,15	0,07	-0,03	0,08	0,00	0,18	0,13*	0,15
CITY	-0,01	-0,21	-0,05	-0,05	-0,13	0,02	0,06	-0,10
TOWN	0,17	-0,11	-0,09	0,05	-0,06	-	0,02	-0,04
HOUSE	0,03	-0,07	0,01	-0,12	0,07	0,11	0,18	0,09
LINCOME	0,07*	0,18*	0,01	0,20*	0,01	0,18*	0,09*	0,03
ENDS MEET	0,54*	0,51*	0,33*	0,39*	0,33*	0,43*	0,37*	0,24*
TRUST	0,21*	0,20*	0,25*	0,30*	0,12*	0,27*	0,09*	0,07*
HEALTH	0,55*	0,57*	0,53*	0,48*	0,55*	0,71*	0,55*	0,96*
R2	0,31	0,33	0,28	0,34	0,30	0,43	0,25	0,33

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora). Populace 55+.

* Statisticky významné na hladině <,001.

4.3 Subjektivní status a sociální identita důchodců

Doposud jsme sledovali, jak se postavení důchodců projevuje v příjmech domácností, vycházení s peněží a vyjadřované životní spokojenosti. Zdrojem nám byla unikátní data o subjektivních aspektech statusu (předtím doměně jen menších sociologických výzkumů) sebraná na velkých souborech statistických šetření. Na stejných datech byl také již dříve ukázán vliv objektivního socio-profesního statusu důchodců (indikovaného jejich posledním zaměstnáním) na jejich příjmy a spokojenost (Večerník 2021). V této části načrtáváme, jak se objektivní status důchodce projevuje v jeho subjektivní sociální pozici, třídním sebezařazení a percepci společenského uspořádání, což jsou všechno aspekty sledované v sociologických výzkumech ISSP „Sociální nerovnost“.

Podle švýcarských sociologů Daniela Oesche a Nathalie Vigna (2023) bylo studium subjektivní třídy v posledních desetiletích zastíněno výzkumem objektivní třídy. Proti tvrzení, že subjektivní třída je slabým měřítkem životních šancí, předvedli svoji analýzu dat ISSP 2009 a 2019 na 55 zemích, přičemž ukázali, že subjektivní třída vysvětluje životní šance (příjem a majetek) lépe než různá měřítka objektivní třídy. Velmi souhlasíme s jejich podporou subjektivního přístupu a zdůrazněním jeho významu pro stratifikační výzkum. S použitím unikátních dat téhož šetření (byť na omezeném okruhu zemí) postupujeme poněkud opačným způsobem, když sledujeme, jak je objektivní status důchodců reflektován v jejich subjektivní sociální pozici a percepci společnosti.

Pro naši analýzu využíváme následující otázky modulů ISSP „Sociální nerovnost“:

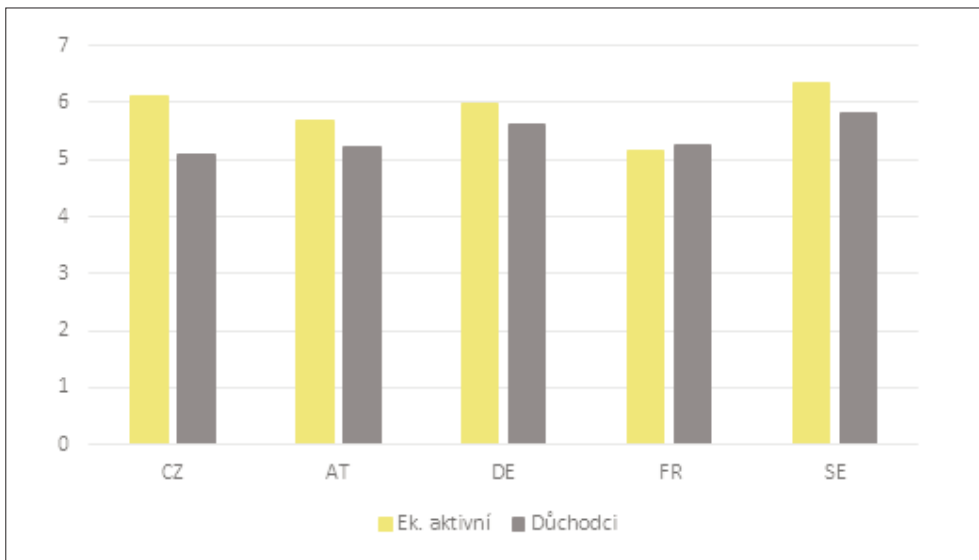
1. Subjektivní sociální pozice: „V naší společnosti jsou skupiny, kterým je přisuzováno vysoké sociální postavení a naopak skupiny s nízkým sociálním postavením. Kam byste se vy osobně zařadil na následující škále?“ Pro odpověď je nabídnuta škála 1–10.
2. Sociálně-třídní sebezařazení: „Většina lidí řadí sama sebe do nějaké společenské skupiny (třídy). Do které skupiny (třídy) byste se sám zařadil?“ Pro odpověď jsou dotázaným nabídnuty tyto volby: dolní třída, dělnická třída, nižší střední třída, střední třída, vyšší střední třída a vyšší třída.
3. Reflexe příjmové nerovnosti: „Příjmové rozdíly u nás jsou příliš velké.“ Nabídnuty jsou varianty odpovědi: zcela souhlasím, spíše souhlasím, ani souhlas/ani nesouhlas, spíše nesouhlasím, zcela nesouhlasím.

4. Reflexe společenského uspořádání, které je graficky zobrazeno v pěti typech počínaje polarizovanou společností až k ryze fiktivní obrácené pyramidě s otázkou „Který typ nejvíce odpovídá současné české společnosti – který diagram je jí nejbližší?“ (viz grafiku v tabulce 5).

V grafu 4 porovnáváme vnímanou sociální pozici ekonomicky aktivních osob a důchodců měřenou na škále 1–10. V průměru se čeští dotázaní řadí na stejnou úroveň jako Němci nebo – v širším srovnání – jako Švýcaři nebo Dánové. Čeští důchodci se však řadí níže než v porovnávaných západních zemích, přičemž rozdíl mezi jejich umístěním a osob ekonomicky aktivních je u nás větší. Zatímco mezera mezi subjektivní pozicí ekonomicky aktivních a důchodců se mezinárodně pohybuje pod 10 procentními body v neprospěch důchodců, v ČR je to 17 procentních bodů. Podle dat ISSP 2009 byla ovšem „subjektivní inferiorita“ důchodců jako v Česku obdobná i v dalších zemích V4.

Další otázka po sociálně-třídním zařazení je pro důchodce poněkud ošemetná, zejména pokud jde volbu varianty „dělnická třída“. Jak ukazuje tabulka 4, důchodci

Graf 4 Sebezařazení ekonomicky aktivních a důchodců na společenském žebříčku (průměr na škále 1–10)

Zdroj: EU-SILC 2022 (výpočet autora).

nicméně tuto kategorii nijak nepomíjejí, naopak se k ní hlásí více než třetina důchodců. V porovnání se západoevropskými státy je příslušnost důchodců ke střední třídě v Česku na daleko nižší úrovni. Reálnou výpověď však poskytuje teprve národní kontext odpovědí na uvedenou otázku, resp. porovnání s ekonomicky aktivní populací v dané zemi. To vyznívá pro české důchodce nepříznivě, neboť jejich zastoupení v dolní třídě je zhruba 5x vyšší a zastoupení v nižší střední třídě 2x vyšší než je tomu u ekonomicky aktivních. V západoevropských zemích je zařazení důchodců a ekonomicky aktivních daleko podobnější.

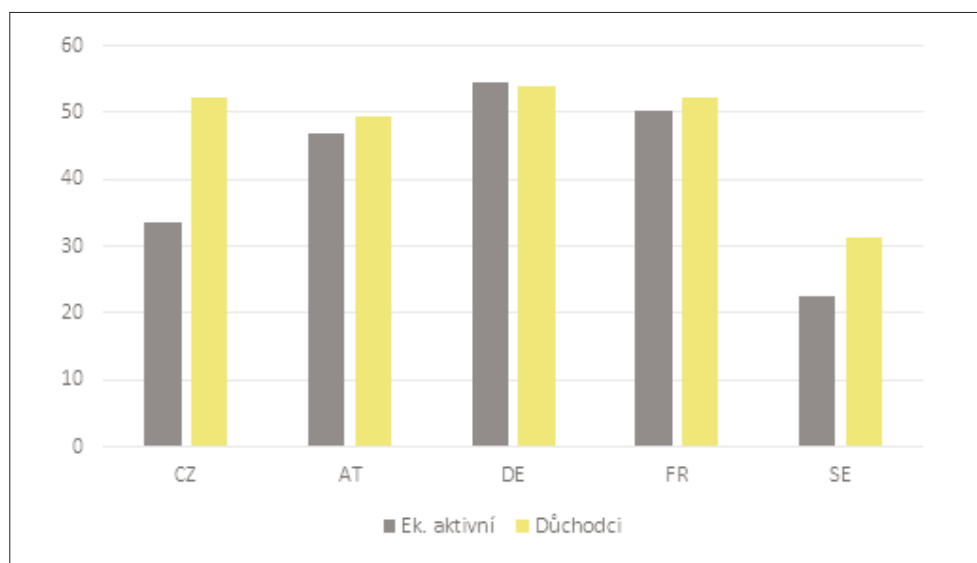
Je očekávatelné, že uvedené charakteristiky subjektivního postavení českých důchodců – jejich nižší subjektivní pozice a třídní sebezařazení – se promítnou i do větší kritičnosti vůči příjmové nerovnosti. Ukazují to odpovědi na otázku, zda jsou příjmové rozdíly v dané zemi příliš velké. Poznamenejme nejprve, že sdílení tohoto názoru je všeobecné, což může jít zčásti na vrub sugestivnímu charakteru otázky. Načteme-li souhlasné odpovědi (zcela a spíše souhlasím), pak se téměř všechny země sledované ve výzkumu ISSP dostávají nad 70 a často i nad 90 procent. Proto jsme pro srovnání zvolili pouze první volbu naprostého souhlasu. Jak znázorňuje graf 5, česká společnost se od zápa-

Tabulka 4 Sebezařazení důchodců do sociálních tříd v roce 2019 (%)

	Procento důchodců					Rozdíl vůči ekonomicky aktivním				
	CZ	AT	DE	FR	SE	CZ	AT	DE	FR	SE
Třída										
Dolní	7,1	1,2	2,0	1,3	1,1	+5,8	-0,4	+1,2	0,0	+1,0
Dělnická	36,2	15,0	19,2	10,8	27,9	+20,5	+0,3	+6,3	-6,8	+12,7
Nižší střední	20,6	22,6	23,4	23,8	7,5	-0,4	+2,9	+0,2	-1,6	-4,3
Střední	31,8	54,1	45,9	47,9	52,0	-19,8	-1,3	-1,6	+6,1	+2,4
Vyšší střední	3,8	6,7	9,3	15,6	11,0	-5,0	-1,0	-6,2	+3,9	-12,0
Vyšší	0,4	0,3	0,3	0,6	0,7	-1,2	-0,4	+0,1	-1,6	+0,4
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Zdroj: ISSP 2019 (výpočet autora).

Graf 5 Souhlas ekonomicky aktivních a důchodců s názorem, že „příjmové rozdíly u nás jsou příliš velké“ v roce 2019 (% odpovědí „zcela souhlasím“)

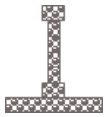

Zdroj: ISSP 2019 (výpočet autora).

doevropských zemí odlišuje v tom ohledu, že intolerance vůči příjmovým rozdílům ze strany důchodců je mnohem vyšší než u ekonomicky aktivních (1,6x). V tomto ohledu je podobné Švédsko (1,4x), avšak na daleko nižší úrovni kritičnosti při podobné relativní příjmové nerovnosti, jaká je v ČR.

Sociální identita se formuje ve společenském kontextu a záleží proto také na tom, jak je společnost celkově vnímána z hlediska sociálního rozvrstvení. V dotazníku ISSP bylo dotázaným nabídnuto pět typů uspořádání společnosti, počínaje polarizovanou společností s většinou lidí na úplném spodku a konče iluzorní představou společností s většinou lidí nahoře. Otázkou je, ke kterému typu se přikláníjí důchodci a jaké jsou v tomto ohledu rozdíly mezi nimi a aktivní populací. Platí totiž předpoklad, že čím větší se lidem jeví spodek společenské pyramidy, tím častěji do něj umísťují sami sebe. Jak ukazuje tabulka 5, pětina českých důchodců vidí naši společnost jako polarizovanou, což je nejvíce ze sledovaných zemí. Ze sledovaných zemí jako v jediné volba polarizovaného uspořádání ze strany důchodců značně převyšuje tuto volbu ze strany ekonomicky aktivní populace.

Pohled do dat ISSP 2009 ovšem ukazuje, že v kontextu zemí V4 není česká společnost výjimečná.

Tabulka 5 Sociální rozvrstvení očima důchodců v roce 2019 (%)

						
	Typ A	Typ B	Typ C	Typ D	Typ E	
	Úzká elita na špičce, málo lidí ve středu a masa lidí na spodku	Společnost jako pyramida, s malou elitou, více lidmi uprostřed a většinou dole	Pyramida s tím, že jen málo lidí je na úplném spodku masa lidí na spodku	Společnost s většinou lidí uprostřed masa lidí na spodku	Hodně lidí poblíž vrcholu a jen málo poblíž spodku	
<i>Procento:</i>						
Česko	20,5	34,6	25,8	14,8	4,3	100,0
Rakousko	11,1	31,3	30,2	25,2	2,1	100,0
Německo	12,9	36,7	25,8	21,5	3,1	100,0
Francie	15,1	59,0	12,5	12,1	1,3	100,0
Švédsko	6,0	31,3	29,0	31,0	2,7	100,0
<i>Rozdíl vůči ek. aktivním</i>						
Česko	+8,3	-0,4	-7,9	-2,1	+2,0	0,0
Rakousko	+0,1	-2,7	-1,1	+3,7	-0,1	0,0
Německo	-2,3	+9,8	-7,7	-0,7	+0,9	0,0
Francie	-2,9	+14,5	-7,6	-3,5	-0,6	0,0
Švédsko	-1,5	-9,2	+2,6	+7,7	+0,4	0,0

Zdroj: ISSP 2019 (výpočet autora).

5. Závěr a diskuse

Přechod z ekonomické činnosti do důchodu představuje velmi výrazný, byť zdaleka nikoli úplný zlom v životním běhu člověka. Přestože výdělečná aktivita činnost končí a příjmy se snižují, lidé si v mnohém zachovávají svůj status a svoji identitu. O tom, jak silně přetrvává osobní situace po stránce materiální, rozhoduje především důchodový systém, ale také předchozí individuální příprava na stáří. O tom, do jaké míry přetrvává osobní situace po stránce nemateriální, rozhoduje mnoho faktorů osobnostních, rodinných a sociálních (subjektivní věk, zažitý mimopracovní životní styl, funkční rodina, okruh přátel a známých). Zásadní význam má ovšem zdravotní stav, a to jako hodnota sama o sobě i jako faktor peněžních příjmů a výdajů a podmínka kulturních a sociálních aktivit.

Příjmy důchodců z pojištění a jejich diferenciaci je výsledkem dvou tlaků na sociální politiku. Na jedné straně stojí legitimní úsilí zachovat vazbu mezi výdělkem a důchodem a umožnit tak důchodcům zachovat si „emeritní status“. V podmínkách omezených zdrojů je ovšem neméně legitimní snaha přerozdělit zdroje ve prospěch nízkopříjmových důchodců a zabránit tak jejich chudobě. To vede k vyrovnávání dávek a k reprodukci důchodců jako poměrně homogenní „sociální skupiny“. Čím vyšší je kupní síla průměrného důchodu v zemi, tím snazší je sladit oba cíle, tudíž poskytnout důstojné a zároveň spravedlivě diferencované důchody. Žádná jednoduchá souvislost mezi absolutní výší důchodů, jejich náhradovým poměrem a nerovností v příjmech důchodců však neexistuje.

Zmíněná dichotomie odpovídá reformě důchodového systému zamýšlené po roce 1990: „V důchodovém pojištění (založeném na průběžném financování) měla být zavedena dvousložková důchodová dávka. Základní jednotnou složku důchodu měla tvořit částka zabezpečující životní minimum (valorizovaná podle růstu životních nákladů) a druhou část důchodu měla tvořit dávka vázaná na dobu pojištění a výši placeného pojistného (valorizovaná podle růstu průměrného placeného pojistného) [...] Právě tento neuskutečněný záměr vytvořil do budoucna trvalý rozpor v interpretaci toho, zda je český důchodový systém založen na uplatnění principu sociálního pojištění (což by odpovídalo názvu, ale nikoliv obsahu zákona o důchodovém pojištění) nebo principu sociálního zabezpečení (což odpovídá faktickému financování a fungování prvního pilíře českého důchodového systému)“ (Potůček 2024, s. 13–14).

Jak jsme zjistili v dřívější analýze sociální stratifikace seniorů v Česku v porovnání s dalšími zeměmi V4 a Rakouskem, náhradový poměr (vypočtený z reálných dat šetření EU-SILC) je v ČR nejmenší a tudíž rozdíl mezi předdůchodovými výdělky a důchody největší. Důchody v České republice jsou v uvedeném srovnání nejvíce egalizované a následně i rozdíly v ukazatelích životní úrovně seniorů podle jejich poslední profese nejmenší. Pozice nejvyšších kategorií v ČR se ukázala být nižší než v Maďarsku a Polsku, a to jak relativně, tak v kupní síle důchodů. Naopak nižší profesní kategorie jsou na tom ve zmíněném porovnání lépe. Přestože je ale v Česku relativní příjmová pozice seniorů vůči aktivní populaci výrazně horší, jejich spokojenost s finanční situací se ukázala jako nejvyšší a současně nejméně diferencovaná v rámci tranzitivních zemí střední Evropy (Večerník 2021).

Předložená analýza dat šetření EU-SILC 2022 rovněž ukazuje pozici českých seniorů jako poměrně specifickou v mezinárodním porovnání. Příjmové rozdíly ve věkové struktuře populace jsou v ČR větší než v ostatních srovnávaných zemích V4 a západní Evropy, a to zejména v neprospěch nejstarší věkové kategorie. Pokud jde o vycházení s příjmem, věkový průřez je ve všech zemích na rozdíl od příjmů samotných poměrně vyrovnaný, přičemž v seniorském věku dochází pouze k mírnému poklesu v zemích V4 a naopak k nárůstu v západoevropských zemích. Mnohem více se však země V4 odlišují od Západu z hlediska životní spokojenosti. Zatímco hladiny spokojenosti nejsou od sebe v obou skupinách zemí příliš vzdáleny, věkový průřez se výrazně liší: v zemích V4 je silně sestupný, na Západě je poměrně vyrovnaný. Hlavní faktory spokojenosti jsou však ve všech zemích stejné, totiž vycházení s penězi, důvěra v druhé a subjektivní zdraví.

Ekonomická situace českých důchodců se projevuje i v jejich sociální identitě, a to zejména v „identitární mezeře“ vůči ekonomicky aktivní populaci, která je v porovnání se západoevropskými zeměmi v ČR výraznější. Přes zlepšení mezi roky 2009 a 2019, kdy se sebezaražení důchodců do dolní třídy zmenšilo na polovinu, je jejich subjektivní sociální pozice nízká a výrazně nižší než pozice aktivní populace. Tomu odpovídá i reflexe společnosti, kdy jedna pětina důchodců ji vidí jako polarizovanou, oproti 12 % aktivních. Nic z toho však nezavdává českým seniorům důvod k vědomí nějakého generačního konfliktu. Podle dat ISSP vidí 80 % českých důchodců konflikty mezi mladými a staršími lidmi jako slabé nebo žádné, což je podobné jako ve Švédsku nebo Švýcarsku a naopak odlišné od Německa či Velké Británie, kde jsou tyto konflikty seniory vnímány jako významné.

Propojení dvou odlišných zdrojů dat, totiž velkého statistického šetření a malého sociologického výzkumu, nebývá v obdobných analýzách obvyklé. Oproti tomu propojení ekonomických makrodat (HDP, indikátorů nerovnosti nebo vzdělanosti) se sociologickými mikrodaty (sdělenými postoji a názory) – tedy zdrojů svojí povahou ještě vzdálenějších – je naopak poměrně časté (viz např. Ferrer-i-Carbonell 2002, Yok-Yong, Lee a Kim-Leng Goh 2023, Večerník a Mysíková 2023b). Je ovšem faktem, že ekonomové a sociologové pracující s daty mezinárodních výzkumných programů rámuujících sběr na malých národních souborech dávají přednost souhrnným analýzám na velkých skupinách zemí (nebo i všech participujících) před komparacemi národních dat – tím se vyhnou se rizikům plynoucím z jejich nižší robustnosti. Avšak i srovnávací analýzy na „velkých“ a „malých“ národních souborech jsou legitimní, jsou-li jejich výsledky konzistentní.

Literatura:

- Banks, J., R. Blundell and S. Tanner (1998). Is there a retirement-savings puzzle? *American Economic Review* 88 (4): 769-788.
- Börsch-Supan, A. et al. eds. (2019). Health and socio-economic status over the life course. First results from SHARE Waves 6 and 7. Oldenbourg: De Gruyter.
- Cerami, A. and P. Vanhuysse eds. (2009). Post-Communist Welfare Pathways: *Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe*. Palgrave Macmillan.
- Curtis, Josh (2013). Middle Class Identity in the Modern World: How Politics and Economics Matter. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie* 50(2):135-238.
- Ekerdt, D.J. (2010). Frontiers of research on work and retirement. *Journal of Gerontology: Social Sciences*, 65B(1): 69–80.
- European Commission (2024). The 2024 Pension Adequacy Report: current and future income adequacy in old age in the EU. Volume I. Brussels: European Commission.
- Eurostat (2020). Ageing Europe. Looking at the Lives of Older People in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat (2022). Methodological Guidelines and Description of EU-SILC Target Variables (2022 operation).
- Ferrer-i-Carbonell, Ada (2002). Subjective Questions to Measure Welfare and Well-being. Amsterdam and Rotterdam: Tinbergen Institute Discussion Paper No. 02-020/3.
- Friedman, M. (1957). *A Theory of the Consumption Function*. Princeton University Press.

- Froidevaux, A., Hirschi, A., Wang, M. (2018). Identity incongruence and negotiation in the transition from work to retirement: A theoretical model. *Organizational Psychology Review*, 8(4), 228-255.
- Gayle, V., R. Connelly and P. Lambert (2015). A review of occupation-based social classifications for social research. *Methodological Innovations* 9 (1–14).
- Götting, U. (1998). *Transformation Der Wohlfahrtsstaaten in Mittel- Und Osteuropa*. Wiesbaden: Springer Fachmedien.
- Haider, Steven J. and M. Stephens (2007). Is There a Retirement-Consumption Puzzle? Evidence using Subjective Retirement Expectations. *Review of Economics and Statistics* 89(2):247-264.
- Hatt, P. K. (1950). Occupation and social stratification. *American Journal of Sociology* 55(6): 533-543.
- Hoff, A. (2016). *Population Ageing in Central and Eastern Europe: Societal and Policy Implications*. Routledge.
- Inglot, T. (2008). *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jenkins, Richard (2014). *Social Identity*. London: Routledge.
- Krzyżowski, L., W. Kowalik and K. Suwada (2014). Introduction. Transition into retirement in Central and Eastern Europe. *Studia humanistyczne AGH*, 13 (4).
- Lambert P. and D. Griffiths (2018). *Social Inequalities and Occupational Stratification*. Palgrave Macmillan, London.
- Lambert, P. S. and E. Bihagen. 2014. Using occupation-based social classifications. *Work, Employment and Society* 28(3):481–494.
- Modigliani, F. (1966). The Life Cycle Hypothesis of Saving, the Demand for Wealth and the Supply of Capital. *Social Research* 33 (2): 160–217.
- Müller, K. (1999). *The Political Economy of Pension Reform in Central-Eastern Europe*. Cheltenham (UK), Northampton, MA: Edward Elgar.
- Mysíková, M. (2021). Measuring Income Poverty in the EU: Visegrád Countries and European Empirical Data. Prague: Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences.
- Nelson, J.M., Ch. Tilly and L. Walker eds. (1998). *Transforming Post-communist Political Economies*. Washington, D.C.: National Research Council - National Academy Press.

- OECD (2017). *Preventing Ageing Unequally*. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2019). *Working Better with Age*. Ageing and Employment Policies. Paris: OECD Publishing.
- OECD (2023). *Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Oesch, Daniel and Nathalie Vigna (2023). Subjective social class has a bad name, but predicts life chances well. *Research in Social Stratification and Mobility* 83.
- Olafsson, A. and M. Pagel (2018). The retirement-consumption puzzle: New evidence from personal finance. National Bureau of Economic Research Working Paper 24405.
- Palomäki, L.-M. (2017). Reference Groups and Pensioners' Subjective Economic Well-Being in Europe. *Social Indicators Research* 131: 509–525.
- Palomäki, L.-M. (2018). Pensioners' subjective economic well-being in European countries. Comparisons behind the income satisfaction paradox. Finnish Centre for Pensions Studies No. 4.
- Parkin, F. (1971) *Class Inequality and Political Order: Social Stratification in Capitalist and Communist Societies*. New York: Praeger.
- Potůček, M. (2024). Česká důchodová reforma: předpoklady úspěchu. *Fórum sociální politiky* 1: 8-34.
- Radl, J. (2014). *Retirement Timing and Social Stratification: A Comparative Study of Labor Market Exit and Age Norms in Western Europe*. De Gruyter.
- Smith, S. G., Froidevaux, A., Hirschi, A., Johnson, L. U. (2024). An existential perspective on post-retirement decisions: The role of meaning in life and social identity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*.
- Soede, Arjan and Vrooman, Cok (2008). A comparative typology of pension regimes. European Network of Economic Policy Research Report no. 54.
- Sohier, L., Van Ootegem, L. and Verhofstadt, E. (2020). Well-being during the transition from work to retirement. *Journal of Happiness Studies*.
- Stanovnik, T., N. Stropnik and Ch. Prinz eds. (2000). *Economic Well-Being of the Elderly. A Comparison Across Five European Countries*. Ashgate.
- Stiemke, P. and M. Hess (2022). Determinants of (in-)voluntary retirement: A systematic literature review. *Journal of European Social Policy* 32(3):
- Stiemke, P. and Hess, M. (2022). Determinants of (in-) voluntary retirement: A systematic literature. *Journal of European Social Policy* 32(3):348-358.

- Stiglitz, J., A. Sen, J.-P. Fitoussi, et al. (2009). *The Measurement of Economic Performance and Social Progress Revisited*. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress. Paris.
- Švejnar, J. 1996. *Pension in the former Soviet bloc: Problems and solutions*. The William Davidson Institute Working Papers No. 14.
- UNECE (2019). *Active Ageing Index 2018. Analytical Report*. Geneva: United Nations Economic Commission for Europe.
- Vanhuysse, P. (2006). *Divide and Pacify: Strategic Social Policies and Political Protests in Post-Communist Democracies*. Budapest: Central European University Press.
- Večerník, J. (2009). *Czech Society in the 2000s: A Report on Socio-Economic Policies and Structures*. Praha: Academia.
- Večerník, J. (2021). Retirees are also stratified: pre-retirement socio-occupational status and the well-being of older adults in Central Europe. *Polish Sociological Review* 213(1): 27–46.
- Večerník, J. a M. Mysíková (2015a). *Chudoba v České republice. Kritický pohled na evropské ukazatele*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Večerník, J. a M. Mysíková (2015b). GDP and Life Satisfaction in European Countries – Focus on Transition. *Post-Communist Economies*. 27 (2): 170-187.
- White Riley, M., M. Johnson, M. and A. Foner eds. (1972). *Aging and society. Volume three: A Sociology of Age Stratification*. New York: Russel Sage Foundation.
- World Bank (1994) *Averting the Old Age Crisis: Policies to Protect the Old and Promote Growth*. Washington, DC: The World Bank.
- World Bank (1996). *World Development Report 1996: From Plan to Market*. New York: Oxford University Press.
- Yok-Yong, Lee and Kim-Leng Goh (2023). The Happiness-Economic Well-Being Nexus: New Insights From Global Panel Data. *SAGE Open* 13 (4).

doc. Ing. Jiří Večerník, CSc. | jiri.vecernik@soc.cas.cz

je vedoucím vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu Akademie věd ČR (Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences), Jilská 1, 110 00 Praha 1, Česká republika. Zaměřuje se sociální nerovnost a sociální stratifikaci v zemích Visegrádu a EU.

Příloha: Popis proměnných použitých v regresní analýze dat EU-SILC

Název	Popis	Proměnná v datovém souboru
MALE	Muž=1	PB150
MARRIED	Žijící v páru=1	PB190
AGE56_65	Věk 56–65 let REFERENCE	PX020
AGE66_75	Věk 66–75 let	PX020
AGE76_80	Věk 76 a více let	PX020
PRIM_EDUC	Základní vzdělání REFERENCE	PE041
SEC_EDUC	Středoškolské vzdělání	PE041
TER_EDUC	Vysokoškolské vzdělání	PE041
ACTIVE	Ekonomicky aktivní	PL032
VILLAG	Stupeň urbanizace Venkov=1 REFERENCE	DB100
TOWN	Stupeň urbanizace Malé město a předměstí =1	DB100
CITY	Stupeň urbanizace Velké město=1	DB100
HOUSE	Bydlí v samostatném nebo řadovém rodinném domě=1	HH010
LINCOME	Ekvivalizovaný disponibilní příjem domácnosti (logaritmus)	HX090
SATIS	Spokojenost se životem celkově (0–10)	PW010
ENDS MEET	Schopnost vycházet s příjmy 1–6	HS120
TRUST	Důvěra v ostatní 0–10	PW191
HEALTH	Subjektivně vnímaný zdravotní stav 1–5	PH010

Zkratky zemí

CZ	Česko
HU	Maďarsko
PL	Polsko
SK	Slovensko
AT	Rakousko
DE	Německo
FR	Francie
SE	Švédsko

Vztah sociální pracovník–klient v azylových domech v Jihočeském kraji

Hana Donéeová

Abstrakt

Článek se zabývá vztahem sociálních pracovníků vybraných azylových domů v Jihočeském kraji České republiky s jejich klienty a poukazuje na možné etické problémy ve vztahu sociálních pracovníků a jejich klientů. Sociální pracovníci jakožto profesionálové pomáhají klientům v rámci praxe se znovuzačleněním do společnosti. K naplnění tohoto cíle je nezbytné, aby byl mezi nimi vztah na profesionální úrovni, tj. musí mít jasně vymezené hranice. V předložené pilotážní studii jsou charakteristiky vztahu představeny v kontextu složitosti respektování profesních hranic ve vztahu mezi sociálními pracovníky a jejich klienty ve vybraných azylových domech. Výzkumný vzorek pilotážní studie tvořilo 10 sociálních pracovníků působících v azylových domech v Jihočeském kraji. Sběr dat probíhal prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů. Analýza dat byla provedena otevřeným kódováním a výsledky byly uspořádány do souvislého textu na základě těchto dvou kategorií: „Reflexe vztahu sociálního pracovníka s klienty” a „Reflexe sympatií a antipatií sociálních pracovníků ve vztahu ke klientům”. Studie přináší kritické zhodnocení vztahu sociálního pracovníka a klienta v kontextu etických dilemat, která mohou v jejich vztahu nastat. Vzhledem k povaze výzkumného vzorku byla nejčastěji zjištěna tato etická dilemata: kontrola vs. pomoc, intimní vztah, osobní otevřenost vůči klientovi, sympatie sociálního pracovníka k osobě klienta, antipatie související s agresivitou klienta.

Klíčová slova:

sociální pracovník, mezilidské vztahy, pracovní vztahy, sociální interakce, sociální kontrola

Abstract

The article addresses the relationship between social workers at selected shelters in the South Bohemia region of the Czech Republic and their clients. It points out potential ethical problems in terms of the relationships between social workers and their clients. As professionals, social workers help their clients to reintegrate into society. In order to achieve this aim, their relationship must be professional, i.e. it must have clearly-defined boundaries. This pilot study presents the characteristics of such relationships in the context of the complexity of respecting professional boundaries between social workers and their clients in selected shelters. The pilot study research sample consisted of 10 social workers employed in shelters in the South Bohemia region. The data was collected via semi-structured interviews. The data analysis was open-coded, and the results were organised into a coherent text based on the following two categories: "Reflection of the social workers' relationships with clients" and "Reflection of the social workers' sympathies and antipathies in relation to clients." The study critically evaluated the social worker - client relationship in the context of the ethical dilemmas that may arise in such relationships. In view of the nature of the research sample, the most frequently identified ethical dilemmas were control vs. help, intimate relationship, personal openness towards the client, social worker sympathy for the client, and antipathy towards client aggression.

Keywords:

social worker, interpersonal relationships, labour relations, social interaction, social control

Úvod

Sociální práce je profesí založená na praxi a akademická disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, sociální soudržnost, posilování a osvobodování lidí. Zásady sociální spravedlnosti, lidských práv, kolektivní odpovědnosti a respektu k rozmanitosti jsou pro sociální práci zásadní. Sociální práce vychází z teorií sociální práce, sociálních a humanitních věd a znalostí původních obyvatel a zapojuje lidi

a struktury do řešení životních problémů a zlepšování blahobytu (ISFW, 2014). Tato globální definice sociální práce klade na sociálního pracovníka mnoho požadavků, jako je solidarita, respekt a další.

Sociální pracovníci (dále jen SP) jsou rovněž často vystavováni různým situacím nebo etickým dilematům, která jsou součástí jejich profese. Na to poukazují i (Fischer – Milfait, 2008: 17), kteří zmiňují, že prostředí sociální práce je charakteristické neustálou blízkostí etického dilematu nebo problému. Profese sociální práce sice vyjadřuje sociální altruismus, avšak také stanovuje společenské normy a hranice.

Na základě výše zmíněného je cílem studie reflektovat vztah sociálních pracovníků působících ve vybraných azylových domech v Jihočeském kraji České republiky s jejich klienty a poukázat na možné etické problémy ve vztahu s klienty.

2. Teoretické souvislosti

2.1 Sociální pracovník v azylovém domě a etika sociální práce

SP v azylových domech (dále jen AD) poskytují cílové skupině lidí bez domova podporu a ubytování na maximální dobu jednoho roku, což umožňuje častý a intenzivní kontakt mezi pracovníkem a klientem. Podle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, poskytuje dále SP v AD klientům následující služby: individuální plánování, psychosociální podporu, práci s rodinou uživatele, sociální poradenství a další. Současně stanoví zmíněný zákon č. 108/2006 Sb. požadavky na osobu SP, tedy svéprávnost, bezúhonnost, zdravotní a odbornou způsobilost. SP je v rámci sociální služby subjektem sociální politiky, jenž je součástí formalizovaného sociálního systému s definovanými strukturami a chováním. Objektem sociální politiky v sociálních službách je na druhou stranu klient, který má být subjekty sociální politiky ochraňován před sociálními riziky, „opečován“ či stimulován k zachování lidských rolí (Tomeš, 2010). SP jakožto subjekt profese sociální práce má rovněž řadu profesních kompetencí neboli dovedností, které následně využívá v praxi. Mezi tyto kompetence je možné zařadit schopnost naslouchat, komunikovat, orientovat se v situaci klienta a další (Matoušek, 2017). Nejen tyto, ale i další kompetence jsou základem humanistického přístupu v sociální práci, který je spolu s ostatními teoriemi

využívám v rámci AD. Humanistický přístup v sociální práci klade důraz na autonomii klienta a zaměřuje se spíše na jeho vnitřní svět. V rámci tohoto přístupu by měl SP usilovat o kongruenci, opravdovost, bezpodmínečnou zpětnou vazbu a empatii, což vede k důvěrnému a otevřenému vztahu mezi SP a klientem (Matoušek, 2012).

Součástí profese SP je rovněž etika sociální práce, která pomáhá při rozhodování se ve složitém profesionálním vztahu s klienty. Ten má podobu pravidel, která stanovují žádoucí podobu profesionálního chování, zejména s ohledem na konfliktní situace. Etika sociální práce pomáhá při přímé i nepřímé interakci SP s klientem při nutnosti učinit rozhodnutí, která se týkají morálních dilemat a problémů. Současně slouží jako základ pro ochranu klienta i SP před zneužitím moci a pro ochranu osoby, která je na sociální službě (dočasně) závislá (Baštecká, Goldmann, 2001). Jak uvádí Klepáčková et al. (2022), společná práce SP a klientů se podobá mozaice, kdy SP skládá střípky dohromady, což často skrývá dilemata, těžká rozhodnutí, překážky, ale také radosti i úspěchy, které nejsou tak časté. Právě to klade mimořádné nároky na etiku sociální práce, protože žádný kodex není schopen vnímat a řešit složitost a půvab každého jednotlivého případu (Goldmann, 2004: 14). Matoušek (2012) dodává, že SP musí být profesionál, tj. vzdělaný ve svém oboru, a řídit se etickým kodexem, který stanovuje pravidla a zásady profesionálního chování SP vůči klientům, zaměstnavatelům a společnosti. Zároveň definuje zásady, na jejichž základě je vykonávána profesní funkce ve vztahu ke klientům sociálních služeb a vymezuje postupy jedné profese ve vztahu k druhé. Hlavním zájmem příslušných partnerů (SP a klient) je, aby cítili, že respekt a důvěra v etické postupy jejich partnerů jsou vzájemné (Papoušek, 2014). V kontextu humanistické etiky Ericha Fromma by měl SP působit na klienta jako partner a pomocník, který upřednostňuje osobitost a specifčnost životní situace klienta oproti univerzálnosti a depersonalizované perspektivě. Tento přístup zahrnuje také solidaritu s celým řetězcem příčin a důsledků, kvůli kterým se klient ocitl v situaci vyžadující pomoc (Janebová – Štěpánek, 2022).

2.2 Profesní vztah a hranice mezi sociálním pracovníkem a klientem

Vztah založený na interakci SP s klientem je součástí každé pomáhající profese. Tak je tomu i v případě AD, tedy v pobytovém zařízení, kde je kontakt SP s klientem

častější a intenzivnější, a proto je důležité zachovat profesionální hranice, které určují, kam až může SP s klientem zajít. Hranice ve vztahu SP a klienta musí být jasné a dobře vymezené, aby se zabránilo příliš blízkému vztahu, který může být nebezpečný jak pro SP, tak pro klienta. Podle Kopřivy je základním pracovním postojem pro správné stanovení hranic být v empatickém kontaktu s uživatelem, aniž by se ztratil základ v sobě samém (Kopřiva, 2016: 92).

K budování profesního vztahu mezi SP a klientem dochází již při prvním kontaktu, který navazuje buď sám klient, nebo je zprostředkován třetí osobou (učitel, lékař, člen rodiny), případně na základě sociologického šetření, screeningu, depistáže apod. (Kratochvílová, 2013: 14). V rámci AD dochází k prvnímu kontaktu především ze strany SP města nebo jiného AD. Cílem tohoto kontaktu je navázání vztahu spolu s vytvořením vzájemné důvěry a předpokladů pro další spolupráci. Následně je s klientem uzavřena smlouva a klient je seznámen s pravidly AD. Stejně jako v jiných sociálních službách následuje individuální plánování dosažitelných cílů, pomoc a následná kontrola jejich dosažení. Úlehla (2005) uvádí osm odborných forem sledování a pomoci: péče, dohled, přesvědčování, objasňování, doprovázení, vzdělávání, poradenství a terapie. S tím však souvisí řada etických dilemat, mezi něž patří přílišná kontrola a moc ze strany sociálního pracovníka nebo prolínání rolí pečovatele a sociálního pracovníka. V otázce stanovení hranic pomoci a kontroly je důležité zmínit, že SP je nejen zástupcem klienta, ale také státu. Při delším kontaktu s klientem však mohou převažovat osobní pocity, s nimiž musí SP umět zacházet.

Kopřiva (2016) v souvislosti s hranicemi uvádí dva typy SP, a to neangažovaného SP a angažovaného SP. Pro neangažovaného SP je charakteristické, že svou práci vykonává bez osobního zájmu o klienta. To však neznamená, že SP nepomáhá klientovi řešit jeho problém, ale spíše to, že se nezabývá klientovými soukromými záležitostmi. Opakem je angažovaný SP, s nímž se v sociální práci můžeme setkat často. Obvykle se jedná o pracovníka, který si svou prací něco kompenzuje, například pocity osamělosti, sebeúcty a další. Tito pracovníci mají nad klienty nadměrnou kontrolu nebo silnou tendenci se pro ně obětovat. Kopřiva zároveň zdůrazňuje, že správně nastavené hranice jsou polopropustné: udržují rovnováhu mezi blízkostí a samostatností, což přispívá k dlouhodobě zdravému a uspokojivému vztahu.

V kontextu porušení hranic uvádí Reamer (2006), že se jedná nejen o profesní, ale i etický problém, kdy SP vykonává svou profesi pro vlastní prospěch, který dělí pěti kategorií (intimní vztahy, osobní prospěch, altruistické projevy, hledání odpovědí na vlastní emocionální potřeby a obranný mechanismus tváří v tvář nepředvídatelným situacím). Venglářová (2008) proto ke správnému stanovení hranic zmiňuje trojí rozsah hranic ve vztahu SP–klient (hranice prostoru a času, hranice pomoci a kontroly, hranice profesního vztahu). V profesi SP se jedná o úzký a zároveň kvalitní vztah mezi SP a jeho klientem, který je založen na vzájemné důvěře, porozumění a zároveň na časté sociální interakci s cílem pomoci klientům se sociálním fungováním a jejich reintegrací do sociálního prostředí. Tento vztah určuje efektivitu a užitečnost vzájemné spolupráce (Matoušek, 2022).

3. Metodologie

3.1 Cíl výzkumu

Cílem pilotního výzkumu je reflektovat vztah SP působících v AD a identifikovat potenciální etická dilemata, která se mohou objevit v interakcích s klienty.

3.2 Výzkumné otázky

- 1) Jak SP reflektují vztah s klienty?
- 2) Jak se sympatie a antipatie SP vůči klientům promítají do jejich vztahů?

3.3 Metoda výzkumu a sběr dat

Vzhledem k povaze tématu byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie, jejímž cílem bylo získání nových informací v rámci praxe SP. Užitou technikou pro sběr dat byl polostrukturovaný rozhovor, který poskytuje strukturu pro kladení otázek, ale zároveň umožňuje účastníkům flexibilitu v jejich odpovědích. Výzkumník měl k dispozici předem připravenou sadu otázek, které se přímo vztahovaly ke stanoveným výzkumným otázkám. Tento přístup umožňuje získat hlubší vhled do tématu, zatímco zároveň ponechává prostor pro nečekané a relevantní informace, které mohou během rozhovoru vyvstat (Hricová, 2023:27). Následně byly tyto rozhovory přepsány a analyzovány, viz kapitolu 3.4.

Rozhovory byly vedeny na základě kontaktování SP e-mailem či telefonicky, byly vedeny v místě sociální služby a průměrná délka rozhovoru byla 45 minut. Většina z těchto rozhovorů byla nahrávána na diktafon (záznamy slouží pouze pro účely výzkumníka).

V rámci etiky výzkumu byli respondenti seznámeni s tématem a účelem výzkumu, přičemž s nimi byla podepsána dohoda o mlčenlivosti, na jejímž základě bylo stanoveno, že vzhledem k citlivosti tématu, musí být dodržena anonymita účastníků, sociálních služeb a místa, kde se služba nachází.

3.4 Analýza dat

Jak již bylo zmíněno výše, data byla na základě nahrávek doslovně přepsána a analyzována pomocí zakotvené teorie, kdy vycházíme z terénu (praxe SP) a výsledkem je abstraktní teorie, kterou je třeba následně testovat na jiných datech (Hricová, 2023: 139). Nejdříve byla data analyzována na základě otevřeného kódování, kdy byl text rozdělen na významové jednotky v datech. Následně bylo provedeno axiální kódování, jehož výsledkem bylo popsat vazby mezi kategoriemi. Posledním stupněm bylo selektivní kódování, na jehož základě byly vytvořeny centrální kategorie, které jsou uvedeny ve výsledcích výzkumu. Pro systematickou analýzu a kategorizaci dat bylo využito programu Atlas.ti.

3.5 Výzkumný vzorek

Výběr vzorku byl realizován pomocí stratifikovaného účelového výběru (viz Milovský 2006: 135), který byl kombinován s technikou tzv. sněhové koule (snowball sampling). Tato technika zahrnuje získávání doporučení na další respondenty od těch, kteří již byli osloveni. (Hricová, 2023: 84). Kritériem výběru byl výkon profese SP v AD. Výzkumný vzorek tvořilo 9 žen (n=9) a 1 muž (n=1) ve věku 30–60 let.

Popis respondentů:

R1: SP–AD pro muže

SP je 59 let a má dvě děti. Vystudovala pedagogiku. Krátce pracovala jako vychovatelka, následně byla OSVČ a nakonec pracovala jako zdravotní sestra v domově seniorů. Před deseti lety vystudovala Vyšší odbornou školu sociální (dále jen VOŠ) a pracuje jako SP v AD již 5 let.

R2: SP–AD pro muže

SP je 49 let, bezdětná (syn tragicky zemřel). Vystudovala vysokou školu (dále jen VŠ), obor sociální práce. V AD pracuje 3,5 let, předtím pracovala s osobami se zdravotním postižením. V minulosti založila občanské sdružení.

R3: SP–AD pro matky s dětmi

SP je 30 let, bezdětná. Vystudovala VOŠ sociální. V AD pro matky s dětmi pracuje 1 rok. Předtím pracovala 4 roky jako SP v domově pro seniory.

R4: SP–D matky s dětmi

SP je 25 let, bezdětná. Vystudovala VŠ sociální práce. V AD 9 měsíců, je to její první práce.

R5: SP–AD matky s dětmi

SP je 51 let, je podruhé vdaná a má 2 dospělé děti. Vystudovala VŠ (Bc.) sociální práce a Mgr. v oboru veřejná správa. V AD pracuje 5 let, předtím pracovala na Úřadu práce a na Sociálně právní ochraně dětí.

R6: SP–AD matky s dětmi

SP je 43 let, vdaná, má 2 děti. Má vystudovanou VŠ obor veřejná správa (Mgr.). V AD pracuje 3 roky. Předtím pracovala jako nepedagogický pracovník.

R7: SP–AD matky s dětmi

SP je 50–60 let, je vdaná, má 2 dospělé děti. Vystudovala VOŠ sociální práce, předtím studovala SŠ technického směru (elektrikář), přičemž v tomto oboru i dříve pracovala. V AD pracuje již 20 let.

R8: SP–AD matky s dětmi

SP je 30 let, svobodná, bezdětná. Vystudovala VŠ sociální pedagogika. V AD pracuje 7 let. Předtím nikde jinde nepracovala.

R9: SP – AD matky s dětmi

SP je 49 let, je vdaná, má 2 děti. Vystudovala VŠ sociální práce. V AD pracuje 20 let, předtím pracovala jako prodavačka.

R10: SP–AD pro muže

SP, muž, ženatý, má 2 děti. Vystudoval VŠ v oboru sociální práce. V AD pracuje 17 let. Předtím pracoval v jiném AD pro muže.

4. Výsledky

Výsledky pilotního šetření byly uspořádány do následujících kategorií:

4.1 Reflexe vztahu mezi sociálními pracovníky a klienty

V rámci kategorie „Reflexe vztahu SP“–klient byla extrahována data z otázek Jak byste specifikovali svůj vztah s klienty? a Jak vnímáte změnu ve vztahu s uživateli od doby, kdy jste začal pracovat? Vztah SP (žen) s klienty v AD pro muže a SP R7 (AD pro matky s dětmi) je reflektován více než u jiných z pohledu nadřazenosti, kdy na SP je nahlíženo jako na autoritu. R1 a R2 reflektují svůj vztah s klienty z pozice nadřazenosti: „*Já jsem tady nejvyšší, myslím si, že mě berou jako autoritu [...] jako autoritu, která jim chce pomoci*“, „*oni mě berou jako autoritu, tak jsem to zavedla, a tak to je [...], není možné, abych s nimi mluvila mimo pracovní dobu.*“ U těchto SP je rovněž kladen větší důraz na udržení si osobních hranic v rámci tohoto vztahu. Tyto SP nesdělují klientům informace týkající se jejich bydlení a rodiny. Ostatní SP z AD pro matky s dětmi a SP (muž) z AD pro muže mají s klienty víceméně „kamarádský vztah“. R5 zmiňuje, „*Snažím se, aby ten můj vztah ty klientky vnímaly jako přátelský. Nejsem ta, která by se k nim chovala nepřístojně, odměřeně, jenom proto, že jsem vedoucí.*“ Další SP mají tento vztah nastaven obdobně. R3 navíc vnímá svůj vztah s klienty z hlediska toho, jak s nimi začíná, „*ten vztah je většinou silnější a lepší, když jsem s tím klientem hned na začátku a jsem s ním od začátku. Ta důvěra se začne budovat hned od začátku a myslím, že to je na práci s ní to nejpřírodnější.*“

Všichni SP s shodují na tom, že klientům neposkytují svá soukromá čísla ani se s nimi nestýkají mimo pracovní dobu. Co se týče tykání, pouze jeden SP (R10) si s klienty tyká, jak sám říká: „S většinou si tykám a máme tu komunikaci mírně obhroublou, já jsem se jim trochu přizpůsobil v té komunikaci, aby mi důvěřovali.“ Ostatní SP si s klienty netykají, jelikož by to mohlo vést k narušení jejich profesního vztahu.

Všichni SP se shodují, že změny ve vztahu s klienty jsou vnímány zejména v kontextu osobnostního vývoje založeného na délce praxe. R1 říká: „Měla jsem ze začátku trochu obavy, jak s nimi komunikovat, jestli dělám správně, co dělám [...] teď bych řekla, že jsem si jistější, rozhodně mám větší sociální přehled.“ R2 dodává, že „časem poznáte, kdo je kdo a kdy je dobré odejít.“ R8 přiznává, že vztah s klientkami byl ze začátku náročný zejména psychicky, kdy jí profese zasahovala v osobním životě. Teď už se „obrnila“. „Dřív jsem byla fakt cítá, že jsem s nima cítila. Teď už to neberu tak k sobě, aby mě to ovlivňovalo.“ Další změny ve vztahu jsou vnímány zejména z pohledu změny klientely, kdy se věk klientů stále snižuje. Rovněž je zmiňován technologický vývoj, který s sebou nese jiné požadavky na poskytované služby (např. připojení WIFI v AD pro matky s dětmi). V neposlední řadě SP poukazují na stále rostoucí administrativní požadavky ze strany státu, které ubírají SP čas strávený s klienty.

4.2 Oblíbenost a neoblíbenost sociálních pracovníků vůči klientům a odraz ve vzájemných vztazích.

Jak byste popsal klienty, se kterými se vám dobře pracuje, a naopak? Všichni respondenti, kteří se výzkumu zúčastnili, se shodují na tom, že klienti, se kterými se dobře pracuje, jsou ti, kteří přicházejí s vlastní iniciativou, jsou aktivní ve vyhledávání pomoci a mají zájem o změnu své situace. Tito klienti nevyžadují nadměrné úsilí ze strany SP, respektují jejich práci a jsou vděční za pomoc. R1 uvádí, že se jí dobře pracuje s klienty, „kteří chtějí řešit svůj problém a chtějí se dostat z azylového domu“, takže k tomuto klientovi cítí větší sympatie. R3 uvedla, že má větší pochopení pro motivované klienty, protože „motivovaný klient je přesně to, co chcete [...] jak jsem říkala o paní, pro kterou jsem měla slabost, to byl přesně ten příklad motivovaného klienta, který každé ráno vstává a snaží se [...] takže s ní se mi pracovalo dobře,

ptevřený uživatel.“ Výpovědi ostatních SP se shodují s výpověďmi R1 a R3. Naproti tomu, klienti, se kterými se pracuje špatně, jsou charakterizováni jako lidé, kteří jsou pasivní, neochotní se snažit nebo se změnit, lžou a chovají se agresivně. R2 v kontextu agresivního chování klientů zmiňuje: „*s uživateli, kteří jsou pod vlivem alkoholu a agresivní, se pracuje obtížně [...] naopak lépe se pracuje s uživateli, kteří žádné návykové látky neholdují.*“ Dále mohou být sympatie a antipatie ovlivněny blízkým věkem a podobnými zájmy SP a jeho klienta. Tyto společné zájmy se mohou týkat jak společného zájmu o pomoc, tak společných koníčků.

5. Diskuse

Jak jsem již zmínila výše, otázka zdravého profesionálního vztahu mezi sociálním pracovníkem a jeho klientem zahrnuje mnoho etických dilemat. U SP působících v azylovém domě pro muže je zřejmé, že vztah s klienty je založen více na autoritě než u sociální pracovnice zaměstnané v azylovém domě pro matky s dětmi. Jak říkají samy respondentky z azylového domu pro muže, „*je to dost nebezpečné, protože jsou to klienti, kteří si odpykali trest, a vy nevíte, čím si prošli.*“ Naproti tomu SP v azylovém domě pro matky s dětmi mají vztahy s klientkami otevřené a založené více na „kamarádském“ vztahu, což platí i u SP (muž) z AD pro muže. Etické dilema kontroly versus pomoci zde lze považovat za jedno z klíčových dilemat v profesi sociální práce, neboť poukazuje na napětí ve vztahu SP–klient. Výhodou autoritářského postoje může být ochrana klientů před patologickým chováním (např. zneužíváním návykových látek). V sociální práci by kontrola neměla být vnímána jako nástroj k omezování klientů, ale spíše jako prostředek k hodnocení a zajištění kvality poskytovaných služeb. Rizikovým faktorem může být příliš autoritativní postoj vůči klientovi, který může narušit jeho důvěru. Jak zmiňuje Kopřiva (2016), čím větší autoritu pomáhající má, tím větší tendenci má jeho protějšek k odstupu a nedůvěře. Z toho vyplývá, že pro efektivní práci s klienty je důležité najít rovnováhu mezi autoritou a vstřícností v závislosti na konkrétních potřebách a situaci klienta. S tím souvisí také otázka vzájemné důvěry.

Vzhledem k zájmu o vnitřní svět klienta se často může stát, že SP o klientovi prozradí různé informace, jak dosvědčují respondenti v azylových domech pro muže: „*je to dost nebezpečné, protože jsou to klienti, kteří si odpykali trest, a vy nevíte, čím si prošli.*“ Navzdory tomu musí SP stále chránit integritu svých klientů a musí také zachovávat antidiskriminační přístup (Goldmann, 2004), protože klienti k nim podle jejich slov přicházejí jako „*nepopsaný list papíru.*“ Dilema pak spočívá v tom, kdy a za jakých okolností lze důvěrnost o tomto vnitřním světě prolomit.

Je také otázkou, do jaké míry je vhodné hovořit s klienty o soukromém životě sociálního pracovníka. Stejná otázka souvisí s empatií sociálního pracovníka, vzájemnou důvěrou a otevřeností klienta vůči SP a respektem k individuálním potřebám klienta, což jsou ústřední faktory sociální práce. Zatímco SP (ženy) z obou AD pro muže se shodly na tom, že „*si s nimi trochu vyměňují názory, ale udržují si od klientů takový ten zdravý odstup [...] chráním si soukromí, jak jen to jde.*“ SP z AD pro matky s dětmi a SP (muž) z AD pro muže mluví s klienty zcela otevřeně. Je zde zřejmé etické dilema: rovnováha mezi empatií a objektivitou a zajištění toho, aby osobní aspekty vztahu neovlivňovaly profesionální rozhodnutí. Díky své upřímnosti však podle svých slov získávají přirozenou autoritu založenou na osobních kvalitách SP. Jak říká Musil (2004), jedná se o autoritu moudrého, zkušeného, znalého, vstřícného nebo obětavého pracovníka. Obecně je osobní vztah mezi sociálním pracovníkem a klientem složitým, ale pro úspěšnou sociální práci klíčovým prvkem. SP často udržují profesionální hranice, aby zajistili, že jejich osobní život nebude narušovat jejich schopnost poskytovat klientům účinnou pomoc.

V neposlední řadě je důležité upozornit na sympatie a antipatie SP ke klientům a na etické otázky s tím spojené. Otázka sympatií a antipatií souvisí s osobními emocemi a postoji SP ke klientům. Z výpovědí vyplývá, že míra sympatií a antipatií je ovlivněna především vnějšími faktory, v tomto případě zneužíváním návykových látek. Podle respondentek „*je těžké pracovat s klienty, kteří jsou pod vlivem návykových látek a jsou agresivní [...], naopak s klienty, kteří v žádných návykových látkách nejedou, se pracuje lépe.*“ Na druhou stranu se všichni shodují, že „*motivovaný klient je přesně to, co chcete [...] jak jsem říkala o paní, pro kterou jsem měla slabost,*

tak to byl přesně ten příklad motivované klientky, která každé ráno vstává a snaží se [...], takže se s ní pracovalo dobře, otevřená klientka.“ Právě na základě sympatií může být narušena hranice profesionálního vztahu, který je nezbytný pro zachování kvalitní péče. Sympatie mohou být sice důležité pro navázání důvěry mezi pracovníkem a klientem, ale je třeba zachovat „zdravý odstup“. Naopak antipatie SP vůči klientovi mohou vztah narušit tím, že pracovník může být méně empatický, méně ochotný naslouchat a pomáhat klientovi nebo může být zaujatý. To může vést k nedostatečné podpoře klienta, což může způsobit, že se klient necítí plně podporovaný nebo porozuměný. Etické dilema zde spočívá v tom, že sociální pracovník je povinen poskytovat nezaujatou a profesionální péči všem klientům bez ohledu na své osobní pocity, což klade na osobu SP vysoké požadavky.

Vzhledem k tomu, že klienti mohou často mít sklony k agresivnímu chování, vyvstává zde taktéž dilema, jak jednat s agresivními klienty. SP, všeobecně, by neměl klienta odsuzovat, jelikož agresivní chování může být i reakcí na zvýšený stres, ale zároveň by měl být ostražitý, mít jasné postupy pro řešení agresivních situací a zároveň stále zachovávat profesní hranice ve vztahu ke klientovi, což je v agresivních situacích často velmi obtížné.

Řešení všech etických dilemat v oblasti sociální práce vyžaduje individuální přístup, který je citlivý k potřebám klienta a zároveň dodržuje etické normy, které jsou nedílnou součástí každé organizace ve sféře sociálních služeb. Zároveň by SP měli alespoň jednou ročně absolvovat supervizi, kde mohou tyto obtížné situace hlouběji probrat.

V neposlední řadě je nezbytné zdůraznit, že SP je autonomní svobodný činitel, který nese profesní a osobní odpovědnost za své jednání, a tudíž i možnost osobní morální viny nebo hodnocení. Proto etická reflexe předpokládá důraz na sebeuvědomění a zejména na hodnoty, které SP zastává, a na principy, z nichž vychází (Fischer – Milfait, 2010).

6. Závěr

Cílem předložené pilotní studie bylo reflektovat vztah SP působících v AD a identifikovat potenciální etická dilemata, která se mohou objevit v interakcích

s klienty. Na základě analýzy tohoto vztahu je zřejmé, že se jedná o komplexní vztah nejen ke klientovi, ale také organizaci, jenž vyžaduje neustálé pečlivé uvážení několika aspektů. Výzkum ukázal, že zatímco v AD pro muže je vztah často založen na autoritě, což může být nezbytné pro ochranu před patologickým chováním, v AD pro matky s dětmi je tento vztah spíše na přátelské úrovni a je více otevřený. Tento rozdíl ukazuje na potřebu přizpůsobení přístupu a metod práce konkrétním potřebám klientů a kontextu prostředí.

Podstatným zjištěním je, že přehnaně autoritativní postoj SP vůči klientovi může narušit důvěru ze strany klienta. Na rozdíl od toho přílišná empatie a otevřenost mohou ohrozit profesionální objektivitu SP. Rovnováha mezi kontrolou a pomocí, empatií a objektivitou je stěžejní pro efektivitu práce s klienty, udržení jejich důvěry a porozumění jejich současnému problému.

Vztah mezi SP a klientem je dále komplikován otázkami důvěrnosti a osobních sympatií či antipatií. SP musí být schopni udržet profesionální hranice a poskytovat nezaujatou péči (rovnou), což je obzvláště náročné v situacích, kdy klienti vykazují agresivní chování. To se ukázalo jako klíčové zejména v AD pro muže. V tomto kontextu jsou nezbytnými nástroji pro zvládnání etických dilemat supervize a etická reflexe.

Závěrem lze konstatovat, že efektivní sociální práce v kontextu AD vyžaduje nejen odborné dovednosti (teoretické znalosti), ale rovněž vysokou úroveň sebeuvědomění a etické odpovědnosti. SP musí být schopni neustále hledat rovnováhu mezi různými aspekty svého vztahu s klienty, aby mohli poskytovat kvalitní a respektující služby. Výzkum poukázal na to, že úspěšná sociální práce závisí na schopnosti pracovníků přizpůsobit svůj přístup individuálním potřebám klientů při zachování etických standardů a profesní integrity. Sociálním pracovníkům by mělo být v tomto směru poskytnuto školení v oblasti etiky a komunikace, aby byla zaručena adekvátní péče v rámci sociálních služeb.

Bibliografie

Baštecká, B., – Goldmann, P. (2001). *Základy klinické psychologie* (Vyd. 1). Praha: Portál.

- Etický kodex sociálních pracovníků a členů Profesionálního svazu sociálních pracovníků v sociálních službách APSS ČR* (2002) <https://profesni-svaz-socialnich-pracovniku.apsscr.cz/ckfinder/userfiles/files/Etick%C3%BD%20kodex.pdf>
- Fischer, O., – Milfait, R. (2010). *Etika pro sociální práci* (2. vyd.). [Praha]: Jabok.
- Global Definition of Social Work*. (2014). International Federation of Social Workers. Retrieved November 10, 2023, from <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Goldmann, R., – Cichá, M. (2004). *Etika zdravotní a sociální práce* (1. vyd.). Skripta. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hricová, A., Ondrášek, S., – Urban, D. (2023). *Metodologie v sociální práci*. Grada.
- Janebová, R., – Štěpánek, D. (2022). *Humanistická etika Ericha Fromma a její inspirace pro kritickou sociální práci*. Univerzita Hradec Králové. Retrieved from https://forumsocialniprace.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/10/2022/08/Radka_Janebova_-_Daniel_Stepanek_23-41.pdf
- Klepáčková, O., Krejčí, Z., – Černá, M. (2022). *Sociální práce na příkladech z praxe*. Grada Publishing.
- Kopřiva, K. (2016). *Lidský vztah jako součást profese* (Vydání osmé, v Portále sedmé). Portál.
- Kratochvílová, I. (2013). *Sociální práce: Prepedetikum*. <https://www.pf.ujep.cz/wp-content/uploads/2020/02/Soci%C3%A1ln%C3%AD-pr%C3%A1ce.pdf>
- Matoušek, O. (2017). Koordináty vzdělávání sociálních pracovníků. *Fórum sociální práce*, 2017(1), 29-38; dostupné z https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/97226/1519528_oldrich_matousek_29-38.pdf?sequence=1
- Matoušek, O. (2022). *Strategie a postupy v sociální práci* (Vydání první). Praha: Portál.
- Matoušek, O. (2012). *Základy sociální práce* (Vyd. 3). Praha: Portál.
- Musil, L. (2004). *"Ráda bych Vám pomohla, ale-": Dilemata práce s klienty v organizaci* (Vyd. 1). Brno: Marek Zeman.
- Reamer, F. G. (2006). *Social work values and ethics* (3rd ed.). Foundations of social work knowledge. New York, Chichester: Columbia University Press.
- Tomeš, I. (2010). *Úvod do teorie a metodologie sociální politiky*. Portál.

Úlehla, I. (2005). *Umění pomáhat* (Vyd. 3., V Sociologickém nakl. 2). Studijní texty: sv. 20. Praha: Sociologické nakladatelství.

Venglářová, M. (2008). *Průvodce partnerským vztahem* (Vyd. 1). Psychologie pro každého. Praha: Grada.

Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách (2006, 14.3.). https://ppropo.mpsv.cz/zakon_108_2006

Mgr. Hana Donéeová | doneeova@tf.jcu.cz

je studentkou doktorského studia Spiritualita a etika v sociální práci na Katedře sociální a charitativní práce, Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (Department of social work and Caritas Studies), Kněžská 8, 370 01 České Budějovice, Česká republika. Zaměřuje se na profesní vztah sociální pracovník–klient.

Sociologický časopis
Czech Sociological Review

Vyšlo nové číslo 5/2024

Z obsahu

Stati

Nela Andresová: *Asexuální, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti*

Martina Kampichler: *K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let*

Otakar Bursa: *Migrační trajektorie mladých dospělých v pražském zázemí*

Jubileum

Život se sudetskou otázkou: *Václav Houzvička oslavil 75 let* (Lukáš Novotný)

Knížní recenze

Sociologický časopis / Czech Sociological Review
Recenzovaný oborový vědecký časopis vydávaný Sociologickým ústavem AV ČR, v. v. i.
Přináší zásadní stati rozvíjející českou sociologii.
Obsah časopisu je dostupný online na <https://sreview.soc.cas.cz>
Vychází 6x ročně (4x český, 2x anglický).
Cena jednoho výtisku je 85 Kč.

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Tiskové a ediční oddělení
Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. 210 310 217
e-mail: casopis@soc.cas.cz

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

Sociologický časopis
Czech Sociological Review

Ročník 60 (2024)
Číslo 5

5—24

NELA ANDRESOVÁ: *Asexuální, kdo? Konstrukce identity asexuálních lidí v české společnosti*

MARTINA KAMPICHLER: *K čemu je raná výchova a péče? Jak se v ČR ne/diskutuje o rané výchově a péči o děti ve věku do tří let*

OTAKAR BURSA: *Migrační trajektorie mladých dospělých v pražském zázemí*

Sociální ekonomika a integrační sociální podniky pro osoby starší 50 let

Marie Dohnalová – Kateřina Legnerová

Abstrakt

Článek přináší závěry průzkumu, který autorky provedly v letech 2021–2023. Kladou si otázku, nakolik jsou integrační sociální podniky v České republice zaměřeny také na lidi starší 50 let. Sektor sociální ekonomiky je v České republice poměrně novým tématem, stejně jako jeho subjekty – sociální podniky. Nicméně k sociálnímu podnikání se v roce 2024 hlásí 432 provozoven registrovaných sociálních podniků uvedených v adresáři na webu České sociální podnikání. Problematika zaměstnávání lidí 50+ je v ČR dlouhodobě podceňována jak ze strany státu, tak ze strany zaměstnavatelů. Nejsou využívány ani možnosti, které mohou nabízet právě sociální podniky. Autorky zajímalo, jak přistupují k zaměstnávání osob starších 50 let. Výsledky průzkumu potvrzují, že sociální podniky v České republice jsou zejména integrační a pracují hlavně s cílovou skupinou zdravotně postižených osob. Dosud chybí příslušná legislativa o integračních sociálních podnicích a povědomí o nich je obecně nízké. Zlepšit by to měl připravovaný zákon o integračním sociálním podniku.

Klíčová slova:

sociální ekonomika; sociální podnik; integrační sociální podnik; zaměstnanost; cílová skupina 50+

Úvod

Znalost teoretických a praktických poznatků o sektoru sociální ekonomiky v zahraničí napomáhá šíření myšlenek o českém sociálním podnikání a podporuje vznik sociálních podniků. Sociální podnik sleduje společensky prospěšný cíl, který je formulován v zakládacích dokumentech. Cíl vychází z konceptu „triple bottom

line“ – ekonomický, sociální a environmentální (Coker, Flight, Valle, 2017). Obnovení české občanské společnosti po roce 1989 představovalo základ pro vznik nestátních neziskových organizací i sociálních podniků. Některé nestátní neziskové organizace, družstva a obchodní společnosti získaly zkušenosti spoluprací se zahraničími subjekty a začaly se nazývat sociálními podniky nebo subjekty sociální ekonomiky (Dohnalová, Průša, 2011). V zahraničí se k vymezení sociální ekonomiky a sociálních podniků využívají dva přístupy: právní/institucionální přístup spojený s uváděním hlavních právních forem sociálního podniku a normativní přístup zdůrazňující charakteristické znaky sociálního podniku (Noya, Clarence, 2007). Celosvětově jsou rozlišovány různé modely sociálního podniku (Dohnalová, Legnerová, 2021). V českém prostředí je sociální podnik spojován převážně s integračním sociálním podnikem (Legnerová, Dohnalová, Ciepelewska-Kowalik, 2018). Tento subjekt může mít různou právní formu, je zaměřen na pracovní integraci různých cílových skupin včetně osob starších 50 let. Vytvářením pracovních míst přispívá k sociálnímu začlenění a podporuje zaměstnanost. Tým z neziskové organizace TESSEA a experti z MPSV vypracovali definici integračního sociálního podniku, která je zveřejněna na webu České sociální podnikání (<https://www.ceske-socialni-podnikani.cz>) a je zohledněna v návrhu zákona o integračním sociálním podniku.

Sektor sociální ekonomiky

Pojem sektor sociální ekonomiky se dosud v České republice užívá omezeně. Představuje vedle veřejného a tržního tzv. třetí sektor (Zimmer, Hoemke, Pahl, Rentzsch, 2018). Pro třetí sektor je častější označení „občanský sektor“ a „neziskový sektor“. Subjekty třetího sektoru – sociální ekonomiky jsou sociální podniky a jejich ekonomická aktivita představuje sociální podnikání.

Vznik a sílu tématu české sociální ekonomiky a sociálního podnikání lze vysvětlit dvěma hlavními důvody (Dohnalová, Legnerová, 2021).

Za prvé, sociální podniky vznikají přístupem „zdola nahoru“; činnost vykonávají samotné organizace. Lidé, kteří iniciují vznik sociálních podniků, získali zkušenosti

se sociálními podniky v evropských zemích. V Praze se poprvé v zemi střední a východní Evropy v roce 2002 konala mezinárodní konference o sociální ekonomice. Znalost evropské teorie a praxe sociální ekonomiky pomáhá šířit myšlenky sociálního podnikání. V rámci poznávání příkladů dobré praxe nestátní neziskové organizace i družstva často navazovaly mezinárodní spolupráci, získávaly zkušenosti z evropských zemí, a proto se začaly nazývat sociálními podniky.

Druhý důvod souvisí s finanční podporou z Evropského sociálního fondu, která byla a je v rámci výzev přidělována projektům subjektů naplňujících principy sociálního podniku. Tento faktor se ukázal jako velmi důležitý od roku 2008 dosud. V letech 2009–2013 Ministerstvo práce a sociálních věcí v první výzvě k předkládání projektů v oblasti sociální ekonomiky definovalo požadavky, které musí žadatel splňovat, aby mohl být považován za sociální podnik. Sociální podniky byly podpořeny z operačních programů Evropského sociálního fondu týkajících se podpory zaměstnanosti, sociálního začleňování a inovace v podnikání. Díky výzvám vyhlašovaným Evropským sociálním fondem se definoval integrační sociální podnik a rozšířilo se jeho pojetí ve smyslu nástroje politiky zaměstnanosti podporující osoby se zdravotním postižením a nově i další skupiny lidí, které jsou považovány za znevýhodněné na otevřeném trhu práce.

České sociální podniky mají právní formu jako obecně prospěšné organizace, ústavy, spolky, církevní právnické osoby zřízené církví a náboženské společnosti vykonávající ekonomickou činnost za účelem financování svého poslání nebo vytváření pracovních míst pro své klienty, družstva (zejména výrobní družstva), obchodní společnosti založené za jiným účelem než podnikání i samostatně výdělečně činné osoby (Legnerová, Dohnalová, Ciepelewska-Kowalik, 2018).

To, že sektor sociální ekonomiky je v České republice formálně spojen zejména s integračními sociálními podniky, dokládá i skutečnost, že 432 provozoven sociálních podniků se oficiálně deklaruje právě jako integrační sociální podnik (Adresář sociálních podniků, 2024). Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR spravuje webové stránky <https://www.ceske-socialni-podnikani.cz>. Zde je umístěn Katalog sociálního podnikání jako jedinečný zdroj informací o sociálních podnicích.

Integrační sociální podnik

Integrační sociální podniky jsou na chráněném trhu práce důležitými aktéry, protože vytvářejí pracovní místa pro osoby ze znevýhodněných sociálních skupin, které mají nižší produktivitu práce v důsledku svého zdravotního postižení nebo jiného znevýhodnění. Jsou to autonomní ekonomické subjekty, jejichž hlavním cílem je pracovní integrace nezaměstnaných lidí, kteří mají problémy uplatnit se na pracovním trhu. Této integrace je dosaženo prostřednictvím pracovní činnosti nebo prostřednictvím rekvalifikace pracovníků (Davister, Defourny, 2004). Koncept integračních sociálních podniků je důležitým nástrojem v evropské politice podpory zaměstnanosti i v českých podmínkách. K tomu přispěje po vstoupení v platnost zákon o integračním sociálním podniku, podle kterého „Integrační sociální podnik musí zaměstnávat v průměrném čtvrtletním přepočteném počtu nejméně 30 % osob se specifickými potřebami podle § 3 z celkového počtu svých zaměstnanců“ (Návrh zákona o integračním sociálním podniku, 2024). „V souvislosti s navrhovanou právní úpravou lze očekávat, že dojde ke zlepšení zaměstnatelnosti a zvýšení zaměstnanosti osob, které obtížně nacházejí své uplatnění na trhu práce. [...] Předložený návrh zákona o integračním sociálním podniku cílí na oblast podnikání, jímž má být dosahováno vedle ekonomicky vyjádřitelného profitu, i dalšího pozitivního efektu, veřejně prospěšného cíle. Tím je v případě integračního sociálního podniku zaměstnání a další péče o vydefinovaný okruh osob se specifickými potřebami. Nad rámec zákonem stanovených povinností, veřejně či společensky prospěšného cíle však v řadě případů sociální podniky plní určitý společensky prospěšný cíl v dalších oblastech“ (Shrnutí závěrečné zprávy RIA, 2024).

Principy českého integračního sociálního podniku

Principy integračního sociálního podniku (dále též ISP) jsou rozděleny do čtyř kategorií: sledování sociálního prospěchu, ekonomického prospěchu, přínosů pro životní prostředí a místní prospěch (Principy a definice, 2024). Principy jsou zveřejněny na webu České sociální podnikání a jejich naplňování je vyžadováno při podávání žádosti

o financování z Evropského sociálního fondu. Činnost integračního sociálního podniku musí naplňovat společensky prospěšný cíl: zaměstnávání a sociální začleňování osob znevýhodněných na trhu práce, který je formulován v základacích dokumentech. Sociální prospěch je spojen s integrací osob ze znevýhodněných skupin a s účastí zaměstnanců a členů na směřování podniku. Ekonomický prospěch vyžaduje, aby případný zisk byl použit přednostně pro rozvoj sociálního podniku a/nebo pro naplnění jeho společensky prospěšných cílů. Nutností je i nezávislost (autonomie) v manažerském rozhodování a řízení na externích zakladatelích nebo zřizovateli. Podnik by měl vykazovat aspoň minimální podíl tržeb z prodeje výrobků a služeb na celkových výnosech.

Environmentální prospěch zohledňuje environmentální aspekty výroby i spotřeby a/nebo provozování aktivit prospívajících životnímu prostředí. Místní prospěch zdůrazňuje uspokojování potřeb místní komunity a místní poptávky, využívání přednostně místních zdrojů a spolupráci sociálního podniku s místními aktéry.

Web České sociální podnikání

Integrační sociální podniky jsou samosprávné soukromé subjekty. V seznamu uvedeném na webu České sociální podnikání je nejvíce společností s ručením omezeným, následuje obecně prospěšná společnost, spolek, ústav a družstvo (Adresář sociálních podniků, 2024).

MPSV realizovalo v roce 2019 dotazníkový průzkum sociálních podniků v ČR – 167 subjektů s 303 provozovny z adresáře sociálních podniků na www.ceske-socialni-podnikani.cz. V oblastech podnikání jsou na prvním místě gastroslužby, nejčastější cílová skupina zaměstnanců jsou lidé se zdravotním postižením (Tisková zpráva MPSV, 2020).

Lidské zdroje integračních sociálních podniků

Hlavním cílem integračních sociálních podniků je podpořit zaměstnávání osob, které mají problémy uspět na otevřeném trhu práce a jsou ohroženy dlouhodobým vyloučením z něj (Dohnalová, Legnerová, 2015). Jedná se o tzv. cílové skupiny,

u kterých se zaměstnáním podporuje i sociální začleňování do společnosti. Vedle běžných zaměstnanců u nás integrační sociální podniky převážně zaměstnávají cílovou skupinu osob se zdravotním postižením. Díky finanční podpoře projektů z Evropského sociálního fondu mohou sociální podniky vytvářet pracovní místa i pro jiné další cílové skupiny: osoby dlouhodobě či opakovaně nezaměstnané; osoby s duševním onemocněním, osoby ve výkonu trestu nebo po něm, mladí lidé bez praxe mladší 30 let, neformální pečující, osoby bez přístřeší nebo osoby žijící v nejistém nebo nevyhovujícím bydlení, osoby pečující o malé děti, osoby ve věku 55 a více let, lidé se závislostmi, migranti a azylanti (Výzva č. 024, 2024).

Návrh zákona o integračním sociálním podniku definuje osobu se specifickými potřebami takto: „Jako osoba se specifickými potřebami budou chápáni např. lidé se zdravotním postižením, lidé bez přístřeší, lidé, kteří jsou po ukončení výkonu trestu odnětí svobody, a lidé, kteří jsou do 10 let po ukončení nařízené ústavní výchovy nebo uložené ochranné výchovy v diagnostickém ústavu či dětském domově. Dále pak lidé v posledních dvou letech v součtu alespoň 12 měsíců evidováni jako uchazeči o zaměstnání a zároveň patřící do jedné z těchto kategorií: nedosáhli žádného nebo pouze základního vzdělání, jsou dva roky po dokončení studia, byl jim udělen azyl nebo doplňková ochrana, je proti nim vedena exekuce nebo dosáhli alespoň 60 let věku“ (Tisková zpráva, 2024).

Průzkum

V roce 2019 byl Ministerstvem práce a sociálních věcí vytvořen Strategický rámec politiky zaměstnanosti do roku 2030. Stanovuje cíl politiky zaměstnanosti: fungující český trh práce, který je založen na spolupracujících a efektivních službách zaměstnanosti (Strategický rámec politiky zaměstnanosti, 2020). Zdůrazňuje, že s ohledem na demografický vývoj a odchod lidí do důchodu ve vyšším věku se zvyšuje podíl starších osob na celkové nezaměstnanosti. Uvádí se, že v roce 2019 bylo 37,5 % z celkového počtu uchazečů o zaměstnání starších 50 let a na konci června 2019 byla čtvrtina všech uchazečů o zaměstnání starší 55 let. Integrační sociální podniky nebyly dosud zahrnuty do nástrojů podpory zaměstnanosti, situace

se změnil po přijetí zákona o integračním sociální podniku. V České republice je trend stárnutí populace podobný jako v ostatních evropských zemích. „Základním rysem demografického vývoje bude výrazné stárnutí obyvatelstva. Ukazuje to nová projekce obyvatelstva České republiky pokrývající období let 2023 až 2100. Výrazně se zvýší podíl seniorů, méně pak bude v polovině století obyvatel ve věku 15 až 64 let“ (Počet seniorů v příštích desetiletích v Česku výrazně vzroste, 2023).

„V roce 2020 počet seniorů ve věku 65 a více let dále rostl a zvýšil se i jejich podíl v populaci. Senioři tvořili již více než pětinu obyvatelstva České republiky. [...] Mezi seniory je pravidelně více žen než mužů (58 % žen a 42 % mužů k 31. 12. 2020), nicméně jejich převaha se již od počátku 90. let 20. století v čase mírně snižuje“ (Cieslar, 2022).

„To, že bude populace Česka stárnout, věděli demografové už od začátku osmdesátých let, kdy se o demografickém stárnutí začalo poprvé intenzivněji hovořit na mezinárodním fóru. S tím, nebo dokonce proti tomu, se toho, jak jsem již řekl, moc dělat nedá. Musíme se vydat cestou přizpůsobování se očekávanému vývoji a minimalizace negativních dopadů. Jde o to, aby se na jedné straně našla správná opatření, která nebudou zatěžovat státní rozpočet víc, než je nutné, a na druhé straně bychom se měli naučit lépe využívat potenciál starších obyvatel“ (Černý, 2024).

Metodologický rámec průzkumu

Hlavní cíl průzkumu: Rozpoznat integrační sociální podniky, které zaměstnávají lidi 50+ nebo které poskytují produkt (zboží nebo službu) osobám 50+.

Dílčí cíl průzkumu: Identifikovat vztah integračních sociálních podniků ke skupině osob 50+.

První etapa průzkumu byla provedena v letech 2020 a 2023.

Výzkumný vzorek: Náhodný výběr 150 integračních sociálních podniků uvedených v adresáři na webu České sociální podnikání.

Metoda sběru dat: Studium dokumentů (webové stránky integračních sociálních podniků).

Druhá etapa průzkumu byla provedena v roce 2023 metodou případových studií.

Výzkumný vzorek: Účelový výběr 40 integračních sociálních podniků uvedených na webu České sociální podnikání. Těchto 40 integračních sociálních podniků bylo výsledkem první etapy průzkumu podle takového kritéria výběru, zda zveřejnění na webových stránkách uvádí vztah k lidem 50+ (zaměstnávání nebo nabídka zboží či služby).

Metody sběru dat: Studium dokumentů, rozhovor.

Případové studie ISP zpracované studujícími FHS UK jsou k dispozici v elektronické podobě ve fakultním informačním systému Moodle.

Metody zpracování dat: Sekundární a obsahová analýza dokumentů (zveřejněných na webových stránkách podniků a na sociálních sítích), obsahová analýza rozhovorů s manažery podniků.

Zjištění z průzkumu

Sektor sociální ekonomiky a sociálního podnikání je v České republice spojen především se zaměstnáváním osob se zdravotním postižením.

Hlavním cílem průzkumu bylo rozpoznat ISP, které zaměstnávají lidi nad 50 let nebo které poskytují produkt (zboží nebo službu) osobám nad 50 let. Ze 150 analyzovaných integračních sociálních podniků uvádělo 40 subjektů vztah ke skupině osob 50+.

Dílním cílem průzkumu bylo identifikovat vztah integračních sociálních podniků ke skupině osob 50+. Obsahovanou analýzou dat ze 40 případových studií bylo zjištěno, že pouze tři integrační sociální podniky zaměstnávají pouze osoby ve věku 50+.

Ostatní podniky uvádějí osoby 50+ jako své zaměstnance vedle dalších cílových skupin znevýhodněných zaměstnanců, např. skupiny rizikových a ohrožených mladých dospělých, osoby nad 50 let s dalšími handicap, dlouhodobě nezaměstnaní, osoby se zdravotním postižením, osoby ohrožené sociálním vyloučením a sociálně vyloučené apod.

Z průzkumu vyplynulo, že hlavní bariérou v českých podmínkách je nedostatečná právní úprava sociálních podniků. Díky výzvě vyhlášené Evropským sociálním

fondem se pojetí integračních sociálních podniků rozšířilo a nyní zahrnuje i zaměstnávání osob nejen se zdravotním postižením, ale patřících k dalším skupinám sociálně znevýhodněných.

Rozhovory bylo zjištěno, že důvodem rozhodnutí vytvořit pracovní místa zejména pro osoby se zdravotním postižením jsou právě legislativní podmínky, díky kterým integrační sociální podnik získává při splnění podmínek příspěvek na podporu zaměstnávání osob se zdravotním postižením dle ustanovení § 78 zákona o zaměstnanosti. Druhým důvodem je to, že některé integrační sociální podniky poskytují „náhradní plnění“ firmám a společnostem, které osoby se zdravotním postižením nezaměstnávají.

Dalším zjištěním ve vztahu k dílčímu cíli průzkumu je, že integrační sociální podniky uvádějí jako cílovou skupinu osoby 50+ i v případě, že je nezaměstnávají, ale poskytují těmto lidem služby nebo prodávají zboží. Např.: nabídka programu pro seniory ve vzdělávacím a kulturním centru pro seniory, pomoc seniorům, aby mohli zůstat co nejdéle aktivní, samostatní apod.

Limity průzkumu

Článek prezentuje výsledky průzkumu integračních sociálních podniků v ČR v roce 2023. Seznam sociálních podniků zveřejněný na webových stránkách České sociální podnikání, které provozuje Ministerstvo práce a sociálních věcí (Adresář sociálních podniků, 2024), je dobrovolný, neobsahuje všechny české integrační sociální podniky.

Dosud neexistuje právní předpis, který by vyžadoval zápis do veřejného seznamu sociálních podniků. V důsledku toho nelze jednoznačně určit, kolik sociálních podniků v ČR pracuje s cílovou skupinou osob starších 50 let.

Závěr

Tématu zaměstnávání osob 50+ není dlouhodobě věnována potřebná pozornost. Nové možnosti vytváří sociální ekonomika. Její subjekty – sociální podniky před-

stavují příležitosti pro pracovní uplatnění lidí starších 50 let i mohou přispět k prodloužení období aktivního stárnutí. Pokud stát bude podporovat novým zákonem integrační sociální podniky pracujících s/nebo pro cílovou skupinu osob ve věku 50 a více let, pak lze diskutovat o odchodu osob do důchodu v pozdějším věku. To přináší potřebu přizpůsobit pracovní podmínky starším zaměstnancům a podpořit sociální podniky. Zahraniční zkušenosti autorek článku podporují tezi, že integrační sociální podniky přispívají k sociálnímu začleňování a zaměstnanosti obyvatel starších 50 let.

Stejně jako v jiných evropských zemích i v České republice sociální podniky vykonávají svou činnost v oblasti společenského prospěchu, ekonomického prospěchu a prospěchu pro životní prostředí a místní samosprávu jako soukromé subjekty (Jiao, 2011; Dey, Steyaert, 2012). Specifický legislativní rámec pro sociální podnikání a subjekty sociální ekonomiky v České republice dosud chyběl. Důvodem pro založení sociálního podniku byla a je dosud především motivace podnikatele, neziskové občanské či církevní organizace nebo skupiny občanů. Iniciativa vychází od těchto subjektů s využitím přístupu zdola nahoru. Druhým motivem je možnost využití evropských strukturálních fondů, zejména výzvy spojené s Evropským sociálním fondem, který byl přerozdělován prostřednictvím Ministerstva práce a sociálních věcí.

Práce se zaměstnanci 50+ spadá do oblasti odpovědného přístupu k podnikání, konkrétně do sociální oblasti. Mnoho podniků upřednostňuje obsazování volných pracovních míst uchazeči mladšími 50 let, v některých případech je tato věková hranice ještě nižší. V případě ztráty zaměstnání ve vyšším věku je hledání nového pracovního místa obtížné. To má dopad na skupinu osob znevýhodněných na trhu práce, pro které je obtížné najít práci bez pomoci okolí. Nezastupitelnou roli v této oblasti hrají integrační sociální podniky, jejich přínos spočívá ve schopnosti vytvářet pracovní místa pro tuto znevýhodněnou skupinu a v podpoře formou rekvalifikace či odborného poradenství. Podstatnou úlohou těchto sociálních podniků je také podpora duševního zdraví starších zaměstnanců nebo uchazečů, kteří se mohou cítit sociálně vyloučení. S ohledem na stárnutí populace ve světě i v České republice to představuje aktuální a strategicky důležité téma.

Seznam literatury a zdrojů

(všechny internetové odkazy uvedené v tomto článku jsou ověřeny k datu 9. 9. 2024)

Adresář sociálních podniků. (2024) [online]. Dostupné na: <https://www.ceske-socialni-podnikani.cz/>

Cieslar J. (2022). ČSÚ představil souhrnný pohled na seniory. [online]. Dostupné na: <https://csu.gov.cz/produkty/csu-predstavil-souhrnny-pohled-na-seniory>

Coker, K. K., Flight, R. L., Valle, K. N. (2017). Social entrepreneurship: the role of national leadership culture. *Journal of Research in Marketing and Entrepreneurship*, [online]. Vol. 19 Issue: 2, pp.125-139. Permanent link to this document: <https://doi.org/10.1108/JRME-10-2016-0040>.

Černý P. (2024). Senioři jsou jako zlato. [online]. Dostupné na: <https://statistikaamy.csu.gov.cz/seniori-jsou-jako-zlato>

České sociální podnikání. [online]. Dostupné na: <https://www.ceske-socialni-podnikani.cz>.

Davister, C., Defourny, J., Gregoire, O. Work Integration Social Enterprises In the European Union: an Overview of Existing Models. (2004). [online]. EMES Working Papers no. 04/04, Dostupné na: <http://www.emes.net/index.php?id=49>

Dey P., Steyaert Ch. (2012). Social entrepreneurship: critique and the radical enactment of the social, *Social Enterprise Journal*, [online]. Vol. 8 Issue: 2, pp. 90-107. Permanent link to this document: <https://doi.org/10.1108/17508611211252828>.

Dohnalová, M., Legnerová, K. et al. (2015). *Lidské zdroje v sociálních podnicích*. 1 vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, a.s.

Dohnalová, M., Legnerová, K. et al. (2021). Social Enterprise in the Czech Republic: Heritage and New Developments. In: Defourny, J., Nyssens, M. (eds.) *Social Enterprise in Central and Eastern Europe. Theory, Models and Practice*. New York: Routledge.

Dohnalová, M., Průša, L. (2011) *Sociální ekonomika*. 1 vyd. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s.

Jiao H. (2011). A conceptual model for social entrepreneurship directed toward social impact on society, *Social Enterprise Journal*, [online]. Vol. 7 Issue: 2, pp.130-149. Permanent link to this document: <https://doi.org/10.1108/17508611111156600>.

Legnerová, K., Dohnalová, M., Ciepelewska-Kowalik, A. (2018). The influence of historical and institutional legacies of post-socialist regimes on the present-day social enterprises in Central and Eastern Europe. Liege: EMES.

Návrh zákona o integračním sociálním podniku (2024). [online].

Dostupné na: <https://www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=9&T=661>

Noya, A., Clarence, E. (eds.) (2007). The Social Economy. Building Inclusive Economies. Paris: OECD.

Počet seniorů v příštích desetiletích v Česku výrazně vzroste. (2023). [online].

Dostupné na: <https://statistikaamy.csu.gov.cz/pocet-senioru-v-pristich-desetiletich-v-cesku-vyrazne-vzroste>

Principy a definice (2024). [online]. Dostupné na: <https://ceske-socialni-podnikani.cz/socialni-podnikani/principy-a-definice>

Shrnutí závěrečné zprávy RIA. Zákon o integračním sociálním podniku (2024). [online]. Dostupné na:

<https://www.zakonyprolidi.cz/media2/file/2403/File66069.pdf?attachment-file-name=7805153-2024-03-27-zprava-ria-7867975.pdf>

Strategický rámec politiky zaměstnanosti do roku 2030. (2020) [online]. Dostupné

na: <https://www.mpsv.cz/strategicky-ramec-politiky-zamestnanosti-do-roku-2030>

Tisková zpráva MPSV. MPSV realizovalo průzkum sociálních podniků v ČR. (2020). [online]. Dostupné na:

https://www.mpsv.cz/documents/20142/1248138/18_02_2020+TZ++MPSV+realizovalo+pr%C5%AF+zku+m+soci%C3%A1ln%C3%ADch+podnik%C5%AF+v+%C4%8CR.pdf

Tisková zpráva MPSV. Lepší začlenění do práce pro sociálně a zdravotně znevýhodněné. Vláda schválila návrh zákona o integračním sociálním podniku. (2024). [online]. Dostupné na:

https://www.mpsv.cz/documents/20142/7095934/TZ_26_03_2024_Integra%C4%8Dn%C3%AD+soci%C3%A1ln%C3%AD+podnik.pdf/fd3428d8-49f4-3852-cc7c-67980c85ad7f?t=1711544709788

Výzva č. 024. (2024). [online]. Dostupné na:

https://www.esfcr.cz/documents/21802/18812957/V%C3%BDzva_024_OPZ%2B.pdf/d2aef1c9-e4cf-4ed1-9ca6-5380798e5580

Zimmer, A., Hoemke, P., Pahl, JB, Rentzsch, C. (2018). Resilient Organizations in the Third Sector. Professionalized Membership Associations. Social Enterprises, Modern Hybrids. Liege: EMES European Research Network.

Doc. Ing. Marie Dohnalová, CSc. | marie.dohnalova@fhs.cuni.cz

je docentkou na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy (Faculty of Humanities Charles University), Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň, Česká republika. Zaměřuje se na sociální ekonomiku, sociální podnikání a na zaměstnávání osob ze znevýhodněných sociálních skupin.

Ing. Kateřina Legnerová, Ph.D, MBA, MSc. | katerina.legnerova@cevro.cz

je odbornou asistentkou na Vysoké škole CEVRO (CEVRO University), Jungmannova 28/17, 110 00 Praha 1 – Nové Město. Zabývá řízením lidských zdrojů, společenskou odpovědností firem a tématem sociálního podnikání.

Odborný měsíčník Asociace poskytovatelů
sociálních služeb ČR

SOCIÁLNÍ SLUŽBY

www.socialnisluzby.eu

Z obsahu listopadového čísla:

- Aktuality APSS ČR
- Institut vzdělávání APSS ČR: Nabídka otevřených kurzů 8
- Právo: Trestněprávní a přestupkové aspekty při poskytování sociálních služeb, 1. díl 12
- Terapie: Arteterapie a poruchy autistického spektra 15
- Reportáž: Další ročník Týdne sociálních služeb za námi aneb Co přinesl XV. výroční kongres poskytovatelů sociálních služeb 18
- Rozhovor: „Rozbité silnice jsou vidět víc než rozbité vztahy nebo potřeby seniorů,“ říká Pavel Šotola, náměstek hejtmana Pardubického kraje 20
- Závislosti: Digitální závislosti mezi dětmi, dospívajícími a dospělými v ČR 22
- Statistika: Mezinárodní porovnání podmínek přiznávání přídatku na dítě v evropských zemích 26
- Veřejný ochránce práv: Přísnější podmínky pro předčasné starobní důchody 30

Asociace poskytovatelů sociálních služeb ČR
a Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR vyhláší

Partneři Týdne sociálních služeb ČR

Armáda spásy ČR | Asociace veřejně prospěšných organizací ČR | Česká unie neslyšících | Diakonie ČCE | Hlavní město Praha | Jihomoravský kraj
Královéhradecký kraj | Liberecký kraj | Město Prachatice | Zlínský kraj | Národní rada osob se zdravotním postižením ČR
Olomoucký kraj | Pardubický kraj | Plzeňský kraj | Slezská diakonie | Statutární město Ostrava | Statutární město Brno | Středočeský kraj
Ústecký kraj | Jihočeský kraj | Unie zaměstnavatelských svazů ČR | NADĚJE | Nadační fond ŠKODA AUTO

Mediální partneři

www.tyden-socialnich-sluzeb.cz

Nerovnost a média: obsahová analýza mediálního pokrytí ekonomické nerovnosti v České republice¹

Daniel Petera

Abstrakt

Článek se zabývá tím, jakým způsobem je v českých mainstreamových médiích pojata ekonomická nerovnost, jaké dopady to může mít na její vnímání a co to znamená pro veřejnou politiku. Práce využívá metodu obsahové analýzy k výzkumu převládajícího mediálního rámování nerovnosti a relevantních instrumentů veřejné politiky. Zjištění ukazují, že tématu nerovnosti je v českých médiích věnována jen minimální pozornost, což může indikovat implicitní akceptaci současných nerovností.

Klíčová slova:

obsahová analýza, ekonomické nerovnosti, mediální pokrytí, redistribuční politiky, legitimizace

Abstract

This article explores the coverage of economic inequality in the Czech mainstream media, its effects on public perception, and the potential implications for public policy. The study employs content analysis methods to examine how media frames inequality and the associated public policy tools. The findings show that economic inequality receives scant coverage in Czech media outlets, potentially signifying a tacit endorsement of prevailing disparities.

Keywords:

content analysis, economic inequalities, media coverage, redistribution policy, legitimisation

¹ Článek vychází z autorovy diplomové práce obhájené v roce 2024 na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Úvod

Významná část rozvinutých ekonomik se přinejmenším od 70. let 20. století potýká s rostoucími příjmovými a majetkovými nerovnostmi. Vysoká míra ekonomických nerovností negativně ovlivňuje společenskou stabilitu, kvalitu demokracie i výkonost tržních ekonomik (Alesina – Perotti, 1996; Polacko, 2021; Ostry et al., 2016). Výše nerovností však může být usměrňována řadou nástrojů veřejné politiky od nastavení daňového systému až po regulaci fungování odborů a finančního trhu (Piketty – Saez, 2014). To, zda budou tyto nástroje v praxi využívány (případně do jaké míry), však v demokratických společnostech závisí na tom, jakou důležitost rostoucím nerovnostem přikládá veřejnost.

Jedním z nejdůležitějších aktérů v procesu utváření názorů veřejnosti jsou společně se sociálními sítěmi masová média. Role médií v diskurzu o nerovnosti však zatím stále patří ke spíše opomíjeným akademickým tématům (Trappel, 2019). Studie, které se mediálním pokrytím nerovnosti zabývají, se navíc až na výjimky soustředí na tradiční západní demokracie (McGovern – Obradovic – Bauer, 2020; McCall, 2009). Analýza zatím nebyla provedena v evropských zemích, které si prošly výrazně odlišným historickým vývojem, jako je například postkomunistická Česká republika. Výzkumným cílem této studie je proto pomocí metody empirické obsahové analýzy odpovědět na otázku: *Jak je téma ekonomické nerovnosti reprezentováno v českých mainstreamových médiích?*

Teoretická část studie se zaměří na proces tvorby veřejné politiky a roli médií v něm. Mediální pokrytí nerovnosti bude následně analyzováno pomocí deskriptivní (Neuendorf, 2002) a interpretativní obsahové analýzy (Drisko – Maschi, 2015).

Teoretická východiska

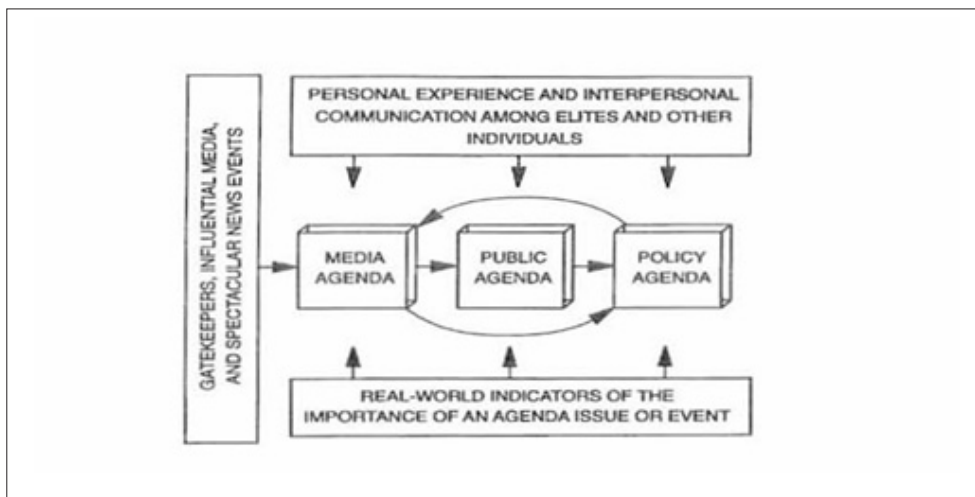
Média a veřejná politika a teorie rámování

Diskuse o veřejné politice se v moderních, ideologicky heterogenních společnostech nevede pouze o tom, jak řešit konkrétní veřejné problémy, ale nezřídka také

o tom, zda je daný sociální jev vůbec veřejným problémem, případně z jakého hodnotového základu má vycházet interpretace jeho různorodých řešení. Významnou platformou pro tuto diskusi jsou v současnosti masová média, čímž se stávají klíčovým aktérem procesu tvorby veřejné politiky.

Roli médií jakožto hybatele veřejné politiky popsali již Lazarsfeld a Merton (1948 in Rogers – Dearing, 1996) ve svém klasickém trojsložkovém modelu nastolování agendy veřejné politiky. Z tématu, kterému média věnují dlouhodobou a konzistentní pozornost, se stává veřejný problém (public problem), který je pak (přinejmenším v demokratických zemích) na základě veřejné poptávky integrován do politického procesu (srov. obrázek 1).

Obrázek 1: Model nastolování agendy veřejné politiky podle Lazarsfelda a Mertona

Zdroj: Rogers – Dearing (1996)

Jak však upozorňují Russel et al. (2016), média by v modelech tvorby veřejné politiky neměla být považována za pouhý nástroj informování veřejnosti. *Mediální rámování* a způsob, jakým se hovoří o sociálních problémech, podle teorie rámování (Guggenheim et al., 2015) přirozeně vede k tomu, že jsou určité veřejné problémy

či jejich aspekty zviditelňovány a jiné potlačovány. Tyto mediální rámce tak podle Entmana (1992) posilují specifické přístupy, kauzální interpretace a morální hodnocení pokrývaných problémů.

Efekt rámování (Framing effect), jak se tento jev souhrnně nazývá nejen v akademické diskusi, je jedním ze základních kognitivních zkreslení (cognitive bias), podle něhož lidské rozhodování neovlivňuje pouze praktický obsah informací a voleb, které jsou jim předkládány, ale i způsob jejich prezentace (Tversky a Kahneman, 1981). Lidé mohou například reagovat odlišně v závislosti na tom, jestli je předkládaná informace podávána jako výhra či nikoliv, nebo pokud je formulována jazykem různého normativního zabarvení (Iyengar, 1996). Efekt rámování můžeme vidět na všech úrovních lidské komunikace včetně veřejného diskurzu o veřejné a sociální politice. Gamson (1996) popisuje rámování v kontextu veřejné politiky jako diskurzivní proces strategických aktérů, kteří se účastní kolektivního vyjednávání o povaze a důležitosti veřejných problémů. Sociální problémy v tomto pojetí nepředstavují objektivní stav reality, ale sociální konstrukt, který je utvářen v závislosti na perspektivě, zájmech a hodnotách členů organizovaných společenství (Knoepfel et al., 2007).

Pozitivní a negativní smyčky pozornosti veřejnosti, které mají potenciál destabilizovat celé politické systémy, jsou velmi silně propojeny s rámci a signály produkovány masovými médii (Russell et al., 2016). Tento proces je však zřídka přímý. Síla mediálního rámování není stejně silná napříč pokrývanými tématy a různé rámce mohou na různé skupiny občanů působit odlišně (Bizer et al., 2011). Vzniklé diskurzivní narativy a rámce tak v demokratických společnostech nemají podobu ucelených ideologických monolitů, ale poměrně fragmentovaných, byť vzájemně propojených a interagujících pohledů na společnost a její problémy. Vzniká tak něco, co teoretici Mooney a Hunt (1996) nazývají repertoárem interpretací, které jsou v dané společnosti považovány za přípustné.

Tato dynamika je úzce propojena s teorií *diskurzivního institucionalismu* (Schmidt, 2008). Formální a neformální instituce včetně médií podle této teorie vytváří prostor, ve kterém aktéři sdílí základní normativní a kognitivní rámce, čímž vzniká společné předporozumění veřejnému diskurzu. Schmidt (2008) tento prostor sdíleného předporozumění mediálnímu obsahu nazývá epistemickou komunitou.

Odlíšné typy rámování a jejich síla jsou tak podle této teorie výsledkem specifických pravidel fungování epistemických komunit, ve kterých se vede mediální diskuse.

Pokud je veřejnost opakovaně vystavována konkrétním rámcům, které zdůrazňují či tematizují určité společenské problémy, hovoříme v rámci teorie médií o tzv. nastolování agendy (McCombs a Shaw, 1972). Média zde mohou plnit roli těch, kteří agendu sami nastolují, nebo těch, kteří amplifikují nebo potlačují agendu a rámce dalších aktérů (politiků, zájmových skupin atd.). Základním stavebním kamenem moderního výzkumu nastolování agendy je podle Russella et al. (2016) Simonův koncept *omezené racionality*, podle kterého je průměrná lidská mysl schopná v jeden okamžik pojmout a zpracovat pouze relativně omezené množství informací. Tato kognitivní omezení vyžadují užívání tzv. heuristik, tedy kognitivních zjednodušení, která redukuje realitu na přijatelnou úroveň složitosti a pomáhají při její interpretaci (Weible et al., 2012).

Vidíme, že postoje a názory veřejnosti podle Simonovy teorie nevznikají v procesu přísně racionálního zhodnocení všech relevantních podnětů, ale do velké míry v závislosti na tom, jaké informace a názory jsou v danou chvíli nejdostupnější a nejnáze integrovatelné mezi již existující sadu postojů. Nastolování agendy se tak stává nástrojem, pomocí kterého média, politici, zájmové skupiny a další aktéři vzájemně soupeří o omezené zásoby pozornosti a kognitivní kapacity, kterými disponuje průměrný konzument mediálního obsahu.

Média a nerovnost

Jak ukazují Grisold – Theine (2017), efekt rámování v celé řadě případů vede k systematickým zkreslením mediálního pokrytí ekonomických témat a ani téma nerovnosti není výjimkou. V odborné literatuře byla formulována celá řada vysvětlení, pomocí jakých mechanismů k těmto zkreslením může docházet. Mezi ty nejvýznamnější faktory patří struktura mediálních institucí, která může vytvářet podmínky pro korupční jednání nebo oslabovat pluralitu názorů (case study Indie – Kumar, 2015). Roli může hrát i nereprezentativní socioekonomická skladba redakcí a hodnotové a ekonomické priority aktérů, o jejichž expertízu se opírá novinářská produkce (Matthews et al., 2023).

Nikoliv nevýznamným faktorem je i konceptuální složitost tématu nerovnosti. Na rozdíl od jiných ekonomických a sociálních ukazatelů, kterým se média obvykle věnují (např. nezaměstnanost, míra chudoby atd.), pro ekonomickou nerovnost v moderních demokratických společnostech neexistuje obecně přijímaný referenční bod, podle kterého by společnost mohla odvodit, jaká míra nerovnosti je už příliš vysoká. Naprostá ekonomická nivelizace tímto referenčním bodem není a být nemůže, protože ji většina západních voličů nepovažuje za legitimní politický cíl (Atkinson, 2015). To z ní činí konceptuálně i politicky obtížně uchopitelný problém, a to nejen pro veřejnost, ale i pro tvůrce mediálního obsahu. Podle výzkumu Červenky a Maialeh (2024) Češi míru majetkové nerovnosti ve společnosti výrazně podhodnocují. Jako v jiných zemích, i občané České republiky tedy výrazně podhodnocují majetkový podíl nevyššího kvantilu a nadhodnocují podíl nejnižšího. Jejich ideální míra nerovnosti je zároveň o několik desítek procent nižší než ta odhadovaná i skutečná (Maialeh a Červenka, 2024).

Tento článek vychází z pojetí nerovností tak, jak s nimi pracuje Mezinárodní měnový fond (2014), který rozlišuje tři základní dimenze ekonomické nerovnosti. **Příjmová nerovnost** je definována jako nerovnost disponibilních příjmů, tedy tržních příjmů po odečtení přímých daní a přičtení sociálních transferů. **Majetková nerovnost** je v rozvinutých ekonomikách definována jako čistá hodnota majetku domácnosti tvořená finančními aktivy a nemovitostmi po odečtení celkového zadlužení domácnosti. **Nerovnost příležitostí** je obvykle měřena jako elasticita mezi příjmy rodičů a jejich potomků a je ovlivňována celou řadou faktorů od nerovného přístupu ke vzdělání až po diskriminaci na trhu práce (Souza et al, 2017).

Metodologická východiska

Hlavní a dílčí výzkumné otázky a jejich operacionalizace

Cílem výzkumu je deskripce současného mediálního pokrytí tématu nerovnosti v České republice a analýza mediálních rámců, ze kterých toto pokrytí vychází. V souladu s výše uvedenými teoretickými východisky byla formulována hlavní výzkumná otázka: Jak je téma ekonomické nerovnosti reprezentováno v českých

mainstreamových médiích? Součástí výzkumu budou i odpovědi na čtyři související dílčí výzkumné otázky (srov. tabulku 1).

Tabulka 1: Dílčí výzkumné otázky, analytické kategorie a principy kategorizace

Dílčí výzkumná otázka:	Rámce a analytické kategorie	Subtémata a principy kategorizace
Jakým aktérům dávají média prostor?	<ul style="list-style-type: none"> • Novinář • Nezávislý odborník • Představitel zájmové skupiny/ průmyslu • Členové poradního orgánu vlády/ administrativy • Politik • Jiné 	<ul style="list-style-type: none"> • Kategorizace na základě institucionální příslušnosti
Jakým způsobem je v českých médiích rámováno téma nerovnosti?	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomické rámování • Politické a sociální rámování • Rámování nerovnosti jako globálního problému • Normativní rámování <ul style="list-style-type: none"> o Součást širší kritiky fungování ekonomického systému o Legitimizace/obhajoba ekonomických nerovností • Jiné 	<ul style="list-style-type: none"> • Ekonomická témata příklady: <ul style="list-style-type: none"> o Vliv na výši HDP, zaměstnanost, produktivitu atd. • Politická a sociální témata příklady: <ul style="list-style-type: none"> o Snižování sociální koheze, riziko pro stabilitu politického systému, nárůst populismu a extrémismu • Nerovnost jako globální problém příklady: <ul style="list-style-type: none"> o majetkové nerovnosti mezi nejbohatším a nejchudším globálním kvantilem, destabilizace globální ekonomiky či globálního politického řádu • Normativní rámování příklady: <ul style="list-style-type: none"> o Akcentace spravedlnosti, přirozenosti nebo společ. prospěšnosti/škodlivosti

Jaké veřejné politiky jsou v kontextu nerovnosti diskutovány či doporučovány?	<ul style="list-style-type: none"> • Daňové instrumenty (progresivní a majetkové daně) • Mzdová politika a politika zaměstnanosti • Dobrovolná redistribuce/ filantropie • Jiné 	<ul style="list-style-type: none"> • Daně: daň z nemovitých věcí (pozemků, staveb a jednotek), dědické a darovací daně, silniční daň, progresivní daň z příjmů • Mzdová politika a politika zaměstnanosti: min. mzda, instituce sociálního partnerství, formy mzdové regulace aj. • Dobrovolná redistribuce: soukromé charity a nadace
Jak je mediálními aktéry výše nerovnosti hodnocena?	<ul style="list-style-type: none"> • Nerovnost je příliš vysoká <ul style="list-style-type: none"> o Příjmová o Majetková o Jiná • Výše nerovnosti je přiměřená • Nerovnost by měla být vyšší <ul style="list-style-type: none"> o Příjmová o Majetková o Jiná 	<ul style="list-style-type: none"> • Princip kategorizace: hodnocení, zda se v mediálním příspěvku explicitně hovoří o České republice jako o rovnostářské zemi, nebo jako o zemi s vysokými ekon. nerovnostmi a zda je tento stav vnímán jako sociální přínos či negativum.

Za aktéry veřejné diskuse o nerovnosti byli považováni autoři plnovýznamových vyjádření k tématu. První skupinu aktérů veřejné debaty tvoří *novináři*. Za novináře budou považováni autoři zpravodajství a další zaměstnanci médií včetně komentátorů. Další analyzovanou kategorií mluvčích jsou *nezávislí odborníci*. Za nezávislé odborníky budou v této práci považováni akademici působící na českých a zahraničních univerzitách a zástupci mezinárodních organizací, jako je například Světová banka nebo Mezinárodní měnový fond. Třetí kategorii tvoří *představitelé zájmových skupin a průmyslu*, což je kategorie, se kterou se pojí celá řada metodologických a konceptuálních specifik. Jak ukazují výzkumy věnující se zkreslení v oblasti mediálního pokrytí ekonomických témat, novináři pravidelně žádají o analýzu aktéry přímo napojené na soukromé podnikatelské subjekty (Knowles et al., 2017), aniž by přitom byl dostatečně reflektován

jejich potenciální střet zájmů. Je to právě oblast ekonomických nerovností a nástrojů jejich snižování, kde můžeme očekávat největší vliv těchto zkreslení.

Při tvorbě metodologie této práce se tak nabízely dvě sady klasifikačních kritérií, jak k těmto aktérům přistupovat. První možností bylo řídit se přístupem samotných medií a kategorizovat zaměstnance bank, investičních fondů, soukromých think-tanků a dalších institucí jako představitele zájmových skupin a průmyslu pouze v případech, kdy tak byli explicitně představeni v mediálních výstupech. Druhou možností bylo do kategorie zájmová skupina apriorně zařadit všechny tyto aktéry, a to i v případech, kdy se od nich v mediálním výstupu očekával odborný komentář. Vzhledem k tomu, že je předmětem analýzy téma nerovnosti a nástroje veřejné politiky, které přímo ovlivňují podnikání těchto institucionálních aktérů, byla zvolena druhá možnost. Zaměstnanci finančního sektoru tak budou automaticky řazeni do stejné kategorie jako zástupci odborů a dalších institucí reprezentujících parciální ekonomické zájmy, ačkoliv tak nejsou vždy prezentováni. Například McGovern – Obradovic – Bauer (2020) ve své studii rozlišují expertní aktéry z průmyslu, think-tanků a mezinárodních organizací na jedné straně, a akademiky na straně druhé. Toto klasifikační kritérium však nebylo uplatněno, protože dostatečně nezohledňuje linii institucionálních ekonomických zájmů.

Pokud byl daný mluvčí v době publikování výstupu zároveň *členem poradního orgánu vlády / administrativy*, byl zařazen do obou skupin (stejně pravidlo bylo aplikováno i u nezávislých odborníků). Pátou a poslední kategorií analýzy aktérů veřejné diskuse o tématu nerovnosti tvoří *politici*. Klasifikačním kritériem je v tomto případě explicitně uvedená příslušnost k politické straně nebo hnutí. Velikost strany ani další faktory nebudou zohledňovány.

Druhá dílčí výzkumná otázka: *Jakým způsobem je v českých médiích rámováno téma nerovnosti?* Na základě předběžné analýzy dat bylo identifikováno pět hlavních mediálních rámců:

- o *Ekonomické rámování*
- o *Politické a sociální rámování*
- o *Rámování nerovnosti jako globálního problému*
- o *Normativní rámování*

- o *Součást širší kritiky fungování ekonomického systému*
- o *Legitimizace/obhajoba ekonomických nerovností*
- o *Jiné*

Za součást *ekonomického rámování* bude považováno zasazování fenoménu nerovnosti do kontextu vlivu na výši hrubého domácího produktu, výši inflace, produktivitu a další mikro a makroekonomické indikátory, aniž by byly společně s tím tematizovány etické aspekty nerovné distribuce ekonomických statků. Za *politické a sociální rámování* budou považovány takové rámce, které tematizují nerovnost jako faktor ovlivňující sociální kohezi, stabilitu politického systému, nárůst populismu a extrémismu a další podobné jevy (opět bez explicitních normativních aspektů).

Do kategorie *rámování nerovností jako globálního problému* budou řazeny výpovědi diskutující nerovnost v kontextu témat, jako je rostoucí majetkové nerovnost mezi nejbohatším a nejchudším globálním kvantilem, destabilizace globální ekonomiky či globálního politického řádu. Analyzovány budou též dva protichůdné normativní rámce: *rámování nerovnosti jako součásti širší kritiky nespravedlnosti současného ekonomického systému a rámeček legitimizující/obhajující současnou ekonomickou nerovnost či její růst*. Za normativní výroky budou v tomto kontextu považovány výpovědi, které:

- o akcentují **spravedlnost/nespravedlnost** nerovnosti nebo nástrojů jejího snižování
 - o Příklad: „...ale ta daňová reforma musí být spravedlivá a tady se podíváte, toto jsou daně, které se vybírají od bohatých lidí více než od lidí chudých...“ (Šmarda z ČSSD pro CNN Prime News).
- o Příklad: „Zvýšení (majetkových daní) je v tomto kontextu možné považovat za férové.“ (Asociace nájemního bydlení. Seznamzpravy.cz);
- o akcentují **přirozenost/nepřirozenost** konkrétních stavů sociální reality;
- o akcentují doporučení na základě subjektivní **společenské prospěšnosti/škodlivosti**
 - o Příklad: „A než víc zdaňovat příjmy všech je smysluplnější se zaměřit na ty, kteří bohatství mají, třeba právě v nemovitostech.“ (Miroslav Linhart pro Echo24.cz).

Za normativní výrok nebude považován prostý popis dopadů nerovnosti nebo popis parametrů nástrojů jejich snižování.

- o Příklad: "V rámci OECD máme druhé nejnižší majetkové daně. I po tomto zvednutí zůstaneme silně podprůměrní," řekl předseda vlády Petr Fiala (ODS).“ (pro Seznamzpravy.cz).

Společně s rámováním tématu nerovnosti se obsahová analýza české mediální produkce zaměří na třetí dílčí výzkumnou otázku: *Jaké veřejné politiky jsou v kontextu tématu nerovnosti diskutovány či doporučovány?* Pozornost bude věnována třem zastřešujícím kategoriím veřejných politik, jejichž výskyt potvrdila předběžná analýza:

- o *Daňové instrumenty (Progresivní a majetkové daně)*
- o *Mzdová politika a politika zaměstnanosti*
- o *Dobrovolná redistribuce / filantropie*
- o *Jiné.*

Čtvrtá dílčí výzkumná otázka: *Jak je mediálními aktéry výše nerovnosti hodnocena?* Principem hodnocení této otázky bude, zda se v mediálním příspěvku hovoří o České republice jako o explicitně rovnostářské zemi, nebo jako o zemi s vysokými ekonomickými nerovnostmi a zda je tento stav vnímán jako společensky přínosný či nikoliv.

Obsahová analýza a sběr dat

Mediální pokrytí tématu nerovnosti v českých médiích bude analyzováno pomocí dvou přístupů k obsahové analýze: deskriptivní (Neuendorf, 2002) a interpretativní obsahové analýzy, která umožní analýzu latentních fenoménů (Drisko – Maschi, 2015). Interpretativní analýza tak bude přímo vycházet ze získaných empirických dat, jak doporučuje Krippendorff (2013). Podle klasické definice Kaplana (1943) je tradiční/klasická obsahová analýza statistickou sémantikou² politického diskurzu. Termín politický diskurz je zde nutné chápat v širším významu, než bývá

² Ve smyslu nauky o významu výrazů.

obvyklé. Nejedná se pouze o diskurz primárních politických aktérů, ale o diskurz věnující se širokému okruhu témat, která jsou přinejmenším v kontextu západního světa tradičně předmětem politických debat. Do takto vymezené kategorie patří i diskurz o tématech veřejné a sociální politiky, do kterého vstupují různorodí aktéři a skupiny včetně médií (Kaplan, 1943).

Důležitým definičním znakem tradiční obsahové analýzy je též zaměření na tzv. *manifestované obsahy* (manifest content) oproti abstraktnějším někdy též *latentním obsahům* (latent content) (Treadwell, 2016), které jsou předmětem interpretativnějších metodologických přístupů. Jinými slovy, tradiční /klasická obsahová analýza se primárně zaměřuje na výběr a analýzu plnovýznamových vyjádření tak, jak se objevují přímo v textu bez logické inference o jeho dalších významech nebo skrytém smyslu výpovědi (Kaplan, 1946).

Ve striktně tradičním pojetí tak obsahová analýza neumožňuje usuzování o ideologickém a hodnotovém zázemí autorů zkoumaných datových záznamů ani interpretaci, proč o zkoumaném tématu hovoří právě tak, jak o něm hovoří. Toto definiční vymezení přirozeně limituje interpretativní šíři analytických závěrů, ale zároveň zvyšuje jejich reliabilitu, realizovatelnost a následnou praktickou práci se závěry. Podle Berelsona (1952 in Treadwell, 2016) však toto pojení tradiční obsahové analýzy vytváří vnitřní metodologické prnutí, neboť zde v praxi existuje riziko, že výzkumník ve snaze o maximální reliabilitu přijde o možnost hlubšího vhledu do problematiky.

Jak se snaží ukázat Ahuvia (2001), tento problém je od doby, kdy byl poprvé popsán Berelsonem v první polovině 50. let, stále aktuální. V posledních letech se proto objevují snahy o vytvoření revidovaných metodologických přístupů k obsahové analýze, které by překonaly striktní zaměření na manifestované fenomény (a obsáhly tak širší škálu kódovacích a kategorizačních technik), aniž by tím však utrpěla systematickosti a reliabilita tradičního výzkumu. Ahuvia (2001) a Drisko – Maschi (2015) tento přístup souhrnně nazývají *interpretativní obsahovou analýzou* (interpretative content analysis). Interpretativní obsahová analýza má výzkumníkům pomoci překročit hranice přímočarého kvantifikování denotativních prvků textů směrem k syntéze zkoumaných dat, která umožňuje plastičtější popis reality (Ahuvia, 2001). Interpretativní

analýza v této práci bude provedena ve dvou fázích. Nejprve souběžně s deskriptivní analýzou a následně po dokončení deskriptivní obsahové analýzy, aby mohly být zohledněny její výsledky. Interpretativní analýza se zaměří zejména na latentní rámce a diskurzivní strategie různých názorových skupin pomocí otevřeného kódování.

Základní analytickou jednotkou této práce bude novinový článek, transkript rozhovoru, televizního vysílání nebo jiného mediálního příspěvku publikovaného v českých médiích v roce 2023. Při výběru období byl zohledněn především průběh pandemie covidu-19, která výrazně prohloubila globální i národní ekonomické nerovnosti (WIR, 2022), což mohlo proměnit mediální reflexi tématu a tím snížit výpočetní hodnotu mediální produkce předcovidových let. Analyzována byla produkce dvaceti tří největších médií, která k roku 2021³ dohromady pokrývala většinu mediálního trhu (Nielsen Atmosphere pro Mediaguru, 2022).

Z celostátních deníků byly vybrány deníky, jejichž průměrná čtenost vydání překročila hranici 125 000 výtisků (údaje: Česká unie vydavatelů, 2024 za rok 2021). Stejná hranice byla aplikována i při výběru celorepublikových rozhlasových stanic (průměrná denní poslechovost, údaje za rok 2021: Median EU, 2023). Do seznamu médií nebyly zahrnuty stanice bez dedikovaného zpravodajství nebo komentářové sekce. I přes poměrně nízkou hranici poslechovosti se do výběru nedostaly některé menší soukromé nebo veřejnoprávní stanice a noviny, které se sice tématu nerovnosti pravidelně věnují, ale mají jen nižší desítky tisíc posluchačů či čtenářů, a je tudíž mnžné pochybovat o jejich statusu jako mainstreamového média. Z televizních stanic byly vybrány stanice vysílající zpravodajství, které dohromady pokrývají většinu sektoru televizního zpravodajství (údaje za rok 2021: Ato, 2024).

Vzhledem k větší fragmentárnosti online trhu online médií byla stanovena hranice 1,5 milionů reálných měsíčních uživatelů (údaje za rok 2021: Netmonitor, 2024). Pokud by byla vybrána nižší hranice, opět by hrozilo, že bude analýza zkreslena výstupy menších webů, které téma nerovnosti sice mohou pokrývat výrazně častěji, ale bez širšího společenského dopadu. Do analýzy byly zahrnuty zpravodajské i publicistické výstupy a rozhovory. Data byla sesbírána s využitím mediální databáze

³ *Jedná se o agregovaná data dostupná rok před analyzovaným obdobím.*

Annopress a pomocí vyhledávací funkce <OR> a kořenů klíčových slov (ekon* nerov* <OR> majet* nerov* <OR> příjm* nerov*). Analýza se tak soustředí pouze na články, ve kterých se explicitně objevuje téma nerovnosti. Za součást diskurzu o nerovnosti je však možné považovat i další témata, jako je chudoba nebo sociální vyloučení. Při interpretaci výsledků výzkumu je třeba zohlednit, že se analýza zaměřuje pouze na česká mainstreamová média, a nikoliv další kanály veřejné komunikace jako jsou například sociální sítě.

Výsledky a interpretace výzkumu

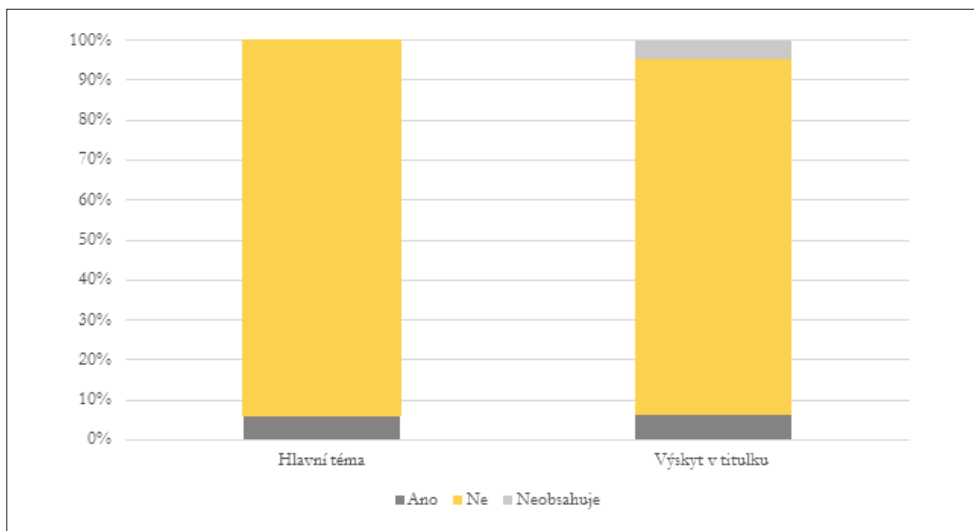
Analýza byla provedena na dataset u 121 novinových článků a transkriptů televizního a rádiového vysílání získaných pomocí mediálního agregátoru Anopress. Jedná se o všechny mediální výstupy, ve kterých se v roce 2023 objevilo téma nerovnosti. Po očištění datasetu o duplikáty a výstupy obsahující náhodnou shodu byl celkový počet kódovaných textů redukován 54 % z celkového počtu. 29 textů patřilo do kategorie zpravodajství, 26 do kategorie názory a publicistika a 10 textů byly rozhovory.

Obecná deskriptivní zjištění

Obsahová analýza produkce medií hlavního proudu ukázala, že téma ekonomické nerovnosti patří v České republice k okrajovým společenským tématům. Článků věnujících se tématu ekonomické nerovnosti bylo ve zvoleném časovém období publikováno jen 65 (+ duplikáty), což představuje jen zanedbatelný zlomek celkové mediální produkce ve zkoumaném období. Malý zájem českých médií o téma ekonomických nerovností můžeme ilustrovat srovnáním s mediálním pokrytím dalších společenských problémů, jako je například inflace, chudoba nebo klimatická krize.

Téma nerovnosti se před očištěním o duplikáty ve zkoumaných médiích za vybrané období objevilo pouze 121, zatímco například tématu chudoby se v médiích objevilo ve 4 434 případech (37x vyšší výskyt). Klimatická krize pak byla diskutována 2 626krát (22x vyšší výskyt). Téma inflace se v mainstreamových médiích ve zvoleném časovém období objevilo dokonce ve 27 998 případech – tedy takřka 231x častěji než téma nerovnosti.

Graf 1: Téma a titulek

Pokud je téma nerovnosti diskutováno, až na výjimky se jedná o okrajové komentáře ve výstupech zaměřených na jiné téma (např. zemědělské dotace, politické krize v zahraničí atd.). Hlavním tématem článku/transkriptu byla ekonomická nerovnost pouze v 6,2 % všech zkoumaných případů (srov. graf 1 /všechny zde uvedené grafy zpracovávají vlastní data/). Překvapivě se téma nerovnosti v analyzovaných datech až na výjimky neobjevovalo v kontextu covidové krize. Nezáměr o nerovnost mezi aktéry veřejného diskurzu je tak možné označit za poměrně rezistentní a necitlivý vůči aktuálnímu vývoji.

První dílčí výzkumná otázka: Jakým způsobem je v českých médiích rámováno téma nerovnosti?

Na základě předběžné analýzy dat bylo identifikováno pět hlavních kategorií rámování nerovnosti popsaných v metodologické části práce. Jak ukazuje graf 2, mediálnímu rámování ekonomických nerovností v České republice dominuje politický/sociální rámec a rámec jejich ekonomických dopadů. V tomto kontextu byly diskutovány například nerovnosti na trhu práce a jejich srovnání s jinými zeměmi

(např. Pertold in Koubová, 2023) nebo dopady nerovností na zdravotnictví a zdraví ekonomicky aktivní populace (např. Boček, 2023). Politické / sociální a ekonomické rámce se často objevovaly společně a dohromady tvořily 72,1 % všech výsledových rámců.

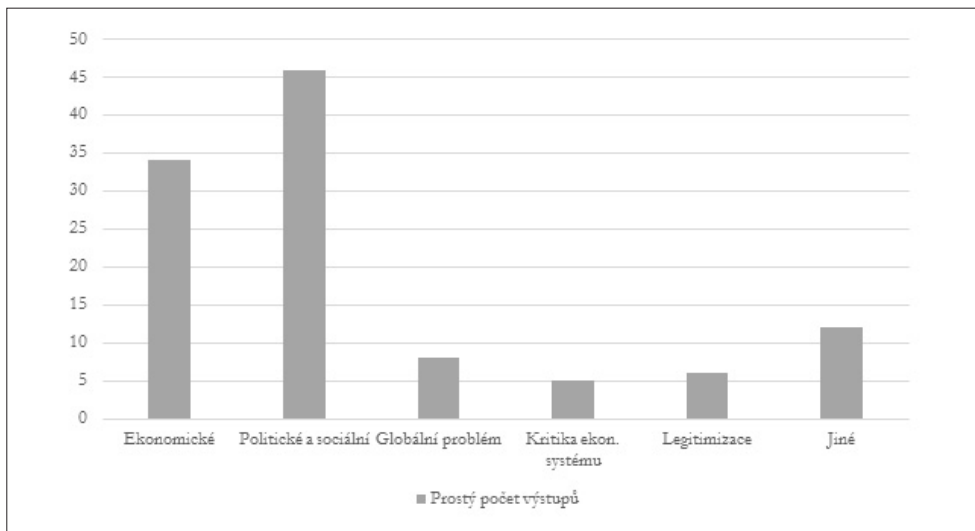
Ostatní typy rámování se vyskytovaly výrazně méně často. Třetí nejpočetnější kategorií bylo rámování nerovnosti jako globálního problému (7,2 % mediálních výstupů). Rostoucí nerovnost byla zasazována například do kontextu posilování globálních antidemokratických proudů a dalších fenoménů negativně ovlivňujících stabilitu globálního ekonomického a politického řádu (např. Císař, 2023). Kromě negativ spojených s příliš vysokou globální nerovností byla zdůrazňována i složitost globálního boje proti ní způsobená protichůdnými ekonomickými pobídkami národních aktérů a obtížnou vymahatelností globálních pravidel (např. Wolf, 2023).

Charakteristickým znakem české veřejné diskuse o nerovnosti je výrazná absence normativních a explicitně ideologických rámců. Analýza se zaměřila na dva protichůdné hodnotové rámce: rámování nerovnosti jako součásti širší kritiky nespravedlnosti současného ekonomického systému a rámec legitimizující/obhajující současnou ekonomickou nerovnost či její růst. Ani jeden z těchto rámců se v mediálním diskurzu ve zkoumaném období takřka vůbec nevyskytoval. Legitimizace nerovnosti tvořila pouhých 5,4 % všech zkoumaných případů, rámování nerovnosti jakožto součásti širší kritiky nespravedlnosti ekonomického systému se objevovalo ještě o necelé procento méně často (4,5 %).

Interpretativní analýza rámování nerovnosti v českých médiích naráží na malý zájem mediálních aktérů a fragmentárnost výpovědí. Většina aktérů, kteří se k tématu nerovnosti vyjadřovali, tak činili pouze okrajově bez snahy o hlubší uchopení tématu. Tato tematická roztržitost a relativní povrchnost diskurzu o nerovnosti má sice sama o sobě výpovědní hodnotu, zároveň však znesnadňuje snahy o komplexnější interpretativní analýzu, která by se příliš nevzdálila od původního tématu nerovnosti nebo od empirického základu výchozích dat.

Ve značně omezeném prostoru, ve kterém v České republice probíhá ideologická diskuse o tématu nerovnosti, se v rámci specifické *epistémické komunity* českého veřejného (Schmidt, 2008), střetávají dvě skupiny kopírující tradiční pravo-levé

Graf 2: Rámování nerovnosti

politické dělení. Česká republika se v tomto směru nevymyká jiným západním státům (McGovern – Obradovic – Bauer, 2020; Knowles – Philips – Lindberg, 2017). Obě skupiny, ačkoliv využívají odlišné diskurzivní strategie, sdílí společné předporozumění a vzájemně ve svých příspěvcích anticipují hypotetické argumenty protistrany (příklady viz níže).

Mezi aktéry veřejné diskuse, kteří se snaží legitimizovat současné nerovnosti, je možné v rámci interpretativní analýzy identifikovat dvě základní diskursivní strategie. První strategií je prezentování současné České republiky jako velmi rovnostářské země s odkazem na v mezinárodním srovnání relativně nízké *příjmové* nerovnosti (např. Skopeček 2023). Stát ani jiní aktéři veřejné politiky by tak kvůli tomuto údajnému vysokému rovnostářství neměli intervenovat při snižování ekonomických rozdílů. Majetkové nerovnosti jsou v těchto příspěvcích záměrně či nezáměrně opomíjeny.

Druhou a méně rozšířenou diskurzivní strategií obhájců ekonomických nerovností je přímá snaha o morální obhajobu ekonomických nerovností zdůrazňující meritokratický princip, kterým se řídí ekonomická distribuce. Nerovnost je podle těchto

aktérů spravedlivým výsledkem náročného životního stylu a pracovitosti (např. Šimůnková, 2023). Nerovný ekonomický a sociální status je následně prezentován jako důsledek racionálních osobních rozhodnutí na obou stranách ekonomické hierarchie, a nikoliv jako systémový problém. Rámování obhajující nerovnost zdůrazňováním pracovního vytížení a schopností odolávat stresovým situacím se objevuje i diskurzích o bohatství a životním stylu majetných skupin v jiných zemích (např. Waitkus a Wallaschek, 2022).

V souladu se zjištěním v grafu 1 není rámování nerovnosti v českých médiích možné interpretovat bez zohlednění skutečnosti, že nerovnost není takřka nikdy diskutována samostatně, ale stává se prostředkem širšího kulturního a intelektuálního sporu. Jedním z mála konzistencí latentních rámců, který při interpretativní analýze vystupuje z fragmentovaného a relativně povrchního mediálního pokrytí nerovnosti, je rámec „kulturních válek“ tak, jak je pojímá Thompson (2010).

Boj s ekonomickou nerovností je některými komentátory zasazován do kontextu subjektivně vnímaného ohrožení České republiky a Evropského kontinentu ze strany progresivních a radikálně levicových politických proudů (spolu s environmentální politikou a důrazem na práva menšin). Právě v tomto kontextu byly zaznamenány nejvyhrocenější názorové střety. Zastánci snižování nerovností byli v extrémních případech označováni za fanatiky a sociální inženýry (např. Léko, 2023) snažící se oslabování základů Evropy (např. Dlouhý in Pečíková, 2023). Snižování nerovnosti pak bylo prezentováno jako snaha zásadní proměnu společnosti (např. Žamboch, 2023; Léko, 2023).

Ekonomická nerovnost je zde prezentována jako součást přirozeného a zdravého vývoje evropských společností, snaha o její snižování pak tento zdravý vývoj podle těchto hlasů zásadním způsobem ohrožuje. Českým specifíkem v příspěvcích tohoto typu je zřejmá snaha některých aktérů propojit snižování nerovnosti se specifickou národní minulostí. Ve výpovědích se objevovaly termíny jako svazák nebo rozkulačování statků připodobňující redistributivní veřejné politiky ke znárodňování a porušování základních lidských práv komunistickým režimem.

Tento specifický přístup ke komunistické minulosti se ukazuje být dalším konzistentním latentním rámcem české diskurzivní epistemické komunity. Zřejmou funkcí

tohoto latentního rámování je (v souladu s teorií kognitivních heuristik) integrování tématu nerovnosti mezi již existující sadu postojů konzumentů mediálního obsahu (předpokládaný odpor ke komunistickému režimu) a tím delegitimovat redistribuční nástroje veřejné politiky a tabuizovat vnímání nerovnosti jako sociálního problému. Vidíme, že diskurzivní strategie morální legitimizace nerovnosti má dvě dimenze, kromě explicitní obhajoby svou roli hraje i diskreditace svých hodnotových odpůrců.

Důležitým aspektem latentního rámce specifického přístupu ke komunistickému režimu je jeho relativní jednostrannost. Vnitřně názorově i argumentačně silně heterogenní skupina kritiků ekonomických nerovností zastávala rétoricky výrazně umírněnější, spíše defenzivní pozici. Významná část jejich příspěvků se k tématu komunismu sice vztahuje, ale pouze v reakci na argumenty formulované názorovými odpůrci.

I mezi některými kritikami nerovností je zřejmá snaha zasazovat téma do specifických českých historických podmínek. Výchozím bodem těchto příspěvků však ve většině případů nebyla komunistická minulost jako taková, ale období devadesátých let, ekonomická transformace a její negativní dopady na politickou scénu a společnost, které mají údajně znesnadňovat diskusi o nerovnosti (např. Rychlíková, 2023; Honzejek, 2023).

Toto latentní rámování má přímý vliv na diskurzivní strategie, ke kterým se kritici nerovnosti uchylují. Důležitou roli v argumentační linii nehraje ani tak obhajoba rovnostářství jako etického principu, ale spíše vymezování se proti kritice, kterou do veřejného prostoru vnášejí liberální a konzervativní pravice, a zdůrazňování negativ spojených s příliš vysokou nerovností.

Skupina kritiků současné výše ekonomické nerovnosti je navíc na rozdíl od svých odpůrců vnitřně různorodá, čemuž odpovídají i diskursivní strategie, které se opírají o výrazně odlišné hodnotové ukotvení. Kromě tradičně levicových či progresivních odpůrců nerovnosti se v českém diskurzu objevují hlasy, které sice volají po snižování ekonomických nerovností, nikoliv kvůli subjektivně vnímané sociální spravedlnosti těchto kroků, ale kvůli zachování statu quo a zajištění ochrany majetku ekonomických elit (např. Stupavský, 2023). Ačkoliv se jedná spíše o výjimky, vidíme, že se v českém diskurzu objevuje kritika nerovností přicházející i z tradičně konzervativní části ideologického spektra.

Druhá dílčí výzkumná otázka: Jaké veřejné politiky jsou v kontextu tématu nerovnosti diskutovány či doporučovány?

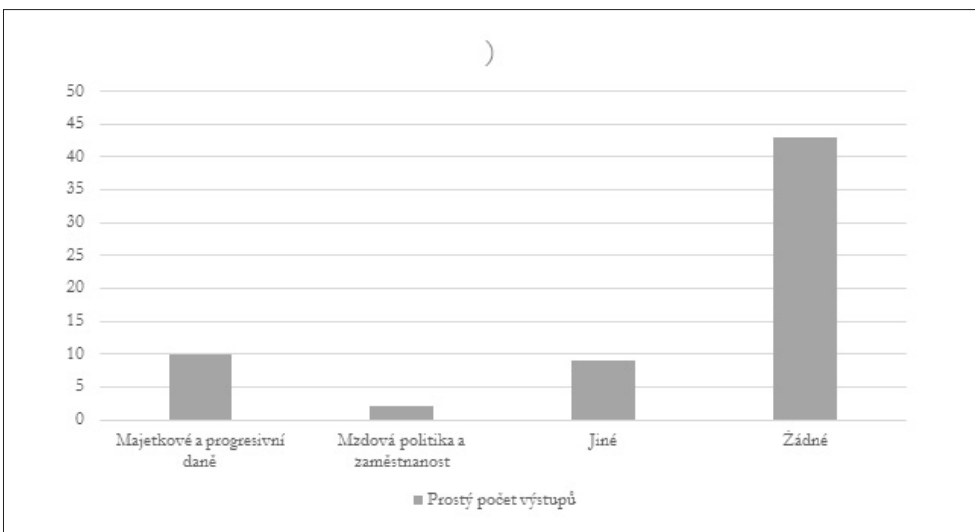
Podobu veřejné diskuse o nerovnosti ovlivňuje i to, jaké nástroje veřejné politiky se v tomto kontextu objevují. Na grafu 3 vidíme, že 67,2 % analyzovaných mediálních výstupů neobsahovalo žádné explicitní doporučení, jak nerovnost snižovat, což je možné vysvětlit obecně nízkou mediální pozorností. U článků, které alespoň okrajově zmiňují relevantní nástroje veřejné politiky, vidíme, že nejčastěji doporučovaným nástrojem snižování nerovnosti byly progresivní a majetkové daně (48 % všech doporučení).

Další nástroje veřejné politiky byly diskutovány pouze okrajově. Mzdová politika a politika zaměstnanosti byla v kontextu nerovnosti zmíněna pouze v 9,5 %. V datasetu se též objevily některé další nástroje veřejné intervence jako například regulace užívání a šíření technologie umělé inteligence. Vzhledem k jejich minimálnímu výskytu však tyto nástroje nebyly kódovány ani analyzovány samostatně (souhrnná kategorie Jiné).

Třetí dílčí výzkumná otázka: Jakým aktérům dávají média prostor?

Provedená obsahová analýza rozlišovala pět základních kategorií aktérů veřejného diskurzu (viz metodologie). Na grafu 4 vidíme, že novináři téma ekonomických

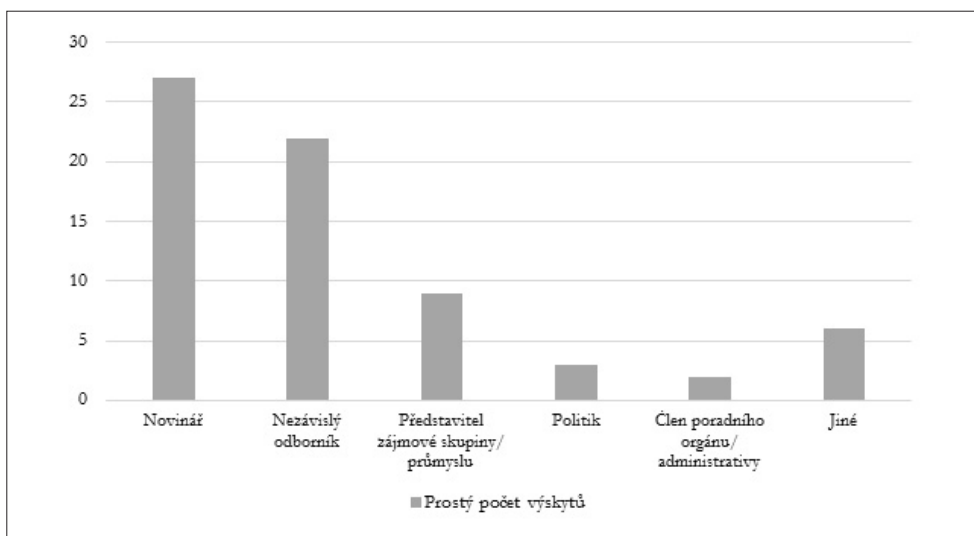
Graf 3: Rámování nerovnosti

nerovností artikulovali ve 39,1 % všech případů. Jednalo se převážně o příspěvky doplňující kontext k diskusi o reformě daňového systému (např. zvýšení majetkových daní) a o otázky v rozhovorech. Další zkoumanou kategorií byli nezávislí odborníci (31,9 %). V této kategorii byla zároveň zaznamenána největší snaha o komplexnější uchopení tématu, i zde však převládalo spíše epizodické rámování.

Třetím nejčastějším aktérem diskuse byli představitelé zájmových skupin a průmyslu (13 %). V souladu s předchozími zjištěními (Grisold – Theine, 2017) je možné konstatovat, že jsou v českých mainstreamových médiích relativně nadreprezentováni

Graf 4: Mluvčí

vány hlasy zastupující tržní subjekty ve srovnání s organizacemi zastupujícími zájmy zaměstnanců nebo znevýhodněných skupin. Snaha zástupců průmyslu legitimizovat ekonomickou nerovnost se však v rozporu s teoretickým očekáváním v datasetu neobjevovala častěji než u jiných skupin aktérů, což indukuje vysokou míru ukázněnosti českých zástupců průmyslu doplňujících roli nezávislých komentátorů.

Nejzajímavějším zjištěním je nízký výskyt aktérů z řad politiků. Politici se k tématu nerovnosti v České veřejné diskusi vyjadřovali pouze ve 4,4 % všech případů. Ve srovnání s jinými zeměmi se jedná o několikanásobně nižší účast. Například ve

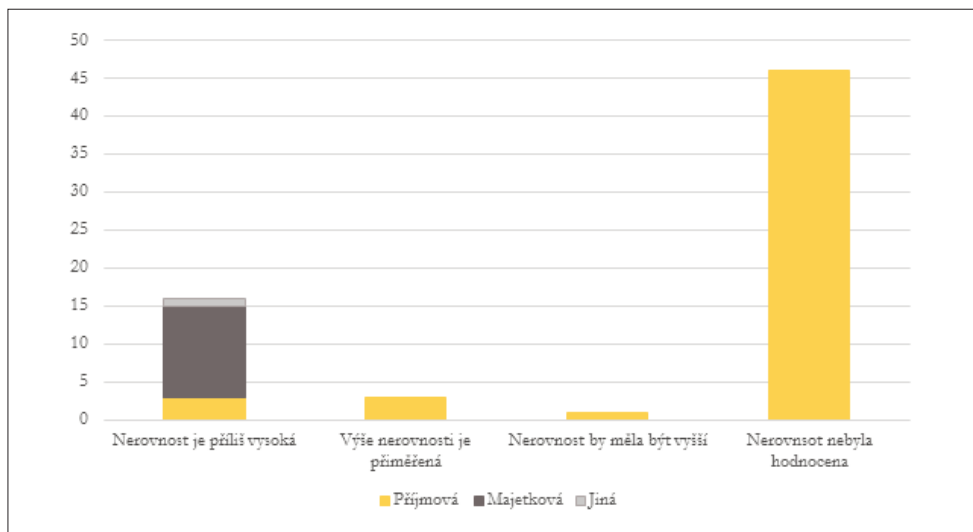
Velké Británii se politici diskurzu o ekonomických nerovnostech účastní takřka desetinasobně častěji než v České republice (McGovern – Obradovic – Bauer, 2020), což indikuje v mezinárodním srovnání vysoce podprůměrnou politizaci tématu nerovnosti v České republice.

Čtvrtá dílčí výzkumná otázka: Jak je mediálními aktéry hodnocena výše nerovnosti?

Absenci hlubšího zájmu o problematiku ekonomické nerovnosti dokresluje i statistika hodnocení její výše (graf 5). V 70,8 % mediálních výstupů nebyla nerovnost nijak hodnocena. Jako příliš vysoká byla hodnocena v 24,6 % případů, přičemž se ze 75 % jednalo o nerovnost majetkovou, v 18,8 % případů o příjmovou a ve zbylých 6,35 % případů se jednalo o jiné, blíže nekategorizované typy nerovnosti (např. vzdělanostní, genderové a jiné).

Rozložení důrazů mezi majetkovou a příjmovou nerovnost odpovídá současným ekonomickým realitám výrazně převažujících majetkových nerovností nad těmi příjmovými. V 4,6 % výpovědí byla nerovnost hodnocena jako přiměřená. Podle

Graf 5: Hodnocení výše nerovnosti

1,5 % výpovědí by nerovnost měla být vyšší, a to například proto, aby bylo zabráněno odchodu kvalifikované pracovní síly do zahraničí. Zaměříme-li se pouze na tu část mediální produkce, která obsahuje hodnocení výše nerovností vidíme, že ačkoliv převládá názor, že ekonomické rozdíly v České republice jsou příliš vysoké, v celkovém kontextu českých médií se jedná tak o nízký počet výstupů, že je možné pochybovat o jeho hlubším vlivu na veřejné mínění.

Diskuse

Česká média věnují tématu ekonomické nerovnosti jen minimální pozornost, to však neznamená, že v širším diskurzu o nerovnosti nehrají žádnou roli. Jak ukazují Waitkus a Wallaschek (2022), nerovnosti ve společnosti nemusí být udržována a reprodukována pouze jejich explicitní obhajobou, ale též skrze absenci diskuse, která by konzumentům mediálního obsahu zprostředkovávala informace a seznamovala je s relevantními nástroji veřejné politiky a jejich dopady. Nezájem českých médií tak může indikovat implicitní legitimizaci současných nerovností.

Při analýze postojů konzumentů mediálního obsahu jsme konfrontováni se zdánlivým rozparem mezi deklarovanými (declared) a odhalenými (revealed) preferencemi. Česká veřejnost jako celek sice preferuje výrazně nižší ekonomické nerovnosti (Červenka a Maialeh, 2024), zároveň však dává přednost médiím, která se tomuto tématu takřka vůbec nevěnují. Tuto skutečnost zdůrazňuje i to, že trhu názorových médií dominují média pravicově liberálního a pravicově konzervativního ukotvení. Nezdá se, že by tento jev bylo možné vysvětlit pouhou absencí mediálních alternativ. Média tematizující ekonomickou nerovnost v České republice působí, dlouhodobě však oslovují jen omezený okruh čtenářů.

Chceme-li nalézt vysvětlení těchto zdánlivě protichůdných fenoménů, je třeba zohlednit nejenom prostou existenci deklarovaných postojů, ale i jejich sílu a s tím spojený vliv na rozhodování. Česká veřejnost může sice formálně deklarovat preference snižovat ekonomickou nerovnost, tato preference však nemusí být dostatečně významná, aby se výraznějším způsobem promítala do spotřebitelského chování

nebo do politického rozhodování. Tento závěr potvrzují i výzkumy veřejného mínění (IPSOS, 2019), z nichž vyplývá, že snižování nerovností dlouhodobě nepatří mezi priority českých voličů.

Podle Červenky a Maialeh (2024) může být nižší zájem české veřejnosti o téma nerovnosti vysvětlen mimo jiné i průběhem kupónové privatizace, která umožnila široké veřejnosti participovat na nabytí majetku v 90. letech. Souvisejícím faktorem může být též specifická distribuce vlastnictví nemovitostí, která může zvyšovat odpor k nástrojům snižování majetkových nerovností, jako jsou například majetkové daně. Mainstreamovým médiím se tak pravděpodobně daří lákat české čtenáře akcentací témat, která jsou ve srovnání s nerovností obecně vnímána jako společensky významnější.

Zatímco veřejnost míru nerovnosti systematicky podhodnocuje (Červenka a Maialeh, 2024), u novinářů, komentátorů a dalších aktérů veřejné diskuse lze očekávat vyšší obeznamovanost se skutečnou výší nerovnosti. I zde však může docházet k systematickým zkreslením. V analýze byla například identifikována snaha hodnotit obecnou míru nerovnosti v České republice pouze na základě příjmových nerovností – tedy bez zohlednění nerovností majetkových (např. Skopeček, 2023; Kovanda, 2023). Jejich relativně nízká výše byla následně využívána jako údajný důkaz celkového rovnostářství české společnosti. Tato zkreslující extrapolace může mezi účastníky veřejné diskuse i širší veřejností posilovat dojem, že je Česká republika výrazně rovnostářštější zemí než ve skutečnosti.

Vliv na vnímání nerovnosti mezi mediálními aktéry může mít nejen zkreslená interpretace dat, ale i obecně nižší citlivost k nerovnosti pramenící z hodnotového ukotvení aktérů veřejného diskurzu (Matthews et al., 2023). V analýze byly identifikovány výrazné snahy obhajovat nerovnost způsobem charakteristickým pro tradiční konzervativní a liberálně pravicové intelektuální proudy. Přestože se normativní kritika i obhajoba nerovnosti objevovaly přibližně ve stejné míře (viz graf 2), pravicově liberální a konzervativní ideologický směr byl ve srovnání s kritikou nerovnosti vnitřně homogennější a argumentačně ucelenější, což jej činí pravděpodobně nejvýraznějším a nejsnáze identifikovatelným proudem českého mediálního diskurzu. Hlubší pozornost si v tomto kontextu zaslouží zejména téma komunismu a specifické nakládání s odkazem komunistického režimu.

Jak v případě diskurzu o ekonomických nerovnostech, tak v diskusi o progresivních a majetkových daních se ke komunistickému režimu a jeho odkazu vztahovali aktéři na obou stranách názorového spektra. Téma komunismu a odkaz komunistického režimu představuje významný latentní rámce celé diskuse. Jazykem diskurzivního institucionalismu (Schmidt, 2008) můžeme říci, že komunistická minulost utváří sdílené předporozumění veřejnému diskurzu, které z České republiky (a pravděpodobně i dalších postkomunistických zemí) činí specifickou epistemickou komunitu. Analýza ukázala, že i zastánci vyšší redistribuce do značné míry akceptují postkomunistickou „logiku komunikace“ (logic of communication), byť jen tím, že ji reprodukují ve svých protiargumentech (např. Honzejek, 2023). Je zřejmé, že postkomunistická minulost bude i nadále ovlivňovat perspektivu a mediálního rámování celé řady společenských problémů.

Nízké pokrytí nerovnosti může mít vyznaný vliv na podobu veřejné politiky v České republice. Zasadíme-li mediální diskurz o nerovnosti do kontextu trojsložkového modelu nastolování agendy veřejné politiky Lazarsfelda a Mertona (1948 in Rogers – Dearing, 1996), zjistíme, že současná úroveň mediálního pokrytí tématu nedosahuje ani první fáze modelu. Majetková nerovnost sice roste, zatím se z ní však nestal mediální problém, který by mohl být integrován do politického procesu (viz nízká politizace). Zatímco v zemích jako Německo, Austrálie, Velká Británie nebo Irsko jsou doporučovány konkrétní parametrické změny v mediálním rámování (Grisold – Theine, 2017), média v České republice musí nejprve udělat první krok a o tématu nerovnosti vůbec začít mluvit. Lze očekávat, že větší zájem o téma nerovnosti by vedl ke změnám dominantních mediálních rámců, které jsou vlivem nízkého pokrytí v současnosti poměrně rudimentární a fragmentované. Větší zájem o téma by v souladu s trojsložkovým modelem veřejné politiky následně vedl i k silnější politizaci tématu a s tím spojené proměně skladby účastníků diskuse.

Závěr

Ačkoliv je tématu ekonomické nerovnosti a jejím společenským dopadům v posledních letech věnována zvýšená pozornost, jedním z opomíjených aspektů tohoto

fenoménu je jeho mediální pokrytí. Jsou to však právě média, která výrazným způsobem ovlivňují veřejné vnímání nerovnosti i politickou poptávku po veřejných politikách, které ovlivňují její výši. Právě na téma medií a nerovnosti zaměřila tato studie. Cílem analýzy bylo pomocí mnohovrstevné obsahové analýzy odpovědět na tuto otázku: Jakým způsobem je v českých mainstreamových médiích reprezentováno téma ekonomické nerovnosti?

Závěry práce ukazují, že je tématu nerovnosti ve srovnání s pokrytím jiných společenských problémů (např. chudoba, inflace, klimatická krize) v českých médiích věnováno jen velmi málo pozornosti. Absence mediálního zájmu může indikovat implicitní/ nevyřčenou akceptaci současné výše nerovnosti a její nepřímou legitimizaci. Pokud byla nerovnost v médiích diskutována, v naprosté většině případů se jednalo o okrajové komentáře, nikoliv hlubší, tematické pokrytí problému, které by české veřejnosti umožnilo vytvořit si konkrétní představu o rozsahu ekonomických nerovností nebo jejich dopadech.

Mediálnímu rámování nerovnosti v České republice dominuje politický / sociální a ekonomický rámec. Specifickým znakem veřejné diskuse o nerovnosti v České republice je i její nízká explicitní ideologičnost. Snaha o ideologickou legitimizaci nerovnosti nebo kritika nerovnosti v kontextu širší subjektivně vnímané nespravedlnosti ekonomického systému se v českých médiích objevuje jen v pěti procentech případů. Na rozdíl od jiných zemí v České republice v diskurzu o nerovnostech zároveň téměř úplně absentují zástupci z řad politiků. Veřejné diskuse se tak takřka výhradně účastní pouze novináři, nezávislí odborníci a zástupci průmyslu a zájmových skupin.

Ačkoliv je ideologičnost a politizace české veřejné diskuse o nerovnosti obecně velmi nízká, odráží se v ní tradiční pravolevé ideologické štěpení, čemuž odpovídají i identifikované latentní rámce. Zástupci pravicových ideologických proudů zasazují téma nerovnosti a snahy o její snižování do kontextu subjektivně vnímaného boje za sociální a environmentální spravedlnost. Boj proti ekonomické nerovnosti je těmito aktéry prezentován jako útok na svobodu občanů a zásadní riziko pro budoucí prosperitu České republiky a dalších západních demokracií. V tomto kontextu se též objevují snahy rétoricky připodobňovat boj s ekonomickými nerovnostmi ke zločinům komunistického režimu.

Snaha o historizaci veřejné debaty se objevuje i mezi kritiky současné výše nerovnosti. Ti však často zasazují diskurz o nerovnosti do kontextu postkomunistických devadesátých let, která měla údajně vychýlit veřejnou debatu směrem k ekonomickému liberalismu a konzervatismu. Na základě provedené analýzy je možné konstatovat, že (post)komunistická minulost tvoří v českém veřejném prostoru jeden z významných latentních mediálních rámců a sdílené předporozumění diskurzu, která z České republiky činí specifickou epistemickou komunitu. (Post)komunistická minulost pravděpodobně bude i nadále ovlivňovat rámování celé řady dalších společenských témat.

Zdroje

- Ahuvia, A. (2001). Traditional, Interpretive, and Reception based Content Analyses: Improving the Ability of Content Analysis to Address Issues of Pragmatic and Theoretical Concern. *Social Indicators Research*, 54(2), 139–172. <http://www.jstor.org/stable/27526933>
- Alesina, A., Perotti, R. (1996). Income Distribution, Political Instability and Investment. *European Economic Review*, 40, 1203–1228. [https://doi.org/10.1016/0014-2921\(95\)00030-5](https://doi.org/10.1016/0014-2921(95)00030-5)
- Asociace nájemního bydlení in Štuková, K. (2023, 13. květen). Kdo má nemovitost, ten si připlatí. Podívejte se, jak stát mění pravidla. *Seznamzpravy.cz*. <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/ekonomika-byznys-reality-kdo-ma-nemovitost-ten-si-priplati-podivejte-se-jak-stat-meni-pravidla-230884>
- Asociace televizních organizací. (2023). Výsledky sledovanosti 2023. <https://www.ato.cz/vysledky/rok-share/>
- Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctvjghxqh>
- Babiš, A. in Witowská, S. (2021, 6. říjen). Všichni volební lídři v superdebatě odmítli vyšší zdanění lidí s příjmem do sto tisíc měsíčně. *ct24.cz*. <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/domaci/vsichni-volebni-lidri-v-superdebate-odmitli-vyssi-zdaneni-lidi-s-prijmem-do-sto-tisic-mesicne-28529>

- Bizer, G. Y., Larsen, J. T., Petty, R. E. (2011). Exploring the Valence-Framing Effect: Negative Framing Enhances Attitude Strength. *Political Psychology*, 32(1), 59–80. <http://www.jstor.org/stable/41057679>
- Boček, J. (2023, 31. březen). *Na nemoci srdce umíráme častěji, než bychom museli. Brzdí nás obezita, cukrovka i nerovnosti.* irozhlas.cz. https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/nemoci-srdce-kardiovaskularni-onemocneni-umrtnost-zdravi_2303310600_jab
- Císař, O. (2023, 2023, 27. březen). *Události komentáře.* ct24.cz. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1096898594-udalosti-komntare/223411000370327/cast/970656/>
- Červenka, F., Maialeh, R. (2024). The unheard echoes of equality: Perceptions of wealth inequality in the Czech Republic. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 1–25. <https://doi.org/10.1111/asap.12397>
- Červenka, J. (2004). Reforma veřejných financí z pohledu veřejného mínění. *Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologický ústav AV ČR.* https://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c2/a405/f9/100318s_ev40205.pdf
- Česká unie vydavatelů. (2023). Tisková zpráva k výsledkům výzkumu MEDIA PROJEKT za rok 2023. [https://www.unievydavatelu.cz/gallery/files/2024_02_08%20-%20%20C4%8CUV_TZ%20-%20Tiskov%C3%A1%20zpr%C3%A1va%20-%20V%C3%BDsledky%20v%C3%BDzkumu%20MEDIA%20PROJEKT%20za%20rok%202023%20\(cz\).pdf](https://www.unievydavatelu.cz/gallery/files/2024_02_08%20-%20%20C4%8CUV_TZ%20-%20Tiskov%C3%A1%20zpr%C3%A1va%20-%20V%C3%BDsledky%20v%C3%BDzkumu%20MEDIA%20PROJEKT%20za%20rok%202023%20(cz).pdf)
- Dearing, J., Rogers, E. (1996). *Agenda-setting.* SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781452243283>
- Dlouhý, V. in Pečinková, I. (2023, 24. květen). Za vyšší daně by vláda měla něco dát. *Lidové noviny.*
- Drisko, J., Maschi, T. (2016). *Content Analysis.* Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190215491.001.0001>
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51–58. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>

- Fiala, P. in Bambousková, M. (2023, 11. květen). Přehledně: Takto chce vláda zachránit veřejné finance. Seznamzpravy.cz.
- Gabal, I. (2023, 3. říjen). *Tucet slovenských bodů přitlučených jako varování na vrata Strakovy akademie*. forum24.cz. <https://www.forum24.cz/tucet-slovenskych-bodu-pritlucenych-jako-varovani-na-vrata-strakovy-akademie>
- Gamson, W.A. (1996). Media discourse as a framing resource. In Crigler, A.N. (Ed.), *The psychology of political communication* (pp. 111–132). The University of Michigan Press.
- Gates, B. (2024, 25. leden). *Bill & Melinda Gates Foundation CEO calls for billionaires to give away more and soon*. Apnews.com. <https://apnews.com/article/bill-gates-melinda-billionaires-foundation-dc2b102b427c18e585659e7546c1d69d>
- Grisold, A., Theine, H. (2017). Economic Inequality| How Come We Know? The Media Coverage of Economic Inequality. *International Journal Of Communication*, 11, 20. Retrieved from <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/6669>
- Guardino, M. (2019). Framing Inequality: News Media, Public Opinion, and the Neoliberal Turn in U.S. Public Policy. *News Media, Public Opinion, and the Neoliberal Turn in U.S. Public Policy*. 10.1093/oso/9780190888183.001.0001.
- Guggenheim, L., Jang, S. M., Bae, S. Y., & Neuman, W. R. (2015). The Dynamics of Issue Frame Competition in Traditional and Social Media. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 659, 207–224. <http://www.jstor.org/stable/24541859>
- Honzejek, P. (2023, 1. březen). *Tři důvody, proč Češi lezou při zmínce o majetkových daních na barikády*. Hospodářské noviny. <https://archiv.hn.cz/c1-67177720-tri-duvody-proc-cesi-lezou-pri-zmince-o-majetkovych-danich-na-barikady>.
- IMF. (2014). Fiscal Policy and Inequality. International Monetary Fund. <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2016/12/31/Fiscal-Policy-and-Income-Inequality-PP4849>
- IPSOS. (2019). Cíle udržitelného rozvoje. <https://fors.cz/ipsos-vyzkum-verejneho-mineni-o-cilech-udrzitelneho-rozvoje/>
- Kaplan, A. (1943). Content Analysis and the Theory of Signs. *Philosophy of Science*, 10(4), 230–247. <http://www.jstor.org/stable/184268>

- Knowles, S., Phillips, G., & Lidberg, J. (2017) Reporting The Global Financial Crisis, *Journalism Studies*, 18:3, 322–340, DOI: 10.1080/1461670X.2015.1058182
- Komárek, J. (2021). Majetkové nerovnost. PAQ Research.
https://drive.google.com/file/d/1eCt-Y216ynSaRcYVudAlum1_goCFW1w_/view?ref=paqresearch.cz&pli=1
- Komárek, J. (2021, 23. září). *Majetková nerovnost v ČR je výrazně vyšší než příjmová, daně z majetku však patří k nejnižším*. Paqresearch.cz
<https://www.paqresearch.cz/post/majetkova-nerovnost/>
- Kovanda, L. in Koubová, K. (2023, 30. duben.). *Prostor pro zvýšení daní máme, říká poradce ministra. Nejdříve škrty a úspory, oponuje ekonom*. irozhlas.cz.
https://www.irozhlas.cz/ekonomika/zvysovani-dani-nebo-skrty-a-uspory_2304301206_mfk
- Krippendorff, K. (2013). Content analysis: An introduction to its methodology. (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Kubičko, R. (2021, 5. listopad). *ANO levicové proti středoprávé vládě*. irozhlas.cz.
https://www.irozhlas.cz/komentare/ano-levice-ceska-politika-andrej-babis-nova-vlada-kubicko-komentar_2111050629_ern
- Kumar, S. (2015). Media Ownership and the Marketplace of Ideas. *Economic and Political Weekly*, 50(22), 20–23. <http://www.jstor.org/stable/24482485>
- Léko, I. (2023, 12. listopad). *I bez práce budou koláče! Mladí němečtí progresivci vymysleli revoluční model*. Lidové noviny. https://www.lidovky.cz/nazory/nemecko-dedicka-dan-jusos.A231111_172003_In_nazory_hud
- Linhart, M. (2023, 9. březen). Vlastnit byt je výsada. echo24.cz. <https://tydenik-api.echo24.cz/a/HmGVE/vlastni-byt-v-praze-je-vysada>
- Maialeh, R., Červenka, F. (2023). *Česká společnost a ekonomické nerovnosti*. Rilsa. <https://www.rilsa.cz/wp-content/uploads/2023/12/Ppt-prezentace-ze-seminare-C%CC%8Ceska%CC%81-spolec%CC%8Cnost-a-ekonomicke%CC%81-nerovnosti-6.-12.-2023-Praha-1.pdf>
- Matthews, J. S, Hicks, T., & Jacobs, A. (2023) The News Media and the Politics of Inequality in Advanced Democracies. In: Lupu, N., Pontusson, J. (eds.) Unequal

- Democracies: Public Policy, Responsiveness, and Redistribution in an Era of Rising Economic Inequality. (pp. 245-275). Cambridge University Press: Cambridge, UK.
- McCall, L. (2009). *The undeserving rich: American beliefs about inequality, opportunity, and redistribution*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139225687>
- McCombs, M. E., Shaw, D. L. (1972). The Agenda-Setting Function of Mass Media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176–187. <http://www.jstor.org/stable/2747787>
- McGovern, P., Obradović, S., & Bauer, M. W. (2020). Income inequality and the absence of a Tawney moment in the mass media. LSE International Inequalities Institute Working Paper Series, 53.
- Mooney, P.H., Hunt, S.A. (1996), A repertoire of interpretations. *Sociological Quarterly*, 37: 177-197. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1996.tb02336.x>
- Netmonitor. (2024). Gemius Audience – Domains.
<https://rating.gemius.com/cz/tree/2>
- Neuendorf, K. (2017). *The content analysis guidebook*. SAGE Publications, Inc, <https://doi.org/10.4135/9781071802878>
- Nielsen Atmosphere in Mediaguru. (2022, 4. duben). *Přehled českého mediálního trhu v roce 2021*. mediaguru.cz <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/04/prehled-ceskeho-medialniho-trhu-v-roce-2021/>
- Ostry, J. D., Loungani, P., & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold?: *Finance and development*. *Finance & Development*, 53(2), 38-41. <https://www.proquest.com/trade-journals/neoliberalism-oversold/docview/1792605465/se-2>
- Páral, P. (2023, 6. březen). *Pavel Páral: Opravník daňových omylů aneb Solidarita v českém daňovém systému*. reflex.cz.
<https://www.reflex.cz/clanek/komentare/117713/pavel-paral-opravnik-danovych-omylu-aneb-solidarita-v-ceskem-danovem-systemu.html>
- Pertold, F. in Koubová, K. (2023, 30. duben.). *Prostor pro zvýšení daní máme, říká poradce ministra. Nejdříve škrty a úspory, oponuje ekonom*. iRozhlas.cz.
https://www.irozhlas.cz/ekonomika/zvysovani-dani-nebo-skrty-a-uspory_2304301206_mfk

- Piketty, T. & Saez, E. (2014) 'Inequality in the Long Run. Supplementary Material.', *Science*, 344, 1–8.
- Piketty, T. (2022). *The brief history of inequality*. Belknap Press: An Imprint of Harvard University Press.
- Polacko, M. (2021). Causes and Consequences of Income Inequality – An Overview. *Statistics, Politics and Policy*, 12(2), 341-357. <https://doi.org/10.1515/spp-2021-0017>
- Russell, A., Dwidar, M., & Jones, B. (2016). The Mass Media and the Policy Process. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
<https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-240>.
- Rychlíková, A. (2023, 16. prosinec). *Češi milují rovnostářství*. Mají k němu ale dál než jiní. *Právo*.
- Schmidt, V. (2008). Discursive Institutionalism: The Explanatory Power of Ideas and Discourse. *Annual Review of Political Science*. 11.
10.1146/annurev.polisci.11.060606.135342.
- Skopeček, J. (2023, 18. květen). *Máte slovo*. Česká televize. <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10175540660-mate-slovo-s-m-jilkovou/223411030520018/>
- Souza, W. P. S. F., Annegues, A. C. & Rodrigues, O. V., (2017). Thoughts on the inequality of opportunities: new evidence, *Revista CEPAL, Naciones Unidas Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL)*.
- Stem/mark- Median- Nielsen. (2023). Radioprojekt 2023.
https://www.median.eu/cs/wp-content/uploads/2023/08/leafletRP2302_v03.pdf
- Stupavský, M. (2023, 7. prosinec). *Opravdu musíme neustále růst? Neměl by technologický pokrok spíše způsobit mírný pokles cen?* *Hospodářské noviny*. <https://archiv.hn.cz/c1-67273120-opravdu-musime-neustale-rust-nemel-by-technologicky-pokrok-spise-zpusobit-mirny-pokles-cen>
- Šimůnková, T. (2023, 2. říjen). *Existuje genderový rozdíl v příjmech? A mohla bych ho vidět?* *echo24.cz*. <https://echo24.cz/a/HS2gQ/uhel-pohledu-simunkova-nerovnost-primy-zen-a-muzu>
- Šmarda, M. (2023, 16. duben). *Odpolední vysílání*. Praha: CNN Prima News.

- Terkildsen, N., & Schnell, F. (1997). How Media Frames Move Public Opinion: An Analysis of the Women's Movement. *Political Research Quarterly*, 50(4), 879–900. <https://doi.org/10.2307/448991>. the Tools of Disinformation. The Media Ecology and Strategic analysis group.
- Thomson, i. T. (2010). Culture Wars and Warring about Culture. *In Culture Wars and Enduring American Dilemmas* (pp. 1–30). University of Michigan Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt22p7hg8.3>
- Trappel, J. (2019). Inequality, (new) media and communications. In *Digital Media Inequalities : Policies Against Divides, Distrust and Discrimination* (pp. 9–30). *Norden.org: diva*. <http://norden.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1535713&dswid=-9153>
- Treadwell D. F. (2016). *Introducing communication research : paths of inquiry*. SAGE Publications.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The Framing of Decisions and the Psychology of Choice. *Science*, 211(4481), 453–458. <http://www.jstor.org/stable/1685855>.
- Velová, L. in Ševela, V. (2023, 14. duben). *Jak se pere střední třída s krizí. Utáhnout opasky, demonstrovat za vyšší platy, nebo prostě víc makat?* *Hospodářské noviny*. <https://vikend.hn.cz/c1-67192880-jak-se-pere-stredni-trida-s-krizi-utahnout-opasky-demonstrovat-za-vyssi-platy-nebo-proste-vic-makat>
- Waitkus, Nora, Wallaschek, Stefan. (2022). Legitimate Wealth? How Wealthy Business Owners are Portrayed in the Press. *Social Justice Research*. 35. 10.1007/s11211-022-00396-1.
- Weible, C. M., Heikkila, T., deLeon, P., & Sabatier, P. A. (2012). Understanding and influencing the policy process. *Policy Sciences*, 45(1), 1–21. <http://www.jstor.org/stable/41487060>
- Wolf, V. (2023, 31. srpen). *Tlak na zdanění jednoho procenta superboháčů stoupá. Státy ale váhají, jak na to*. *Aktuálně.cz*. <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/tlak-na-zdani-jednoho-procenta-nejbo-hatsich-stoupa/r~4012f542473911ee8d680cc47ab5f122/>
- World Inequality Lab. (2022). *World Inequality Report 2022: Executive summary*. <https://wir2022.wid.world/executive-summary/>

Žamboch, J. (2023, 6. březen). *KOMENTÁŘ: Vyšší daň z domů a bytů zdevastuje rodinné vazby*. idnes.cz. https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/nemovitost-dane-stat-socialni-vazby.A230305_191638_ekonomika_mejt

Příloha – seznam analyzovaných médií

TV:

- Nova
- Prima
- CNN PRIMA News
- ČT1
- ČT24
- TV Barrandov

Noviny

- Blesk
- MF dnes
- Metro
- Právo
- Lidové noviny
- Hospodářské noviny

WEB

- Seznam zprávy.cz
- Novinky.cz
- Idnes – zpravodajství
- Iprima/CNN prima news
- Aktuálně.cz
- TN.cz
- iRozhlas.cz
- CT24.cz
- Forum24.cz
- Echo24.cz
- Reflex.cz

Rádio

- ČRo Radiožurnál
- Rádio Impuls
- Frekvence 1
- Evropa 2
- Hitrádio
- Rádio Blaník

Mgr. Daniel Petera | petera-daniel@seznam.cz

vystudoval magisterský obor Veřejná a sociální politika a lidské zdroje na Katedře sociální politiky a sociální práce Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity (Department of Social Policy and Social Work, Faculty of social studies, Masaryk University), Joštova 218/10, 602 00 Brno, Česká republika. Zaměřuje se na téma ekonomické nerovnosti.

Občina / společně sdílené statky / commons

Jiří Silný

Článek se věnuje tématu společně sdílených statků. Nejdříve přináší velmi stručný historický přehled a následně představuje vybrané současné odborné i aktivistické názory na problematiku „commons“. Autor zdůrazňuje, že společně sdílené statky nikdy úplně nevymizely a v současné době se těší zvýšené pozornosti, specificky coby „nové commons“ v digitální oblasti. Podle autora nynější iniciativy v oblasti obecně sdílených statků prokazují stabilitu a podporují rozvoj lokální ekonomické a sociální odolnosti i v dobách krizí, a to především tam, kde se jim dostává určité institucionální podpory.

Společné sdílení přírodních zdrojů jako loviště, pastviny, zdroje vody a vytváření pravidel pro jejich udržitelné využívání bylo po převážnou dobu existence lidského rodu pravidlem. Historicky občinové hospodaření podlehlo do velké míry tlaku kapitalistického způsobu hospodaření a industrializaci a ani státní socialismus nebyl samo-správě zdrojů nakloněn. Commons ale nikdy úplně nevymizely a stávají se znovu předmětem zvýšeného zájmu např. jako „nové commons“ v digitální sféře. S tématem souvisí i koncept globálních společných statků (Global common goods, GCG) a veřejných statků. Různé modely společné (společenské) správy zdrojů mají řadu předností a mohou pomoci s řešením problémů současné civilizace.

Terminologie

Nadpis tohoto článku je tak dlouhý proto, že čeština sice má výraz pro předmět, kterému se věnuje tento text – občina – ale zároveň se využívají i oba ostatní termíny, přitom jejich význam není zcela totožný. Proto na začátek trochu terminologie a etymologie:

Občina – zde nikoli označení územní jednotky (jak se používá ve Slovinsku aj.) ale společně sdílený statek; historický výraz pro půdu, vodní plochy aj. patřící obci, obecní majetek.

Commons – původně z latinského *communis*, přes starofrancouzské *comun* k anglickému *common*, v podstatě s neměnným významem: jde o to, co je společné, společně vlastněné, užívané, sdílené, veřejné.

Sousloví společně (obecně) *sdílené statky/zdroje* představuje vysvětlující opis jednoslovných vyjádření, která jsou buď archaizující (občina), nebo cizorodá (commons).

V textu budou užívány všechny termíny střídatě a okrajově se budeme věnovat také *veřejným statkům*. V debatě se také objevuje kritika použití pojmu „statky“ a preferování obecnějšího „zdroje“. Protikladem všech těchto pojmů/konceptů jsou statky soukromé.

Z minulosti k dnešku

Počáteční období občinového způsobu hospodaření popisuje Ivan Illich následovně: „Lidé nazývali občinou tu část přírodního prostředí, která byla za jejich prahem a kterou nevlastnili, vůči které ale měli uznané nároky na užívání. Ne aby produkovali komodity, ale pro zajištění obživy své domácnosti. Zvykové právo, které humanizovalo přírodní prostředí vytvořením občiny, bylo obvykle nepsané. Bylo nepsané nejen proto, že lidé neměli potřebu ho zapisovat, ale protože to, co jím bylo chráněno, bylo příliš složité na to, aby to bylo možné zachytití paragrafy.“¹ Vedle obhospodařování určitého území byly sdíleny i statky nemateriální povahy – znalosti a dovednosti, kulturní a náboženské tradice atd. Takové uspořádání mělo samozřejmě v různých dobách, místech a kulturách nesčetné varianty, ale později si ukážeme, že lze najít několik základních pravidel, kterými se commons řídily a řídí.

Doba občinového hospodaření je velmi dlouhá, sahá hluboko do minulosti a teprve před historicky krátkou dobou došlo k výraznému zlomu. Tento soumrak občinového systému je dobře zdokumentován na počátku novověku v Evropě. V Británii proběhl známý zápas o zachování občin ve 13. století – a byl následně prohrán s nástupem kapitalismu tamtéž. Ve sporech s normanskými dobyvateli dosáhla britská

¹ Illich, Ivan. *Silence is a Commons. Computers are doing to communication what fences did to pastures and cars did to streets*, s. 2. Dostupné z: <https://www.inist.org/library/1982-03-21.Ilich.Silence%20is%20a%20Commons.pdf> (platnost všech zde uvedených odkazů je ověřena k 10. 9. 2024).

šlechta kodifikace dosavadního zvykového práva, známé jako *Magna Carta* (1215). Je připomínána zejména jako dokument omezující královskou moc a týkající se osobních práv a svobod. Magna charta ale kromě toho upravovala také zachování commons, zakazovala jejich pronájem za peníze a zapovídala zřizování plotů (enclosure), které by bránily jejich obecnému užívání. V podobném duchu byla zároveň sepsána i Charta lesů. Tyto „Charters of Liberties“ vznikly dohadováním mezi královskou mocí, šlechtou, církví i lidovými hnutími „commoners“. Znamenalo to, že i lidé, kteří nevlastnili půdu, měli dál možnost opatřit si obživu a tím i nezávislost na zvůli pánů.² Ještě v polovině 17. století hnutí „true levellers“ (diggerů) vedené Gerardem Winstanleyem spojilo zápas o obnovu občin s vizí spravedlivé společnosti.³ Všem snahám navzdory docházelo k postupnému zabírání občin a ohrazování (enclosure) pozemků získaných do soukromého vlastnictví v rámci původní akumulace kapitálu. To představovalo radikální změnu chápání přírodního prostředí, které se tak stalo „primárně zdrojem ve službách ‘podniků’, které organizováním práce za mzdu proměnily přírodu ve zboží a služby, na kterých závisí uspokojování základních potřeb spotřebitelů.“⁴

Podobným způsobem se pak evropské státy chovaly při svých koloniálních výbojích: půda, která byla využívání kolektivně původními obyvateli, byla obsazována (nebo někdy získávána koupí za minimální částky) a měnila se na soukromý majetek. David Grann popisuje ve svém románu podle skutečných událostí, jak v USA na přelomu 19. a 20. století probíhala likvidace společného užívání půdy praktikované indiánskými kmeny. Vláda vykoupila půdu od Čerokiů a „vydala oznámení, že v poledne dne 16. září 1893 si každý kolonista bude moci obsadit jeden z dvačtyřiceti tisíc vyznačených pozemků, pokud na něj dorazí jako první. Už mnoho dnů před startovním datem přijížděly desítky tisíc mužů, žen a dětí [...] tady stál každý proti každému [...]. Po celé prérii ležela těla lidí a koní, místy se o zábor bojovalo na život a na smrt.“

² Exner Andreas – Kratzwald Brigitte. *Solidarische Ökonomie & Commons. Eine Einführung.*, Mandelbaum, Wien, Berlin, 2021. ISBN 978-3-85476-908-8, s. 77n.

³ Empson, Martin. *A common treasury for all: Gerald Winstanley's vision of Utopia.* Dostupné z: <https://isj.org.uk/a-common-treasury-for-all/#footnote-10080-45>

⁴ Illich, s. 3.

⁵ Grann, David. *Krvavé prachy. Osedžské masové vraždy a zrod FBI.* Leda, 2019, s. 50n.

Sociologická encyklopedie poskytuje přehled teorií o historických podobách občinového systému, který je někdy označován jako „agrární komunismus“, v různých evropských kulturách.⁶ Michael Hauser upozorňuje, že dlouho se občinové hospodaření (obščina, mir) udrželo v Rusku, kde přetrvalo i Stolypinův pokus o privatizaci občin v roce 1905. Leninův „Dekret o půdě“ z 8. listopadu 1917 zrušil soukromé vlastnictví půdy, aby byla rozdělena mezi rolníky „demokraticky organizovanými vesnickými a městskými občinami“. Z těch posléze vznikly „kolchozy“ – forma družstevního hospodářství.⁷ V SSSR a dalších zemích státního socialismu nad principy samosprávy (rady, sověty) brzy převládlo direktivní řízení shora, které omezilo i svobodné rozhodování družstev. Přitom družstevnictví představuje od svého vzniku v polovině 19. století novodobou formu kolektivního (občinového) a demokratického hospodaření. Podobné hodnoty společného hospodaření sdílí i různé komunity – tradiční náboženské nebo i sekulární, jako např. izraelské kibucy.⁸

S nástupem neoklasické ekonomické teorie a praxe, která postupně omezuje poválečný sociální stát, a s kolapsem státního socialismu souvisí i nová vlna „ohrazování“ – ve formě privatizace dalších a dalších zdrojů a služeb. Tyto „new enclosures“ se prosazují pěti hlavními postupy: „V první řadě to je konec společné či komunitní kontroly nad prostředky obživy. Druhým mechanismem je proces, v němž se zabavování nebo přiznávání práv na půdu děje skrze dluh. Další silou je vytváření mobilní a migrující práce jako dominantní formy práce. Novému ohrazování dále přispěl rozpad socialistických forem společností, a v neposlední řadě je to vyvlastňování nových commons s cílem útočit na reprodukci.“⁹

⁶ Nešpor, Zdeněk R., ed. *Sociologická encyklopedie. Sociologický ústav AV ČR*. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Ob%C4%8Dina>

⁷ Hauser, Michael. *Leninovo politické dílo*. Dostupné z: <https://sok.bz/clanky/2024/leninovo-politicke-dilo>

⁸ Exner a Krazwald v uvedené práci věnují kibucům celou kapitolu (s. 159–166).

⁹ Hrdličková, Magdalena. *Commons jako alternativní perspektiva k současnému kapitalismu. Bakalářská práce. Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita. Brno, 2015, s. 21*. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/414935/fss_b/Hrdlickova_BP.pdf. Hrdličková vychází z publikace Midnight Notes Collective, *The New Enclosures*, dostupné z: <https://files.libcom.org/files/mn10-new-enclosures.pdf>.

Někde se ovšem tradiční kultury uchovaly i se společnou správou půdy. Osobně jsem se takovým hospodařením setkal na východním pobřeží Nikaraguy v oblasti obývané původními obyvateli z národa Miskito – půda je tam společná, lze ji pronajmout k užívání, ale ne prodat.

Ralf Hoffrogge upozorňuje, že myšlenka společné správy majetku v současné době zažívá renesanci. Jako příklad uvádí berlínské hnutí za zespolečnění bytového fondu v majetku firmy Deutsche Wohnen & Co., které v roce 2021 získalo v referendu více než milion podpisů.¹⁰

Nové commons a globální veřejné statky

Rozsáhlá debata se vede o tzv. „nových commons“. Může to být sdílení znalostí (jako u Wikipedie nebo licence Creative Commons), komunitní zahrada, komunitní péče nebo otevřený zdrojový kód. „Jako commons můžeme v přírodě chápat takové zdroje, jako jsou například vzduch, voda, DNA, fotosyntéza, osivo, orná půda, rostliny, oceány, oblasti rybolovu, lesy, řeky, sluneční energie, větrná energie, minerály. V oblasti společenství to mohou být zdravotní péče, města, zákony, sociální pojištění, politické instituce, knihovny, univerzity, ulice, hřiště. Kulturními commons jsou [...] například jazyk, náboženství, technologie, medicína, filosofie, internet, vědecké poznatky v jednotlivých oborech.“¹¹ V tomto pohledu commons mohou zahrnovat téměř jakýkoli materiální nebo nemateriální zdroj, který je získáván komunitním způsobem produkce a správy v rámci sociálních vztahů tzv. „commoningu“.¹²

Pojem globální veřejné statky (Global Public Goods, GPGs) byl formulován poprvé v roce 1999 v rámci činnosti agentury Rozvojový program OSN (UNDP). Mohou zahrnovat v užším chápání ekologické statky, ale může k nim patřit např. světové kulturní dědictví nebo stabilita finančních trhů, záleží na dosaženém celosvětovém poli-

¹¹ Hrdličková, s. 9. *Opírá se o Barnes, P. 2006. Capitalism 3.0: A guide to reclaiming the commons. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.*

¹² Bodirsky, Katharina. *The New Commons. Oxford Research Encyclopedias. Anthropology. Dostupné z: <https://oxfordre.com/anthropology/display/10.1093/acrefore/9780190854584.001.0001/acrefore-9780190854584-e-351>*

tickém konsenzu. „Z Deklarace tisíciletí OSN, která stanoví společné chápání cílů a úkolů všech členů OSN, jež jsou společnou odpovědností všech států, lze odvodit minimální shodu na dnes existujících všeobecných hlavních zásadách míru a mezinárodní bezpečnosti, ochrany lidských práv, mezinárodní spravedlnosti, zdraví, znalostí a informací, jakož i ochrany klimatu, biologické rozmanitosti, lesů a oceánů. Zatímco přírodní zdroje, jako je klima nebo biologická rozmanitost, lze chránit politickými opatřeními, jiné, jako je mír a mezinárodní bezpečnost, musí nejprve zajistit mezinárodní společenství; další, jako je ochrana lidských práv nebo hospodářská stabilita, musí být zaručeny vytvořením institucionálního rámce.“¹³

Občina: tragédie, nebo pravidla

Velkým nepochopením commons jako společenského uspořádání se vyznačuje krátký – šestistranný – text biologa a ekologa Garretta Hardina z roku 1968 nazvaný „Tragédie obecní pastviny“.¹⁴ Hlavní otázkou článku je, jak zabránit zničení planety přemnožením lidstva. Podle Hardina je třeba důsledně omezovat porodnost, jinak Země dopadne jako vypasená obecní pastvina. Došel k tomu úvahou, že když každý bude sledovat svůj zájem a nadužívat společné zdroje, bude nakonec tyto zdroje vyčerpány. K vyčerpání zdrojů nepochybně dochází, a to i na celoplanetární úrovni. A také platí, že to souvisí s úsilím o dosažení osobního prospěchu. Ale soukromý osobní prospěch je pravým opakem logiky, která stojí za občinovým hospodařením.

Svého času měl Hrdinův článek ohromný ohlas a někteří jím argumentují dodnes. Hardinova práce vycházela spíše než z výzkumu reálných commons z ideologických

¹³ Schubert, Anja. Bayer, Sarah. *Aktueller Begriff. Globale öffentliche Güter. Deutscher Bundestag. Wissenschaftliche Dienste. Dostupné z: https://www.bundestag.de/resource/blob/191084/0502d4c8f798b8c528773c4654b53870/globale_oeffentliche_gueter-data.pdf. Srovnání mezi commons a globálními veřejnými statky nabízí např. Brando, Nicolás a kol. *Governina as commons or as global public goods. Two tales of power. International Journal of the commons. Dostupné z: <https://thecommonsjournal.org/articles/10.18352/ijc.907>**

¹⁴ Hardin, Garrett. *The Tragedy of the Commons. In: Science, New Series, roč. 162, č. 3859 (13. 12. 1968), s. 1243–1248. Dostupné z: https://www.garretthardinsociety.org/articles/art_tragedy_of_the_commons.html*

předpokladů a posloužila jako argument pro nastupující vlnu neoliberální ekonomie s novými „enclosures“. K teoretické výbavě neoliberalismu patří tvrzení, že soukromé vlastnictví je efektivnější než vlastnictví státní nebo veřejné a že každý člověk jedná utilitárně – sleduje především vlastní zájem („homo economicus“).¹⁵ Tyto hypotézy mají podobně jako Hardinovy úvahy ovšem sotva oporu v realitě. Přesto je na tomto vratkém základě postavena ekonomická politika prosazující privatizaci, deregulaci, liberalizaci a komodifikaci všeho s katastrofálními sociálními a ekologickými důsledky.

Nejvýznamnější kritičkou Hardina a jeho následovníků se stala Elinor Ostromová, laureátka Nobelovy ceny za ekonomii z roku 2009. Její kniha „Správa commons. Vývoj institucí pro kolektivní jednání“¹⁶, má solidních 295 stran a opírá se o velké množství empirického materiálu ohledně fungování občin v nejrůznějších kulturách. Ostromová stanovila osm pravidel, která jsou nezbytná, aby „společně sdílené zdroje“ (common-pool resources, CPR) byly dlouhodobě udržitelné. Stručně jde o následující zásady:

1. *Jasně vymezené hranice.* Musí být jasné, o jaké společné zdroje se jedná a kdo má právo je odebírat.
2. *Soulad mezi pravidly přivlastňování a poskytování a místními podmínkami.* Pravidla určují reálné možnosti – kdy, kde atd.
3. *Ujednání o kolektivní volbě.* Na úpravě pravidel se podílí většina těch, kterých se to týká.
4. *Monitorování.* Je třeba kontrolovat podmínky a chování v rámci CPR.
5. *Odstupňované sankce.* Při porušení pravidel jsou ukládány odstupňované sankce.
6. *Mechanismy řešení konfliktů.* Existuje možnost rychle řešit vznikající konflikty.
7. *Minimální uznávání práv na organizování.* Předpokládá se, že neexistují zásadní omezení ze strany úřadů apod.
8. *Vnořené podniky (nested enterprises).* U větších systémů je vhodné organizovat několik vrstev rozhodování.

¹⁵ Johanisová, Naďa. *Ekologická ekonomie: vybrané kapitoly*. Masarykova univerzita. Brno. 2014, s. 60–61. ISBN 978-80-210-7116-2.

¹⁶ Ostrom, Elinor. *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, 1990, ISBN 978-0-521-40599-7. Pravidla jsou pojednána na s. 90–102. Dostupné z: <https://archive.org/details/governingthecommons/mode/2up?view=theater>

Ostromová a řada jejích spolupracovníků vytvořili komplexní „rámec sociálně-ekologických systémů (SES)“ sloužící dalšímu rozvoji teorie společných zdrojů a kolektivní samosprávy. Nepoměr mezi Hardinovými tvrzeními a skutečností vyjadřuje půvabný „zákon Ostromové“: „Uspořádání zdrojů, které funguje v praxi, může fungovat i teoreticky“ (Lee Anne Fennell¹⁷).

Commons jako společenské systémy

Schematicky lze rozdíly mezi soukromými statky a commons vyjádřit v kategoriích vyloučitelnosti a rivality. Ilona Švihlíková do přehledu přidává ještě statky veřejné a klubové:

	Vyloučitelné	Nevyloučitelné
Rivalitní	Soukromé statky	Commons
Nerivalitní	Klubové statky	Veřejné statky ¹⁸

Vyloučitelnost znamená, že ne každý má volný přístup (např. musí zaplatit), a rivalita se týká toho, že daný statek může mít buď jeden, nebo druhý příjemce, nikoliv oba dva.

V současné debatě se prosazuje pohled ukazující commons jako systém společenských vztahů. De Angelis mluví o commons jako o třech vzájemně propojených společenských systémech. Je to (1.) soubor zdrojů, vlastněný a spravovaný (2.) komunitou spoluvlastníků, kteří (3.) vykonávají praxi společného spravování zdrojů, jež slouží k reprodukci jejich životů i zdrojů. Pod tuto definici lze zařadit všechny nehierarchické formy lidské spolupráce.¹⁹

¹⁷ Fennel, L. A. *Ostroms' Law: Property rights in the commons. International Journal of the Commons*. March 2011, 5: 9–27. Dostupné z: <https://thecommonsjournal.org/articles/10.18352/ijc.252>

¹⁸ Švihlíková, I. *Veřejná a participativní ekonomika*. 2021. ISBN 978-80-7615-070-6, s. 25 nn. Na s. 31 je uvedena tabulka podle Ostromové, která pracuje s kategoriemi odečitelnosti (statku ubývá) a obtížnosti vyloučení jednotlivce ze spotřeby.

¹⁹ De Angelis, Massimo. *Commons in: Pluriverse. A Post-Development Dictionary*. Edited by A. Kothari, A. Salleh, A. Escoboar, F. Demaria, A. Acosta. New Delhi, 2019. 384 s. ISBN: 978-81-937329-8-4

Potenciál společného sdílení zdrojů

Spolu s nástupem kapitalistického způsobu hospodaření a později i industrializace a urbanizace vzniká novodobá společnost organizovaná ve větších celcích a zároveň individualizovaná a soutěživá. Do značné míry zanikají tradiční pospolitité, soudržné společenské jednotky. Tento proces analyzoval sociolog Ferdinand Tönnies jako rozdíl mezi pospolitostí (Gemeinschaft) a společností (Gesellschaft). Občiny a tradiční commons představují typickou hospodářskou formu pojící se s pospolitostí zejména ve venkovském prostředí. Ale i v moderní době známe nové formy společného hospodaření. V polovině 19. století tak vznikala první dělnická spotřební družstva, kde pojivem byla solidarita vznikající mezi pracujícími v průmyslových závodech. Družstevnictví, které dnes zahrnuje nejrůznější oblasti činnosti, je celosvětově významný ekonomický i sociální faktor a v některých případech se družstvům daří vytvářet i komplexní regionální hospodářské systémy, které přesto uchovávají princip společného vlastnictví, ekonomické demokracie a solidarity (např. známé baskické družstvo Mondragon).

Hnutí commons, obdobně jako družstevní hnutí, se může k ekonomii hlavního proudu, založené na soukromém vlastnictví, konkurenci a tržní směně, vztahovat různým způsobem a princip commons je přijatelný pro zastánce různých politických směrů. V. Papadimitropoulos popisuje tři teorie commons: liberální, reformní a antikapitalistickou. Liberálové se staví za koexistenci commons se státem a trhem. „Reformisté se zasazují o postupné přizpůsobování kapitalismu commons za pomoci partnerského státu, zatímco antikapitalisté v protikladu k liberálům i reformistům podporují rozvoj commons proti kapitalismu a mimo něj.“²⁰ Autor se domnívá, že technologický pokrok bude podporovat commons a do budoucna vidí největší potenciál u reformistické teorie otevřeného kooperativismu, a to za předpokladu, že budou vytvořeny odpovídající institucionální podmínky: „Proto jsou transparentnost informací, sdílení hodnot, solidarita a samospráva zdola nahoru základními proměnnými

²⁰ Papadimitropoulos, Vangelis. *The Politics of the Commons: Reform or Revolt?* *Journal for a Global Sustainable Information Society*, 5. 6. 2017.

Dostupné z: <https://www.triple-c.at/index.php/tripleC/article/view/852>

individuální a kolektivní autonomie, neboť umožňují komunitě nebo skupině formulovat své hodnoty v závislosti na potřebách a schopnostech svých členů“ (tamtéž).

Podobně potenciál společně sdílených statků popisuje ve svém programovém eseji David Bollier: „Commons nepředstavují jen intelektuální konstrukt, ale také souhrn autonomně organizovaných projektů po celém světě, které uspokojují lidské potřeby spravedlivějším, odpovědnějším a ekologičtějším způsobem. Patří mezi ně tak rozmanité snahy, jako jsou družstva pro sdílení osiva v Indii, hnutí „právo na město“ po celé Evropě, které požaduje, aby veřejné prostory sloužily všem, komunity programátorů open source softwaru, kteří vytvářejí sdílený kód, lokality, jež používají alternativní měny, aby oživily své ekonomiky; místní potravinové iniciativy, jako jsou komunitou podporované zemědělství, Slow Food nebo permakultura. Jako systém zajišťování a správy zdrojů, na nichž jsou lidé závislí, umožňují jim commons vytvářet vlastní pravidla. To jim dává značnou míru suverenity a kontroly v oblastech každodenního života, které jsou pro ně důležité. Commons jim mohou pomoci znovu nalézt spojení s přírodou a mezi sebou navzájem, stanovit limity pro využívání zdrojů a internalizovat ‚negativní externality‘, které jsou tak často spojovány s tržním chováním. Můžeme také přiměřeně rozšířit tradiční drobné commons a představit si nové formy rozsáhlejších institucí commons, jako jsou např. trusty zainteresovaných stran a „státní správci commons“, které mohou spravovat infrastrukturu a velké přírodní systémy“.²¹

V praxi se ukazuje, že už existující iniciativy prokazují stabilitu a podporují rozvoj lokální ekonomické a sociální odolnosti i v dobách krizí, zejména tam, kde existuje vyšší míra institucionální podpory. Zároveň do společenských systémů, které namnoze trpí erozí důvěry v zastupitelskou demokracii, vnášejí žádoucí prvek demokracie ekonomické.

ThDr. Jiří Silný | jirisilny3@gmail.com

je pedagog a publicista aktivní v několika nevládních organizacích a družstvech.

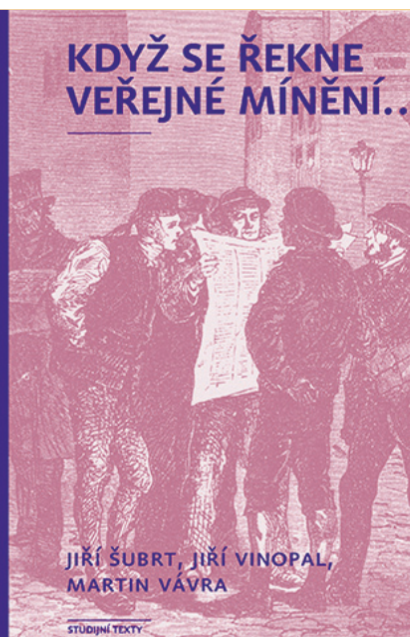
²¹ Bollier, David. *The commons as a template for transformation*. Great Transition Initiative. 2014 (duben). Dostupné z: <https://greattransition.org/publication/the-commons-as-a-template-for-transformation>

Když se řekne veřejné mínění...

Jan Keller

Šubrt, Jiří – Vinopal, Jiří – Vávra, Martin: Když se řekne veřejné mínění... Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2024, 138 stran, ISBN 978-80-246-5836-0.

Recenze se zabývá knihou, jejíž autoři rozebírají fenomén veřejného mínění, a to jak po stránce obecně teoretické, tak v rovině empirického výzkumu a měření. Na poměrně malé ploše jsou předloženy doklady o různosti pohledů na povahu veřejného mínění v sociologii, v psychologii a v oblasti mediálních studií. Autoři se zabývají nejen odlišnými hodnoceními povahy veřejnosti, ale také faktory, které názory a postoje veřejnosti ovlivňují, i vztahem mezi individuálními preferencemi a veřejným míněním jako společenským faktem ve smyslu Durkheimově. Recenzent se vyjadřuje pouze k teoretickému a historickému rozměru úvah, nikoliv k otázkám metodologie měření a organizací, které se tímto měřením zabývají. Upozorňuje, že každý rozbor veřejného mínění předpokládá hlubší analýzu fungování společnosti, která se v rovině legitimizace vládnoucí moci právě na veřejné mínění odvolává.

Výzkum veřejného mínění, jeho povahy a jeho významu pro politický systém je relevantní hned pro několik společenskovedních disciplín. Kromě sociologie k němu mají co říci také mediální studia, psychologie, filozofie a pochopitelně politologie. Trojice autorů podává stručný přehled vývoje a současného stavu bádání o této problematice. Není to úkol jednoduchý, protože teoretické úvahy o povaze

veřejného mínění nebývá snadné propojit s technickými problémy jeho empirického zkoumání, což je ostatně údělem společenských věd obecně.

Jen na první pohled může veřejné mínění působit jako něco přirozeně daného, všem dobře známého a neproblematického. Autoři vznášejí řadu otázek, které zjednodušující pohled hned v úvodu zpochybňují. V rovině historické se tážou: Vzniká veřejné mínění spolu s moderní společností, anebo fungovalo v různých podobách už v dávnější historii? V rovině sociologické otázka zní: Je veřejné mínění jakousi nadosobní silou, která zvnějšku působí na názory lidí a formuje je, anebo je součtem postojů jednotlivců žijících v dané společnosti? V rovině politické se jedná o otázku ze všech nejpodstatnější: Je veřejné mínění založeno na principu otevřené diskuse a umožňuje občanům kontrolovat vládu a popřípadě korigovat její vládnutí, anebo je výsledkem politické a mediální manipulace a umožňuje vládnoucím usměrňovat názory lidí a posilovat tím svou vlastní moc?

V těchto souvislostech se autoři postupně dotýkají řady jevů ovlivňujících chod veřejného života v moderní společnosti. Patří k nim vznik a fungování anonymních davů, povaha takzvané masové společnosti, vztah masy a elity, existence různých forem publika a tedy také různých veřejností, ale též charakter masové komunikace, úloha názorových lídrů a různé podoby rutinně užívaných mediálních praktik.

V souvislosti se všemi těmito koncepty si autoři opakovaně kladou otázku, zda je veřejnost spíše aktivní, racionálně uvažující a zodpovědná, anebo naopak emotivní, iracionální a snadno manipulovatelná. I když na podobné otázky není možno podat jednoznačnou a univerzálně úplatnou odpověď, analýze by prospělo, pokud by více zohlednila historickou dimenzi, která by dala výkladu pevnější strukturu. Nabízí se zde například periodizace vývoje modernity Petera Wagnera. Jak známo, tento německý sociolog rozlišuje mezi omezeně liberální modernou 19. století a organizovanou modernou rodící se koncem 19. století a trvající po většinu století dvacátého.

Pro první fázi je charakteristické, že univerzální hodnoty liberalismu jsou aplikovány vysoce selektivně. V zásadě se vztahovaly pouze na bílé a zámožné muže. Působení médií bylo tehdy omezeno na tisk. Tomu odpovídá pojetí veřejnosti jako

prostoru racionální diskuse probíhající na základě zvažování věcných argumentů. Jakkoliv může být toto chápání idealizováno, ostře kontrastuje s poměry organizované moderny, která postupně vtahuje do hry veškeré dospělé obyvatelstvo bez ohledu na pohlaví, barvu pleti a sociální situaci. Zároveň dává vznik kolosům výroby, spotřeby i mediálního působení, kde tištěná média již nehrají prim. Náklady na pořízení a udržování těchto systémů bývají natolik vysoké, že je lze používat jen při masovém provozu, což předpokládá rozvoj stále sofistikovanějších způsobů získávání zájmu a pozornosti uživatelů. Tomu odpovídá mnohem skeptičtější pohled na veřejnost jako na víceméně pasivní objekt působení, který se vyplatí o čemkoliv přesvědčit a pro cokoliv získat.

Pokud by autoři hodnocené knihy použili podobný rámeček výkladu, pomohlo by to objasnit rozpor, na který poukazují. Spočívá v tom, že právě v době, kdy sílí podezření o snadné manipulovatelnosti názorů, přichází s novopozitivismem přesvědčení o tom, že lze exaktně měřit veřejné mínění jako soubor ryze individuálních postojů. Ve skutečnosti je okolnost, že masová společnost podporuje rozvoj individualismu, paradoxem jen zdánlivým. Organizovaná modernita prohlubuje rozklad primárních forem sociability a navazuje jednotlivce bezprostředně na fungování organizačních kolosů: v oblasti výroby se tak děje v podobě individuální pracovní síly, v oblasti spotřeby v podobě individuálního zákazníka, v oblasti působení médií v podobě individualizovaného posluchače a diváka. Čím více prostoru pro to, aby si mohl každý vybírat sám za sebe, tím více tlaků na to, aby byl tento výběr podřízen zájmům toho, kdo práci, zábavu či informace organizovaně nabízí.

S přihlédnutím k těmto skutečnostem je třeba vnímat konstatování, že metody výzkumu veřejného mínění jsou od počátku inspirovány demokratickou volební procedurou. Podobně jako ve volbách má každý jedinec jeden hlas a každý hlas má stejnou váhu (str. 37). Na řadě míst autoři ostatně ukazují, že za touto formální rovností je ukryta hustá síť těch, kdo veřejné mínění ovlivňují. Můžeme mezi ně řadit politické a mediální propagandisty, nejrůznější názorové vůdce, ale také celou skupinu, k níž člověk náleží, a někdy dokonce i vlastní životní zkušenost. Odkrývání přediva všech těchto a některých dalších faktorů je pochopitelně mnohem obtížnější než sčítání výsledných hlasů.

Stále znova se tak v knize vynořuje otázka, nakolik patří veřejné mínění k samotným základům demokracie a nakolik může naopak demokracii ohrožovat. Poněkud naivně vyznívá konstatování, že „pro výzkumnou frontu je charakteristická důvěra k demokratickým institucím a k demokratickému systému, který právě výzkumy veřejného mínění dotvářejí“ (str. 30). Vždyť na jiném místě se píše, že lze najít „mnohé doklady o tom, jak často se velké skupiny lidí, a někdy dokonce i celé národy, mýlily anebo se nechávaly obelhávat. To, že určitý názor zastává většina, nelze totiž nikdy brát jako dostatečný důkaz, že se jedná o názor správný“ (str. 38). Podobná konstatování mohou být pravdivá, z knihy se ovšem nedozvíme, kdy je hlas většiny silnou oporou demokracie a kdy jen projevem pomýlenosti mas. Přitom právě odpověď na tuto otázku není z hlediska posouzení charakteru veřejného mínění nijak podružná.

Své vlastní stanovisko ohledně vztahu veřejného mínění a osudu demokracie autoři naznačují odkazem na Rupnikovu stať z roku 2018 nazvanou Populismus ve střední Evropě. Takový argument ovšem neobstojí. Co když takzvaný „populismus“ není projevem jakéhosi pomýleného veřejného mínění, ale jen nálepkou, kterou využívají určité politické síly za účelem ovlivňování veřejného mínění ve svůj prospěch? Kritická společenská věda by se zajisté měla i touto eventualitou vážně zabývat.

Výklad vývoje názorů na celkovou povahu veřejného mínění svým způsobem vrcholí nástinem koncepce německé badatelky Elizabeth Noelle-Neumannové. Publikovala ji pod označením „spirála mlčení“ v několika vydáních v průběhu 80. a 90. let 20. století. Jejím základem je tvrzení, že charakter veřejného mínění určují ti, kdo jsou momentálně nejvýřečnější a nejhlasitější. Ti ostatní se z obavy, aby nebyli sociálně izolováni, většinou uchylují k mlčení. Spirála mlčení posiluje konformitu, takže veřejné mínění nekontroluje vládu, nýbrž ovládá občany, kteří raději mlčí, aby je to hlasitě neskandalizovali. I přes možný nesouhlas malých skupinek disidentů se tak formuje celkové názorové klima společnosti. Autoři soudí, že výklad Noelle-Neumannové je „patrně poněkud jednostranný“ a dost možná neplatí pro všechny společnosti (str. 85).

K tomu lze jen dodat, že v samotném Německu měl její výklad širší ohlas a má i své pokračování. Psycholog Rainer Mausfeld vydal v roce 2015 knihu

s názvem Proč mlčí jehňátka. Od té doby vyšla už několikrát. Konstatuje v ní, že jakékoliv analýze povahy veřejnosti by měl předcházet seriózní rozbor fungování společenského systému, který se na mínění veřejnosti odvolává. Takový rozbor by měl mimo jiné dokladovat, v jakém měřítku a nakolik snadno dochází v daném systému k transformaci moci politické v moc ekonomickou a zase zpět. Měl by být schopen ukázat, v jaké míře se centra moci ekonomické a politické navzájem sblíží a doplňují právě v oblasti ovlivňování veřejného mínění. Měl by přitom upozornit na úlohu nej-různějších myšlenkových tanků, nadací i neziskových organizací jistého typu nejen při ovlivňování, ale i při suplování veřejného mínění. Měl by být schopen doložit, jak je to zařízeno, že demokracie funguje způsobem, který je bez rizika pro majetkové a vlivové elity. Bez takového hlubšího rozboru je možno podat jen přehled různě optimistických, či naopak pesimistických mínění o povaze veřejného mínění.

Taková analýza, konstatuje Mausfeld, pochopitelně vychází z uznání, že demokracie je nejvíce ze všech známých politických systémů schopna omezovat moc vládnoucích. Tato analýza však není úplná, pokud neukáže, pomocí jakých technik dokážou mocní demokracii manažovat. Způsoby ovlivňování a ovládání veřejného mínění mezi tyto techniky nepochybně patří. Sto let po Edwardu Bernaysovi (zmínka o něm v recenzované knize chybí) jsou způsoby mnohem propracovanější a zároveň skrytější než kdykoliv dříve. Tím větší pozor je třeba dávat při měření veřejného mínění na to, co se vlastně měří.

Prof. PhDr. Jan Keller, CSc. | jan.keller@osu.cz

je emeritním profesorem na Katedře zdravotně-sociálních studií Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity (Faculty of Social Studies, University of Ostrava), Česko-bratrská 16, 702 00 Ostrava, Česká republika. Zaměřuje se na dějiny sociologie, sociologii organizace a na problematiku sociálního státu.

Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít

Jan Mertl

Hejzlarová, Eva M. – Mouralová, Magdalena – Štěpánková Štýbrová, Martina (eds.): Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2023, 536 stran, ISBN 978-80-246-5561-1.

Hodnocená kniha přináší komplexní pohled na využití různých typů dat v rámci výzkumu veřejné politiky. Tato publikace, do níž přispěli odborníci z různých akademických oblastí, propojuje teoretické koncepty s praktickými příklady, což čtenářům umožňuje lépe porozumět metodám sběru, analýzy a aplikace dat. Kniha se zaměřuje na široké spektrum datových typů, včetně administrativních dokumentů, mediálních výstupů či dat ze sociálních médií, a nabízí detailní náhled na jejich etické a praktické aspekty. Recenze oceňuje pedagogickou hodnotu publikace, jasnou strukturu a přístupný jazyk, který umožňuje porozumění i čtenářům bez hlubokých znalostí výzkumných metod. Představuje tak cenný zdroj informací pro akademiky, odborníky i studenty, kteří se chtějí dozvědět více o praktickém využití dat v oblasti veřejné politiky.

FANTASTICKÁ DATA VE VEŘEJNÉ POLITICE A JAK JE VYUŽÍT

EVA M. HEJZLAROVÁ,
MAGDALENA MOURALOVÁ,
MARTINA ŠTĚPÁNKOVÁ ŠTÝBROVÁ
(EDITORKY)

STUDIUM TEXTY

Kniha „Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít“ je komplexní publikací, která se zaměřuje na využití různých typů dat ve výzkumu veřejné politiky. Editorky Eva M. Hejzlarová, Magdalena Mouralová a Martina Štěpánková Štýbrová shromáždily rozsáhlý kolektiv autorů z různých akademických pracovišť, aby poskytly pohled na to, jak data mohou být sbírána, analyzována a aplikována ve veřejných politikách. Koordinace tohoto kolektivu musela být náročná a editorská práce v tomto směru tvoří součást tvůrčího procesu knihy. Je mimořádně důkladným průvodcem, který

propojuje teoretický přístup k výzkumu veřejné politiky s praktickými příklady využití různých typů dat. Publikace se zaměřuje na metodologii zkoumání veřejné politiky, přičemž nabízí přehled různorodých datových zdrojů, metod jejich analýzy a aplikačních přístupů. Pochází z akademického prostředí Univerzity Karlovy a zahrnuje širokou paletu přístupů autorů a autorek, kteří přinášejí zkušenosti z vlastního výzkumu.

Jednou z hlavních předností této knihy je její široký záběr. Její struktura je rozdělena do několika částí, které se věnují jak kvalitativním, tak kvantitativním metodám výzkumu a různým typům dat, včetně administrativních dokumentů, mediálních výstupů a dat ze sociálních médií. Autoři se zaměřují nejen na to, jak tato data využít, ale také na etické otázky spojené s jejich sběrem a zpracováním, což činí knihu relevantní nejen pro akademiky, ale i pro odborníky, kteří se podílejí na tvorbě a analýze politiky.

Již samotný název „Fantastická data“ signalizuje tvůrčí přístup autorů ke zkoumání veřejné politiky. Přestože pojem „data“ může působit poněkud formálně, kniha dokazuje, že data mohou být fascinující a plná potenciálu. Zajímavým aspektem je i použití konkrétních příkladů z reálného výzkumu. Většina kapitol je doplněna nejen teoretickým výkladem, ale i praktickými ukázkami, jak jednotlivé metody a techniky fungují v praxi. To umožňuje čtenářům lépe pochopit proces výzkumu od začátku až do konce a roli empirických dat v něm.

Významným rysem knihy je její praktická orientace. Nejde pouze o teoretický přehled metod a technik, ale o konkrétní ukázky, jak se s daty v rámci výzkumu skutečně pracuje. Každá kapitola obsahuje příklady, které jsou založeny na reálných studiích a výzkumech, což umožňuje čtenářům získat hlubší vhled do toho, jak metodologické nástroje fungují v praxi.

Publikace je rozdělena do pěti hlavních částí, z nichž každá se zaměřuje na jiný typ dat nebo přístup k výzkumu. Hlavním cílem je předvést, jak mohou různé typy dat přispět k efektivnějšímu výzkumu ve veřejné politice. Těmito typy dat jsou data vzniklá z interakce s lidmi (např. rozhovory, fokusní skupiny), administrativní dokumenty (např. legislativní dokumenty, správní rozhodnutí), mediální data a data z digitálního prostoru (např. sociální sítě). V každé kapitole se objevují konkrétní příklady výzkumů, které ukazují, jak jednotlivé druhy dat mohou být sbírány, analyzovány a aplikovány ve veřejněpolitickém výzkumu.

1. Data vzešlá z interakce s konkrétními lidmi

První část knihy se soustředí na data získaná přímo z interakcí s aktéry veřejné politiky. Kapitola 1 například podává přehled o tom, kdo je aktér ve veřejné politice a jaké jsou možnosti jejich výzkumu. Jedním z konkrétních příkladů je studie využívající fotoelicitaci ve fokusních skupinách s lidmi ohroženými sociálním vyloučením, což ilustruje, jak je možné zprostředkovat hlas marginalizovaných skupin ve výzkumu. Další příklady zahrnují využití etnografie v ordinacích dětských lékařů nebo deníkové záznamy rodičů dětí, které nastupují do mateřských škol.

2. Administrativní data

Tato část knihy se zaměřuje na analýzu administrativních a veřejněpolitických dokumentů. Kapitola 2 popisuje typy veřejněpolitických dokumentů, jakými jsou strategické plány nebo evaluační zprávy. Například podkapitola 2.4 se věnuje analýze strategických dokumentů v oblasti lokální integrační politiky migrantů. Dále kniha přináší konkrétní ukázky, jak využívat právní dokumenty nebo soudní rozhodnutí pro veřejněpolitický výzkum, což činí tuto část nesmírně užitečnou pro ty, kdo pracují s legislativními daty.

3. Data z mediálního prostoru

Třetí část knihy pokrývá práci s mediálními výstupy a sociálními médii. Kapitola 7 se zaměřuje na mediální analýzu, kde se ukazuje, jak lze analyzovat například mediální obsah týkající se inkluze ve vzdělávání. Zajímavá je subkapitola 7.5.2. věnovaná mediální analýze v oblasti zdravotní politiky, konkrétně pak změnám institucionálního uspořádání nemocnic. Kapitola 8 se věnuje sociálním médiím a jejich významu jako zdroje dat ve veřejné politice. Jako konkrétní příklad je uveden výzkum zaměřený na učitele a jejich prožívání pandemie covidu-19 prostřednictvím facebookových skupin.

4. Data z prostředí výzkumu

Čtvrtá část knihy se zabývá sekundární analýzou existujících dat a systematickou rešerší. V této části autoři demonstrují, jak lze použít již dostupná data k novému výzkumu a jakým způsobem provádět systematickou rešerši. Kapitola 12 ukazuje například analýzu efektivních intervencí prevence sebevražd.

5. Další fantastické přístupy k datům

Poslední část knihy se soustředí na inovativní přístupy, jako je například process tracing – metoda, která umožňuje podrobně analyzovat procesy vedoucí k určitému výsledku ve veřejné politice. Zajímavým příkladem je výzkum vzniku Úřadu práce ČR. Autoři také představují metodu institucionální analýzy, kterou aplikují na přerozdělování veřejných prostředků v rodině.

Jedním z významných přínosů knihy je také její pedagogická hodnota. Autoři se snaží své poznatky předat začínajícím výzkumníkům a výzkumníci, přičemž poskytují jasné návody a rady, jak postupovat při výzkumu. Toto je obzvláště užitečné pro studenty sociálních věd, kteří se často potýkají s otázkami, jaký kvantitativní přístup zvolit nebo jak správně interpretovat výsledky. Autoři přidávají konkrétní metodologické tipy a varují před možnými úskalími při práci s daty.

Jazyk knihy je přívětivý i pro čtenáře, kteří nemají hluboké předchozí znalosti o metodologii výzkumu veřejné politiky. Struktura knihy je jasná a logická, což umožňuje čtenářům snadno sledovat jednotlivé kapitoly nebo si vybrat ty, které jsou pro ně nejrelevantnější.

Celkově lze uvést, že publikace „Fantastická data ve veřejné politice“ je cenným zdrojem informací pro akademickou obec, a dále pro všechny čtenáře, kteří se chtějí dozvědět více o tom, jak reálně využívat data a neredukovat práci s nimi jen na korelační analýzu v tabulkovém editoru. Kniha přináší nové perspektivy a nástroje pro zkoumání veřejné politiky, a to způsobem, který je srozumitelný i pro ty, kteří nemají s výzkumem bohaté zkušenosti. Je to kvalitní odborná publikace, ale také praktický průvodce, který může výrazně přispět k lepšímu pochopení a aplikaci veřejné politiky v praxi.

Doc. Ing. Jan Mertl, Ph.D. | jan.mertl@outlook.com

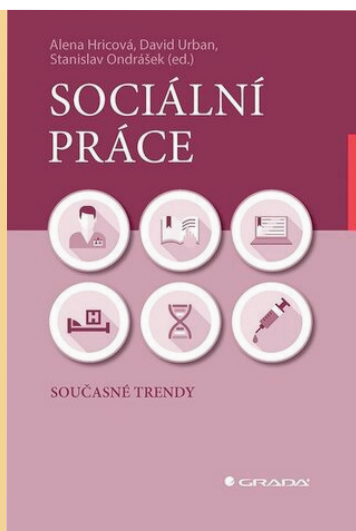
absolvoval doktorské studium na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze u prof. Krebse. Nyní je docentem v oboru hospodářská politika na katedře financí Vysoké školy finanční a správní (Department of Finance, University of Finance and Administration), Estonská 500, 101 00 Praha 10. Odborně se věnuje sociálnímu zabezpečení, veřejným financím a zdravotní politice.

Sociální práce: současné trendy

Vladimír Barák

Hricová, Alena – Urban, David – Stanislav, Ondrášek (ed.): Sociální práce. Současné trendy. Praha: Grada, 2024, 300 stran, ISBN 978-80-271-5131-8.

Recenzovaná kniha – práce více než dvaceti autorů – si klade za cíl představit a diskutovat aktuální trendy v oblasti sociální práce. Přináší zajímavé příspěvky přibližující nové výzvy, vědecké výzkumy i již poměrně dobře známé problémy v oblasti sociální práce. Autoři tak většinou činí neotřelým úhlem pohledu a netradičními způsoby řešení. Za slabinu hodnocené knihy recenzent pokládá nesjednocenost ve zpracování jednotlivých kapitol, kdy některé splňují kritéria příspěvků pro respektované odborné časopisy, zatímco jiné mají spíše ráz úvahy nebo glosy.

Sociální práce je, pokud se omezíme pouze na knižní produkci, v českých a slovenských reáliích značně opomíjenou vědní a praktickou disciplínou. Kdyby situaci nezachraňoval (výborný) odborný vědecký časopis Sociální práce / Sociální práca vydávaný Asociací vzdělavatelů v sociální práci, byli by zájemci o tuto oblast do značné míry omezeni jen na zahraniční výzkumy (jen málo vypovídající o tuzemských reáliích) či na někdy i desítky let staré odborné publikace. V tomto ohledu je nutné ocenit, že kolektiv autorů recenzované knihy předkládá něco nového, co má ambici zaplnit mezeru na trhu a posunout sociální práci – jako mimořádně společensky potřebnou disciplínu – do středu pozornosti.

Čtenářům se dostává 23 statí uspořádaných do šesti základních okruhů podle zaměření autorů. Těmi okruhy je sociální práce ve školách, dále aktuální problémy

sociální práce a sociálních služeb, digitalizace v sociální práci (jde o první českou knihu o sociální práci, jež zohledňuje obrovský rozmach umělé inteligence). Dále jsou tematizovány minoritní skupiny a marginalizovaní, zdraví a sociálně-právní témata. Tematické rozpětí publikace je opravdu unikátní.

Publikace ale má i slabiny, některé přitom vychází ze samotného charakteru knihy. „Uhlídat“ více jak dvacet autorů musí být opravdu náročné, pokud chce editorský tým ve výsledku přijít s ucelenou knihou, jež splňuje vysoké nároky na odborný titul. „Jelikož se jedná o kolektivní monografii, za obsahovou stránku odpovídají individuální autoři,“ uvádí editoři v úvodu. I přes toto jasné stanovisko se recenzent domnívá, že editoři mohli do jednotlivých kapitol zasáhnout důkladněji. Kvalita a přehlednost jednotlivých částí jsou totiž dosti kolísavé. Zatímco některé jsou mimořádně kvalitně zpracované a naplňovaly by znaky vědeckého článku pro respektované odborné časopisy, jiné mají spíše charakter glosy či úvahy. Podobné je to se strukturou jednotlivých kapitol, kdy například ani abstrakty nemají po obsahové stránce stejnou vypovídací hodnotu.

Rovněž pojetí knihy, kdy zařazeny jsou příspěvky teoretiků i praktiků, je sporné. Pohled odborníků z praxe je jistě cenný a pro čtenáře, mezi které budou patřit například i studenti, přínosný. Je však možné, že ještě lépe by příspěvky odborníků z praxe fungovaly separátně, možná v samostatné knize. Přispělo by to ke konzistentnějšímu dílu. Nicméně takové výhrady je třeba brát s rezervou, neboť do nich značně promlouvá míra recenzentova konzervatismu. Lektorský posudek od Magdaleny Hankové, jehož část nakladatelství Grada využívá k propagaci knihy, naopak zmíněný přístup editorů oceňuje: „Kladně kvituji, že některé kapitoly nezůstávají pouze v deskriptivní rovině, ale usilují o propojení teoretických východisek s praxí, ať už formou kazuistik, či výsledků kvalitativního výzkumu umožňujících autentické zachycení zkoumané sociální roviny“.

Přes výše uvedené recenzentovy pochybnosti převládají pozitiva. A to jednoduše proto, že i člověk orientující se v oblasti sociální práce v publikaci najde něco nového, inspirujícího či vhodného k další diskusi. Již v úvodu tohoto posudku recenzent vyzdvihl kapitolu věnující se roli umělé inteligence a technologií, zaměřenou na integraci migrantů (autorem je Radek Vištořín). Kapitola Bariéry efektivního financování sociálních služeb v České republice od Lucie Kozlové a Ingrid Baloun je mimo-

řádně zdařilá a s několika komentáři ji lze prakticky hned zařadit mezi základní zdroje při vzdělávání sociálních pracovníků a ekonomů. Přínejmenším k zamyšlení pak vede kapitola Klaudie Němečkové, jež se věnuje péči o děti s psychickými obtížemi a poukazuje na systémové problémy a selhávání státu v této oblasti.

Představená kniha si zaslouží pozornost nejen odborníků na sociální práci, sociální politiku a příbuzné vědní oblasti. Ve správném kontextu ji lze využít i ve vzdělávání. Je téměř jisté, že současné trendy, jak zní podtitul knihy, tu s námi ještě nějakou dobu budou, respektive budou spíše nabývat na významu. Autorům patří velké díky za to, že nás na tuto dobu připravují.

Mgr. Vladimír Barák, Ph.D. | vladimir.barak@vse.cz

absolvoval doktorské studium pod vedením prof. Vojtěcha Krebse na Národohospodářské fakultě VŠE v Praze. Nadále zde působí na Katedře hospodářské a sociální politiky (Department of Economic and Social Policy, Faculty of Economics, University of Economics), Nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3, Česká republika.

Ředitel RILSA na konferenci WEAI

Ředitel Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí (RILSA) ekonom Robin Maialeh prezentoval svůj výzkum na 99. ročníku prestižní konference Western Economic Association International (WEAI) v Seattlu (USA).

Robin Maialeh na letošní konferenci WEAI představil svůj výzkum ekonomických nerovností. Hlavní částí jeho příspěvku byl nový experimentální výzkumný design, kterým se svým spoluautorem Filipem Červenkou (RILSA) navazují na své předchozí publikované studie. Cílem té nyní připravované je identifikovat, jak společnost reflektuje majetkovou nerovnost a jaké jsou její redistribuční preference v závislosti na původu majetku.

Zájemcům, kteří by se chtěli v dané problematice rámcově zorientovat v českém jazyce, doporučujeme tiskovou zprávu shrnující závěry semináře RILSA Česká společnost a ekonomické nerovnosti z 6. 12. 2023 (<https://www.rilsa.cz/wp-content/uploads/2024/01/TZ-Zavery-seminare-RILSA-Ceska-spolecnost-a-ekonomicke-nerovnosti-do-archivu-TZ.docx>).

Summaries of non-reviewed articles

The social economy and integration social enterprises for persons over 50

The article presents the conclusions of a survey conducted by the authors in 2021–2023. The survey posed a question concerning to what extent integration social enterprises in the Czech Republic focus on persons over 50 years of age. The social economy sector is a relatively new phenomenon in the Czech Republic, as are social enterprises. Nevertheless, in 2024, a total of 432 registered social enterprises were listed in the social enterprise directory on the social entrepreneurship website. The issue of employing people 50+ has long been underestimated in the Czech Republic by both the state and employers. Moreover, the opportunities offered by social enterprises have not been taken up in this respect. The authors were interested in how they approach the employment of persons over 50 years of age. The survey results confirmed that social enterprises in the Czech Republic are mainly integration-oriented and are primarily focused on disabled persons. No relevant legislation has yet been passed on integration social enterprises, and the overall awareness of them is generally low. It is anticipated that upcoming legislation on integration social enterprises will improve the situation in this respect.

Inequality and the media: a content analysis of the media coverage of economic inequality in the Czech Republic

This article explores the coverage of economic inequality in the Czech mainstream media, its effects on public perception, and the potential implications for public policy. The study employs content analysis methods to examine how media frames inequality and the associated public policy tools. The findings show that economic inequality receives scant coverage in Czech media outlets, potentially signifying a tacit endorsement of prevailing disparities.

Municipality / jointly shared goods / commons

The article addresses the topic of so-called commons. It first provides a very brief historical overview and then presents selected contemporary scholarly and activist perspectives on this issue. The author emphasises that commons have never completely disappeared and are currently receiving increasing attention, specifically as “new commons” in the digital realm. According to the author, current initiatives in the area of commons demonstrate stability and support the development of local economic and social resilience even in times of crisis, especially where they receive a certain level of institutional support.

Review of the book “When it comes to public opinion...”; Šubrt, Jiří - Vinopal, Jiří - Vávra, Martin: Když se řekne veřejné mínění... Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2024, 138 pages, ISBN 978-80-246-5836-0

The review considers a book whose authors analyse the phenomenon of public opinion, both from a general theoretical perspective and at the level of empirical research and measurement. In a relatively small space, evidence is presented of the diversity of views on the nature of public opinion in the fields of sociology, psychology and media studies. The authors address not only differing assessments of the nature of the public itself, but also factors that influence public opinions and attitudes, and with the relationship between individual preferences and public opinion as a social fact in the sense of Durkheim. The reviewer comments only on the theoretical and historical dimensions of the views presented rather than on issues concerning measurement methodology and the organisations involved in such measurements. The reviewer points out that any analysis of public opinion presupposes a deeper analysis of the functioning of society, which refers to public opinion at the level of the legitimisation of the ruling power.

Review of the publication “Fantastic data in public policy and how to use it”; Hejzlarová, Eva M. - Mouralová, Magdalena - Štěpanková Štybrová, Martina (eds.): Fantastická data ve veřejné politice a jak je využít. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2023, 536 pages, ISBN 978-80-246-5561-1

The reviewed book provides a comprehensive overview of the use of various types of data for public policy research purposes. The publication, which contains contributions from experts from various academic fields, connects theoretical concepts with practical examples, which allows readers to form a better understanding of data collection, analysis and application methods. The book focuses on a wide range of types of data, including administrative documents, media outputs and data taken from social media, and offers a detailed insight into the various ethical and practical aspects involved. The review praises the pedagogical value of the publication, its clear structure and accessible language, which is comprehensible even for readers without a deep knowledge of research methods. It thus represents a valuable source of information for academics, professionals and students who wish to learn more about the practical use of data in the field of public policy.

Review of the book “Social work: current trends”; Hricová, Alena - Urban, David - Stanislav, Ondrášek (ed.): Sociální práce. Současné trendy. Praha: Grada, 2024, 300 pages, ISBN 978-80-271-5131-8

The reviewed book – written by more than twenty authors – aims to present and discuss current trends in the field of social work. It provides interesting contributions that introduce new challenges and scientific research and also consider already relatively well-known issues in the field of social work. In most cases, the authors do so from a novel perspective and suggest unconventional approaches to solving them. The reviewer considers the lack of uniformity in terms of the individual chapters to be a weakness of the reviewed publication, with some meeting the criteria for contributions to respected professional journals, and with others more resembling the authors' reflections.

RESEARCH INSTITUTE FOR LABOUR AND SOCIAL AFFAIRS
VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v. v. i., je vědecko-výzkumná organizace působící v oblasti práce a sociálních věcí na regionální, celostátní i mezinárodní úrovni. Jeho badatelskou činnost formulují jednak aktuální potřeby orgánů státní správy, popřípadě neziskových či privátních subjektů, jednak požadavky definované základním výzkumem. Vedle vědecko-výzkumné činnosti ústav rozvíjí odborné poradenství, konzultace a informační činnost ve všech oblastech svého působení. Poradenský a informační systém ústavu navazuje bezprostředně na výsledky výzkumu. Na podporu vlastní výzkumné činnosti, ale i pro potřeby vědecké veřejnosti a občanů ústav rozvíjí rovněž vydavatelskou činnost.

Současný ústav založilo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR a jeho historie sahá až do roku 1919, kdy bylo zřízeno první výzkumné pracoviště v resortu práce a sociálních věcí – Sociální ústav Československé republiky.

Dne 1. ledna 2007 na základě zákona č. 341/2005 Sb., o veřejných výzkumných institucích, se změnila právní forma Výzkumného ústavu práce a sociálních věcí ze státní příspěvkové organizace na veřejnou výzkumnou instituci.

Na základě rozhodnutí zřizovatele ústavu bylo v úzké spolupráci s Fakultou sociálních studií brněnské Masarykovy univerzity ustaveno Výzkumné centrum Brno se sídlem v ulici Joštova 218/10, 602 00 Brno.

Hlavní oblasti výzkumu:

- trh práce
- veřejná a sociální politika
- rodinná politika
- makroekonomika

The Research Institute for Labour and Social Affairs (RILSA) is a scientific and research organisation that conducts independent research in the field of labour and social affairs at the regional, national and international levels. The Institute's research activities are determined on the one hand by the current requirements of state administration authorities and non-profit and private businesses and, on the other, by basic research requirements. In addition to scientific and research activities, the Institute provides professional advice and consultation and information services in all its areas of activity. The advisory and information system of the Institute closely reflects its research results. The Institute also publishes its materials aimed at both supporting its own research activities and the needs of the expert and general public.

The current Institute was established by the Ministry of Labour and Social Affairs of the Czech Republic, but its history dates back to 1919 when the first research organisation, the Social Institute of Czechoslovakia, was established as part of the Ministry of Labour and Social Affairs.

On 1 January 2007, in compliance with Act No. 341/2005 Coll. on public research institutions, the legal form of the Research Institute for Labour and Social Affairs was changed from that of a state-funded organisation to a public research institution (recorded in the register of public research institutions) for reasons of harmonisation with the European standards that apply to research institutions, especially with respect to ensuring the independence of the research conducted.

Based on a decision by the founding organisation of the Institute, the RILSA Brno Research Centre was established in close cooperation with the Faculty of Social Studies of the Masaryk University in Brno, located at Joštova Street 218/10, 602 00 Brno.